



كِتَابٌ فِي عِلْمِ الْحَدِيثِ

ابو عمرو عثمان بن سعيد الداني (371/982 – 444/1052)

KİTÂBÜN FÎ İLMİ'L-HADÎS

Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî

(371/982–444/1052.)

Tahkik ve Tercüme

Dr. Yakup KOÇYİĞİT

Dr. Kemel FETTUH

Editör

[Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak]

[Karabük Üniversitesi Yayınları]

[Karabük – 2026]



كتاب في علم الحديث

ابو عمرو عثمان بن سعيد الداني (371/982 – 444/1052)

KİTÂBÜN FÎ İLMİ'L-HADÎS

Ebû Amr ed-Dânî

(371/982–444/1052.)

Tahkik ve Tercüme

Dr. Yakup KOÇYİĞİT

Dr. Kemel FETTUH

Editör

[Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak]

[Karabük Üniversitesi Yayınları]

[Karabük – 2026]



KARABÜK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI – 162

E-ISBN: 978-625-90278-0-7

Karabük, Nisan 2026

Kitâbün Fî İlmî'l-Hadîs

15 Nisan 2026

Yayına Hazırlayanlar

Dr. Öğr. Üyesi Yakup Koçyiğit

Karabük Üniversitesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Fatih Kırışık (Rektör)

Karabük Üniversitesi Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Fatih Bayram

İlahiyat Fakültesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak (Dekan)

İlahiyat Fakültesi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK

Prof. Dr. Tuğrul TEZCAN

Dr. Öğrt. Üy. Uğur GÖZEL

KBÜ İlahiyat Fakültesi 20.04.2026 tarih ve 512650 sayılı Yayın Komisyonu Kararı

Dizgi ve Mizanpaj

Yakup KOÇYİĞİT

Kapak Tasarımı

Halime Sude KOÇYİĞİT

Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

Eserde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İrtibat

Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 78050, Karabük

Karabük Univ. Theology Faculty, 78050, Karabük/Türkiye

www.karabuk.edu.tr

Tel: (90 370) 418 67 00 Fax: (90 370) 418 93 17

<https://kutuphane.karabuk.edu.tr/index.aspx>

Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

Eserde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İrtibat

Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 78050, Karabük

Karabük Univ. Theology Faculty, 78050, Karabük/Türkiye

www.karabuk.edu.tr

Tel: (90 370) 418 67 00 Fax: (90 370) 418 93 17

<https://kutuphane.karabuk.edu.tr/yuklenen/dosyalar/12624042026140237.pdf>



İçindekiler

Önsöz.....	8
Giriş.....	9
Kitap Hakkına Yapılan Önceki Çalışmalar	3
Hayatı İlmî Kişiliği ve Eserleri.....	6
“Kitâbü İlmî'l-Hadîs” İsimli Eseri	14
Eserin hazırlanmasında takip edilen yöntem	18
Kitabın Metni	23
1b	23
كِتَابٌ فِي عِلْمِ الْحَدِيثِ	23
2a.....	23
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.....	23
2b	24
بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمَسَانِيدِ مِنَ الْأَثَارِ وَتَقْسِيمِهَا.....	24
3a.....	26
فَصْلٌ.....	27

3b.....	27
4a.....	28
فَصْلٌ.....	29
فَصْلٌ.....	29
4b.....	30
فَصْلٌ.....	30
5a.....	31
فَصْلٌ.....	32
5b.....	32
فَصْلٌ.....	32
6a.....	33
فَصْلٌ.....	34
6b.....	34
بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمُرْسَلِ مِنَ الْآثَارِ وَتَفْصِيلِهِ.....	34
7a.....	35
فَصْلٌ.....	36
7b.....	37
فَصْلٌ.....	37

8a.....	38
بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمَوْقُوفِ فِي الْآثَارِ وَأَنْوَاعِهِ.....	38
8b.....	39
فصل.....	39
فَصْلٌ.....	40
9a.....	41
فصل.....	41
9b.....	42
فصل.....	43
10a.....	43
بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمَقْطُوعِ مِنَ الْآثَارِ وَتَمَثِيلِهِ.....	44
10b.....	45
فصل.....	46
11a.....	46
فصل.....	47
11b.....	48
بَابُ ذِكْرِ أَحْوَالِ الْمُدَلِّسِينَ مِنْ أَصْحَابِ الْحَدِيثِ وَتَقْسِيمِ طَبَاقَتِهِمْ وَشَرْحِ مَذَاهِبِهِمْ.....	49
وَالْتَدَلُّسُ فِي الْحَدِيثِ يَرُدُّ عَلَى سِتَّةٍ أَضْرِبُ.....	49

12a	50
فَالضَّرْبُ الْأَوَّلُ:	50
وَالضَّرْبُ الثَّانِي:	50
12b	51
13a	52
وَالضَّرْبُ الثَّلَاثُ:	52
وَالضَّرْبُ الرَّابِعُ:	53
13b	53
14a	54
وَالضَّرْبُ الْخَامِسُ:	55
وَالضَّرْبُ السَّادِسُ:	55
14b	55
15a	56
Ketebe Kaydı.....	57
Tercümesi	59
1b	59
Kitâbün fi İlmi'l-Hadîs.....	59
2a.....	59
2b	60
Hadis kitaplarında Müsnedler ve onların çeşitleri.....	60

3a.....	61
Fasl.....	61
3b	61
4a.....	62
Fasl.....	63
Fasl.....	63
4b	63
Fasl.....	64
5a.....	64
Fasl.....	65
5b	65
Fasl.....	65
6a.....	66
Fasl.....	66
6b	67
7a.....	67
Fasl.....	68
7b	68
Fasl.....	69
8a.....	69
Fasl.....	70
8b	70
Fasl.....	70
Fasl.....	71

9a.....	71
Fasl.....	71
9b	72
Fasl.....	72
10a	73
Âsârda Maktû'un Beyânı ve Örneklendirilmesi	73
10b	74
Fasl.....	74
11a	74
Fasl.....	75
11b	75
Ehl-i Hadisten Müdellis olanların durumları Tabakaları ve Tedlis yapma şekilleri	76
Hadiste tedlis altı kısımdır:	76
12a	76
Birinci kısım:.....	76
İkinci Kısım:.....	77
12b	77
13a	78
Üçüncü Kısım:.....	79
Dördüncü Kısım:.....	79
13b	79
14a	80
Beşinci Kısım:	80

Altıncı Kısım:	81
14b	81
15a	82
Son söz.....	84
Kaynakça.....	85

Önsöz

Endülüs, İslam bilim ve kültür tarihinin çok önemli bir safhasını teşkil eder, İbn Abdi'l-Ber, Kurtubî ve Şâtıbî gibi birçok kudretli alim burada yetişmiştir. Müellifimiz Ebu Amr ed-Dânî de Endülüs'te 5. asırda yaşamış değerli alimlerdenidir. Kıraat ilminin dayandığı önemli kaynaklardan sayılmıştır. Hadis ilmi ile de alakası olduğu bilinen ed-Dânî, hadis usûlü ilminin gelişmeye başladığı dönemlerde eser veren nadir alimlerdenidir. *Kitabün fi ilmi'l-hadîs* isimli eseri mütekaddimûn döneminde yazılmış bir usûl eseri olmasına rağmen müteahhirûn döneminde yazılan eserlerin özelliklerini göstermesi bakımından dikkate değer bir çalışmadır.

Erken dönem usûl çalışmalarının incelenmesi günümüz hadis usulü çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Ebû Amr ed-Dânî'nin bu eseri kapsam açısından oldukça sınırlıdır. Gereksiz sözlerden uzak, kavramların net tarif edildiği ve örneklerle anlatıldığı, konular itibariyle muhteşem bir eserdir. Böyle bir çalışmayı dilimize kazandırmak, ilim camiasının dikkatine sunmak değerlidir. Geçmişle günümüzün anlayışını bütünleştirmek, selef ulemâyı tanımak, yeni çıkan meselelere net tanımlar getirip örneklendirme becerisini kazanmak hadis taliplerinin dimağlarını besleyecek, savrulmalardan ve kopmalardan koruyacaktır.

Bu çalışmada müellifin hayatı, ilmi kişiliği ve hadisçiliğinden bahsedilmiş ve hadis usûlüyle ilgili bu eseri transkribe edilmiştir. Türkçe tercümesi de verilen eser, akademik camianın istifadesine sunulmuştur.

Çalışmak bizden tevfiğ ve hidayet Allah'tandır (c.c.).

Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT

Karabük – 2026

Giriş

Hadislerin nakli ve muhafazası konusunda oldukça titiz davranan sahabe neslinin dâr-ı bekaya irtihal etmeleri, hadislerin tedvinini zorunlu kılmış ve H. 1 asrın sonlarından itibaren tedvin faaliyeti başlamıştır. Sonrasında hadislerden istifadeyi kolaylaştırmak maksadıyla hadisler çeşitli usullerle tasnif edilmiştir. Diğer taraftan raviler ile ilgili değerlendirmeler de kayıt altına alınarak hadislerin sıhhat değerlendirmelerine imkân sağlanmıştır. Henüz hadislerin tedvini sürecinde bile muhaddisler tarafından hadislerin makbul veya merdud olduklarıyla ilgili birtakım değerlendirmeler yapıldığı bilinmektedir. Ancak bu dönemde yapılan değerlendirmeler kişilere göre farklılıklar göstermektedir. Çünkü hadis ve ravi değerlendirme kriterleri henüz netleşmediğinden, kişilere göre farklı değerlendirme ölçütleri esas alınmıştır. Ancak belirli teamüller de oluşmaya başladığı

anlaşılmaktadır. H. 4. asrın ortalarında ilk hadis usûlü eseri ortaya çıkmıştır. İlk eserlerin konu kapsamı bakımından sonraki eserlere göre oldukça kısıtlı olduğu bilinen bir durumdur. Hadis rivayet ilminin İslam ilim ve kültür hayatına katkısı olarak değerlendirilebilecek bir yöntem olan ve ilmin güvenilirliğini sağlayan isnad uygulaması, referans sistemi olarak sözlü rivayet sürecinde bile uygulandığı görülmektedir. Hicrî 1. ve 2. asırda, İslami ilimlerle ilgili yazılan eserler incelendiğinde sadece hadis lafızlarının değil, tefsir, tarih ve siyer gibi ilim dallarına ait tüm bilgilerin de sanki hadis rivayet eder gibi ilk söyleyenin ağzından bir senet zinciri ile iletildiği anlaşılmaktadır. Hadis ve ravileriyle ilgili değerlendirmelerin senetle birlikte yapıldığı görülmektedir. Hadis değerlendirme kriterleri derli toplu olarak ilk defa H. 4. asırda iki kapak arasına derlenmiştir. Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (ö. 360/971) tarafından telif edilen *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* isimli bu ilk hadis usulü eseri, o güne kadar hadislerle ilgili çeşitli alimler tarafından yapılan değerlendirmelerin derlemesi niteliğindedir. Bu eserde bilgiler senetli olarak nakledildiği fakat çok fazla tartışmaya girilmediği anlaşılmaktadır.

İslami ilimlerde senetli bilgi aktarımı H. 6. asrın başlarına kadar devam etmiştir Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122). Hadis rivayet ilminde senetli bilgi aktarımını ilk terkeden alim olarak bilinmektedir. Hadis usulü ilminde ise Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî'ye (ö. 544/1149) işaret edilir. Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ' ilâ ma'rifati usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'* isimli eseri müteahhirîn eserlerinin ilki

olarak değerlendirilir. H. 7. asrın başlarından itibaren Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) ile birlikte hadis usulü üzerine yapılan, büyük çoğunluğu Mukaddime merkezli çalışmalar büyük bir artış göstermiştir.

Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî'ye ait olan *Kitâbün fî ilmi'l-hadîs* isimli muhtasar çalışma müteahhirûn döneminin ilk eseri sayılan Kâdî İyâz'ın *el-İlma*'ından yaklaşık yüz sene önce yazılmış ve müteahhirûn döneminin özelliklerini gösteren bir eser olması bakımından oldukça önemlidir. Biyografi kaynaklarında müellifin hadis yönüne işaretlerle zikredilen eser Mısır'da el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de (318226) numarada kayıtlı bulunmaktadır. Ayrıca 15 varaklık yazma nüshası resim ve pdf formatında elektronik ortama aktarılmıştır. İçerisinde birçok kitabın yer aldığı (Eczâü'l-hedisiyyeti'l-mütenevvea) isimli sıkıştırılmış dosya muhteviyatında "Internet Archive" sitesinde erişime sunulmuştur.¹ Ayrıca Kitap Wikipedia'nın kitaplarla ilgili bölümünde yazma nüshası pdf olarak yayına sunulmuştur.² İnternet ortamında yayınlanan sayfalar incelendiğinde Mısır el-Mektebetü'l-Ezheriyye kütüphanesi'ndeki nüsha olduğu anlaşılmaktadır.

Kitap Hakkında Yapılan Önceki Çalışmalar

¹ https://archive.org/details/agzah_pdf_2 Erişim Tarihi: 20.03.2026

² https://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D9%84%D9%81:%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8_%D9%81%D9%8A_%D8%B9%D9%84%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB_%D9%84%D8%A3%D8%A8%D9%8A_%D8%B9%D9%85%D8%B1%D9%88_%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D9%86%D9%8A_%D8%AE.pd Erişim Tarihi: 20.03.2026

Eser hakkında birkaç çalışma yapılmıştır. Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar tarafından yapılan tahkik, bu çalışmalardan birisidir. Muhakkik el-Mektebetü'l-Ezheriyye kütüphanesinde 318226 nolu yazma nüshayı kullandığını belirtmektedir.³ el-Kindî, kitabı transkribe etmiş, müellifin hayatı ve kitap ile ilgili muhtasar bilgi vermiştir. İkinci çalışma ise Shamela internet sitesinde yayınlanan nüsha olup Cevamiu'l-Kelim programı tarafında çözümlenip internet ortamına aktarılmıştır. Fakat ilgili programda bu çalışmanın kim veya kimler tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Üçüncü çalışma Ebû Ubeyd Meşhur b. Hasan Âl-Selmân tarafından yapılmıştır. ed-Dânînin *Kitâbü ilmi'l-hadîsini Cüz'ün fi ulûmi'l-hadis fi beyani'l-muttasili ve'l-mürseli ve'l-mevkûfi ve'l-munkati*' tahkik ederek yayınlamış ve *Behcetü'l-müntefi, şerhu cüzün fi ulûmi'l-hadis fi beyani'l-muttasili ve'l-mürseli ve'l-mevkûfi ve'l-munkati*' ismiyle şerh ederek Dâru'l-Eseriyye'de basılmıştır.⁴ Bir diğer çalışma ise Ebu Nizar Muhammed Mahmud Dahrûc tarafından tahkik edilerek Beyrutta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de basılmıştır.⁵

Bu çalışmalardan başka ed-Dânî'nin hadisçi kimliğini inceleyen, akademisyenler tarafından yapılan birçok tez ve makale bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı konu içerisinde Ebû Amr ed-

³ Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbün fi İlmi'l-hadîs*, thk. Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar, (Abu Dabi; Müessesetü Beynûniye, 1427/2006), 8.

⁴ Hasen b. Meşhûr Âl-Selmân, *Behcetü'l-müntefi, şerhu cüzün fi ulûmi'l-hadis fi beyani'l-muttasili ve'l-mürseli ve'l-mevkûfi ve'l-munkati*, (yy. Dâru'l-eseriyye ve Dâru ensâru'l-Medîne ts.)

⁵ Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbün fi İlmi'l-hadîs*, thk. Ebu Nizar Muhammed Mahmud Dahrûc, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 1-160

Dânî'nin hadisçi olduğuna ve ilgili bazı görüşlerine temas etmekte bazıları ise sadece Ebû Amr ed-Dânîye odaklanmaktadır.

Ebû Amr ed-Dânî hakkında Türkiye'de en kapsamlı çalışmayı Zülal Kılıç yapmıştır. Dr. Kılıç, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapmış olduğu Endülüs'te *Hadis Usulü'nün Gelişimi* isimli doktora tezinde Ebû Amr ed-Dânî'nin Hadis Usulü ilmini Endülüs'te ilk başlatan alimler arasında olduğuna işaret ederek hayatı ve eserleri hakkında bilgi verir.⁶ Tezin çeşitli yerlerinde yeri geldikçe Ebû Amr ed-Dânî'nin hadis usulü konularındaki değerlendirmelerine yer verdiği görülmektedir. Kılıç ayrıca bu tezinden ürettiği, *Endülüslü Ebû Amr Ed-Dânî'nin* (ö. 444/1053) *Hadis Usûlü İlmindeki Yeri* isimli makalesinde ed-Dânî'yi genişçe tanıtır ve hadisle ilgili görüşlerini değerlendirir.⁷ Kılıç Endülüs ile ilgili yazdığı diğer bazı makalelerde de Ebû Amr ed-Dânî ve hadis usulü ilmiyle ilgili görüşleri hakkında bilgiler vermektedir.⁸

Ebû Amr ed-Dânî hakkında müstakil çalışma yapan akademisyenlerden birisi de Mustafa Taş'tır. Dr. Taş, M. Sait Uzundağ'ın editörlüğünde hazırlanan *İlahiyat, Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler* isimli bilimsel kitapta "Ebû Amr ed-Dânî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve İlmü'l-Hadis Eseri" isimli bölümünde müellifin

⁶ Zülal Kılıç, *Endülüs'te Hadis Usulü'nün Gelişimi*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 51-53

⁷ Zülal Kılıç, "Endülüslü Ebû Amr ed-Dânî'nin (Ö. 444/1053) Hadis Usûlü İlmindeki Yeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 669-700.

⁸ Zülal Kılıç, "Hadis Usûlü Literatürü Bağlamında Meşrik-Endülüs Etkileşimi". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 145-173.

hayatı hakkında bilgi verdikten sonra Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selman'ın tahkikini esas alarak, konu bazlı olarak *Kitâbü'n fî İlmi'l-hadîs*'i tahlil etmektedir.⁹

Hayatı İlmî Kişiliği ve Eserleri

Ebû Amr ed-Dânî, tam adıyla Osman b. Saîd b. Ömer el-Enevî el-Kurtubî es-Sayrafî ed-Dânî, Hicrî 5. asır Endülüs ilim hayatının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Özellikle kıraat, tefsir ve hadis alanlarında otorite kabul edilen bir âlimdir.¹⁰ Kaynaklarda kendisinden kimi zaman İbnü's-Sayrafî, ama daha ziyade uzun süre ikamet ettiği şehir sebebiyle ed-Dânî diye söz edilir.¹¹ Künyesi Ebû Amr'dır ve ilim tarihinde daha çok bu künyeye şöhret bulmuştur.¹²

Doğum tarihi konusunda kaynaklarda küçük bir ihtilaf bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde (371/981) yılı zikredilirken, bazı nakillerde (372/982) yılı kaydedilmiştir.¹³ Bununla birlikte bütün kaynaklar onun

⁹ Mustafa Taş, "Ebû Amr ed-Dânî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve İlmu'l-Hadis Eseri", İlahiyat, Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, ed. M. Sait Uzundağ vd. (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 1-28.

¹⁰ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk. Su'ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 18/77; *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-evvel ila asri'l-hazır*, Adil Nüveyhaz, tak. Hasan Halid, (Beyrut: Müessesetü Nüveyhaz, 1409), 1/342.

¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/77; Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ = İrsâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 4/1603.

¹² Hayruddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-Alâm* (yy: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002), 4/206; Ebû'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf el-Kıftî el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuĥât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fađl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406/1982), 2/341.

¹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ = İrsâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1604; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/77, 372; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-

Kurtuba asıllı olduğu, daha sonra Dâniye'ye yerleştiği ve nisbesini esasen bu şehirden aldığı hususunda birleşmektedir.¹⁴ Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Endülüs'ün ilmî ve siyasî bakımdan en parlak merkezlerinden biri olan Kurtuba'da geçirmiş olması, onun erken dönemde nitelikli bir ilmî çevre içinde yetiştiğini göstermektedir.¹⁵

Ebû Amr ed-Dânî'nin kendi beyanına göre ilim tahsiline (386/996) yılında başlamıştır.¹⁶ Henüz genç yaşta ilme yönelmiş, önce memleketindeki âlimlerden ilim almış, ardından ilmini derinleştirmek amacıyla Mağrib ve Maşrik coğrafyasına uzanan bir ilim yolculuğuna çıkmıştır.¹⁷ (397/1007) yılında doğuya yaptığı seyahat, onun ilmî şahsiyetinin teşekkülünde belirleyici olmuştur.¹⁸ Bu yolculuk sırasında önce Kayrevan'da bir müddet kalmış, burada çeşitli âlimlerle görüşerek onlardan istifade etmiş; ardından Mısır'a geçmiş, burada hadis, fıkıh, kıraat ve diğer ilimlerde çok sayıda hocadan ders

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 9/659; Ebû't-Ṭayyib Muhammed b. Ḥasen el-Kannûcî Şiddîk Ḥasen Ḥân, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âşiri't-Ṭirâzi'l-Âhîr ve'l-Evvel* (Katar: Vizâratî'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1428/2007), 310.

¹⁴ Şiddîk Ḥasen Ḥân, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âşiri't-Ṭirâzi'l-Âhîr ve'l-Evvel*, 1/342; Adil Nüveyhaz, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-evvel ila asri'l-hazır*, 310.

¹⁵ Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-cil, 1412), 2/288-289.

¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/659; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1604.

¹⁷ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1603-1604; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuḥât*, 2/341.

¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/656; Adil Nüveyhaz, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-evvel ila asri'l-hazır*, 2/341.

almıştır.¹⁹ Daha sonra Mekke'ye giderek hac vazifesini yerine getirmiş, burada da rivayet ve kıraat tahsilini sürdürmüştür.²⁰ Sonrasında tekrar Mısır'a, oradan da Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e dönmüştür.²¹

Kaynakların verdiği kronolojiye göre Ebû Amr, Endülüs'e dönüşünden sonra bir süre Kurtuba'da kalmış; ardından (403/1013) yılında Serakusta'ya gitmiş ve burada yaklaşık yedi yıl yaşamıştır.²² Daha sonra farklı Endülüs şehirlerinde bulunduğu, bir ara Mayurka'da da ikamet ettiği, nihayet (417/1026)'dan itibaren Dâniye'de karar kıldığı anlaşılmaktadır.²³ Ömrünün son dönemini burada geçirmiş, ilmî faaliyetlerini burada yoğunlaştırmış ve böylece "ed-Dânî" nisbesiyle meşhur olmuştur.²⁴

Ebû Amr ed-Dânî'nin çok yönlü bir ilmî kimliğe sahiptir. Ancak onun asıl şöhreti, Kur'an ilimleri ve kıraat sahasındaki üstünlüğünden

¹⁹ Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh*, 2/290; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1604.

²⁰ Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1604; Şiddîk Ĥasen Ĥân, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âşiri't-Tırâzi'l-Âĥir ve'l-Evvel*, 310.

²¹ Adil Nüveyhaz, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-evvel ila asri'l-hazır*, 1/342; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1604.

²² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/77; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1604.

²³ Adil Nüveyhaz, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-evvel ila asri'l-hazır*, 1/342; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1604.

²⁴ Şiddîk Ĥasen Ĥân, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âşiri't-Tırâzi'l-Âĥir ve'l-Evvel*, 310; Hayruddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-Alâm*, 4/206.

kaynaklanmaktadır.²⁵ Kaynaklarda kendisinden “imam”, “hâfız”, “mukrî”, “mücevvid”, “hâzik” ve “Şeyhü’z-zaman” gibi unvanlarla söz edilmesi, çağdaşları ve sonraki nesiller nezdindeki yüksek itibarını açıkça ortaya koyar.²⁶ O, yalnızca kıraat rivayetlerini nakleden bir isim değil; aynı zamanda bu rivayetlerin usûlünü, vecihlerini, anlam boyutunu, resm (Kur’anın ilk yazılış harfleri) ve i’râb meselelerini kuşatan bir araştırmacı olarak görülmüştür.²⁷ Bu sebeple birçok kaynak, kıraat ilminde önemli bir merci’ olduğunu özellikle vurgulamaktadır.²⁸

Hadis alanındaki yetkinliği de biyografik kaynaklarda dikkatle işlenmiştir.²⁹ Ebû Amr ed-Dânî’nin yalnızca hadis rivayet eden bir kimse olmadığı; râvilerin isimleri, hadis yolları ve nakil biçimleri konusunda da derin bilgi sahibi bulunduğu belirtilir.³⁰ Hatta bazı kaynaklarda, kendisine bir mesele sorulduğunda ilgili rivayetleri isnadlarıyla birlikte sıralayabildiği, gördüğü bir şeyi yazmadan bırakmadığı, yazdığını da ezberlediği aktarılır.³¹ Bu ifadeler, onun

²⁵ Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ ‘Enbâhi’n-Nuḥât*, 2/341; Adil Nüveyhaz, *Mu’cemu’l-müfessirîn min sadri’l-evvel ila asri’l-hazır*, 1/342.

²⁶ Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ ‘Enbâhi’n-Nuḥât*, 2/341; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 18/77.

²⁷ İbrâhîm b. ‘Alî b. Muḥammed b. Ferḥûn el-Ya’merî İbn Ferḥûn, *ed-Dîbâcu’l-Muzheb fî Ma’rifeti A’yâni’l-Ulemâ’i’l-Mezheb*, thk. Muḥammed el-Aḥmedî Ebû’n-Nûr (Kahire: Dâru’t-Turâs, ts.), 2/84; Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ ‘Enbâhi’n-Nuḥât*, 2/341.

²⁸ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 18/80-81; Adil Nüveyhaz, *Mu’cemu’l-müfessirîn min sadri’l-evvel ila asri’l-hazır*, 1/242.

²⁹ İbn Ferḥûn, *ed-Dîbâcu’l-Muzheb fî Ma’rifeti A’yâni’l-Ulemâ’i’l-Mezheb*, 2/84; Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ ‘Enbâhi’n-Nuḥât*, 2/341.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 18/80; Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ ‘Enbâhi’n-Nuḥât*, 2/341.

³¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 18/80.

kuvvetli hafızasını, titiz rivayet anlayışını ve sistematik çalışma alışkanlığını göstermesi bakımından önemlidir.³²

Hocaları arasında Endülüs, Mısır ve Mağrib ilim çevrelerinin önde gelen isimleri bulunmaktadır.³³ Bunlar arasında özellikle Ebû Abdullah İbn Ebî Zemenîn, Ebû'l-Hasen el-Kābisî, Tâhir b. Ğalbûn, Fâris b. Ahmed ed-Darîr, Halef b. İbrâhim b. Hâkân ve Abdülazîz b. Ca'fer b. Huvâstî gibi isimler öne çıkar.³⁴ Bu tablo, onun hem Endülüs hem de Meşrik isnad ağlarına eklemlediğini ve farklı ilim merkezlerinden gelen birikimi kendisinde topladığını göstermektedir.³⁵

Öğrencileri de en az hocaları kadar dikkat çekicidir.³⁶ Endülüs kıraat geleneğinde mühim yeri bulunan pek çok isim onun ders halkasına katılmış, ondan kıraat ve rivayet almıştır.³⁷ Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, Ebû Bekir İbnü'l-Fasîh, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî Zeyd, Muhammed b. el-Müferric el-Batalyevsî ve daha birçok isim onun

³² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/80.

³³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/77-78; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/659-660.

³⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muzheb fî Ma'rifeti A'yâni'l-Ulemâ'i'l-Mezheb*, 2/84; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/77-78; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/659-660.

³⁵ Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh*, 2/289-290.

³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/78-79; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660.

³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/78-79; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660.

ilmî mirasını sonraki nesillere taşımıştır.³⁸ Bu yönüyle Ebû Amr ed-Dânî sadece büyük bir müellif değil, aynı zamanda kurucu bir öğretici şahsiyet olarak da değerlendirilmelidir.³⁹

Biyografi kaynakları, onun şahsî vasıfları üzerinde de önemle durur.⁴⁰ Hakkında “dindar”, “faziletli”, “vera sahibi”, “sünnî”, “güzel yazılı”, “sağlam zabt sahibi” ve “zekâ ile hıfzı birleştiren” nitelermeleri kullanılmıştır.⁴¹ Bazı müellifler onun duası kabul edilen bir kimse olduğunu da kaydeder.⁴²

Mâlikî mezhebine mensup olduğu bazı kaynaklarda açıkça ifade edilir.⁴³ Bu sayılan vasıflar, onu sadece ilimlerde yetkin bir uzman değil, aynı zamanda ahlak-i hamide ile mücehhez bir âlim olduğunu göstermektedir.⁴⁴

³⁸ Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh*, 2/290-291; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660.

³⁹ Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh*, 2/290/291; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660.

⁴⁰ Ebû'l-Fidâ' Kâsım b. Kuṭluboğâ el-Cemâlî İbn Kuṭluboğâ, *eş-Şikât mimmen lem Yaqa' fî'l-Kutubi's-Sunne* (b.y.: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 7/83; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muzheb fî Ma'rifeti A'yâni'l-'Ulemâ'i'l-Mezheb*, 2/84.

⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/80; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuḥât*, 2/341.

⁴² Şiddîk Ḥasen Ḥân, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âsiri't-Ṭirâzi'l-Âḥir ve'l-Evvel*, 310; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Muzheb fî Ma'rifeti A'yâni'l-'Ulemâ'i'l-Mezheb*, 2/84; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/79-80.

⁴³ Şiddîk Ḥasen Ḥân, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âsiri't-Ṭirâzi'l-Âḥir ve'l-Evvel*, 310; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/79-80.

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/79-80; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuḥât*, 2/341.

Ebû Amr ed-Dânî, telif faaliyetleri bakımından son derece verimli bir âlimdir.⁴⁵ Kaynaklarda eserlerinin sayısı çoğu zaman yüz yirmi civarında gösterilir.⁴⁶ En meşhur eserleri arasında *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, *Câmi'u'l-Beyân*, *el-Mukni'*, *et-Telhîs*, *Îcâzü'l-Beyân*, *el-Muhtavâ fi'l-Kırâati's-Şâzz*, *Tabakâtü'l-Kurrâ*, *el-Vakf ve'l-İbtidâ* ve çeşitli kıraat meselelerine dair risaleleri yer alır.⁴⁷ Bu eserlerin çoğunluğu kıraat ilminin detaylarıyla ilgilidir. Bir kısmı kıraat usulü, resmü'l-mushaf, zabd, vakf ve ibtidâ ile şâz kıraatler gibi daha çok teknik alanlara yoğunlaşmaktadır.⁴⁸ Nitekim sonraki kıraat geleneğinin temel başvuru metinlerinden bazılarının onun eserleri arasından çıkmış olması, etkisinin sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmadığını göstermektedir.

Şiir ve manzum telif sahasında da iz bırakan Ebû Amr ed-Dânî'nin, özellikle sünnet ve itikad konularını işleyen uzun bir urcûzesi bulunduğu kaydedilmektedir.⁴⁹ Kaynakların ondan bazı beyitler aktarması, onun ilmi yalnızca mensur teliflerle değil, didaktik

⁴⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660-661; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1603.

⁴⁶ Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh*, 2/291; Şiddîk Ĥasen Ĥân, *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âşiri't-Ṭirâzi'l-Âĥir ve'l-Evvel*, 310; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/661.

⁴⁷ Hayruddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-Alâm*, 4/206; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/80-81; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660-661.

⁴⁸ Hayruddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-Alâm*, 4/206; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/80-81; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/660-661.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/81-83; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/661; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1603.

manzumeler yoluyla da neşrettiğini göstermektedir.⁵⁰ Bu durum, H. 5. yüzyıl Endülüs ilim çevrelerinde bilginin farklı ifade formlarıyla aktarılabilirdiğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.⁵¹ Hadis alanında ise en hacimli eseri *es-Sününü'l-vâride fi'l-fiten ve ğavâilihâ ve eşrâtu's-sâah*⁵² isimli eseridir. Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mubârekfûrî tarafından tahkik edilerek 4 cilt halinde Dâru'l-Âsime de bastırılmıştır. Fiten ve kıyamet alametleriyle ilgili hadisleri ihtiva etmektedir.⁵³

Bu eserlerden başka Kâsım b. Yusuf b. Muhammed b. Ali et-Tecîbî, *Bernâmecü't-Tecîbî* isimli eserinde *Kitâbü'l-erbeati'l-ehâdîs elletî tetefarrâu minhâ's-sünen* isimli eseri ed-Dânî'ye nisbet etmektedir.⁵⁴ Müellifin, Nevevî ve İbnü's-Salah gibi alimlerin medâru'l-İslam olarak isimlendirdikleri, aynı şekilde Ebu Dâvûd'un "Fıkıh, dört hadis etrafında şekillenir: "Helal bellidir haram da bellidir...", "Ameller niyete göre değerlendirilir", "Size haram kıldığım şeylerden sakının, size emrettiğim şeylerden ise elinizden geldiğince çokça yapın" ve

⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/81-83; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 9/661; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 4/1603.

⁵¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 18/81-83.

⁵² Ebu Amr Saîd b. Osman ed-Dânî, *es-Sününü'l-vâride fi'l-fiten ve ğavâilihâ ve eşrâtu's-sâah*, thk. . Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mubârekfûrî, (yy: Dâru'l-âsime, ts)

⁵³ Abdülhâdî Hammito, *Mu'cemü müellefâtü'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî imâmü'l-kurrâ' bi'l-Endelüs ve'l-Mağrib ve beyâni'l-mevcûd minhâ ve'l-mefkûd* (Matbaatü'r-Refâ', 1421/2000), 55

⁵⁴ Kâsım b. Yusuf b. Muhammed b. Ali et-Tacîbî el-Belensî el-Belensî, *es-Sebtî, Bernâmecü't-Tecîbî*, thk. Abdü'l-hafiz Mansûr, (Libya, Tunus: ed-Dâru'l-arabiyye, 1981)

“Ne zarar vermek ne de zarara karşılık vermek vardır.”⁵⁵ dediği hadisleri ele aldığı bir eserden daha söz edilebilir.

Vefatı 444/1053 yılında, Dâniye’de gerçekleşmiştir.⁵⁶ Kaynaklar, cenazesinin büyük bir kalabalık tarafından teşyi edildiğini ve şehrin sultanının da cenazenin önünde yürüdüğünü kaydederler.⁵⁷ Bu ayrıntı, onun yalnızca ilmî çevrelerde değil, geniş toplumsal çevrelerde ve siyasal elit nezdinde de saygı gördüğünü göstermektedir.⁵⁸ Böylece Ebû Amr ed-Dânî, Endülüs ilim tarihine kıraat, hadis ve Kur’an ilimleri alanında derin izler bırakmış; eserleriyle sonraki asırlarda da otoritesini sürdüren müstesna bir âlim olarak temayüz etmiştir.⁵⁹

“Kitâbü İlmî’l-Hadîs” İsimli Eseri

Hadis Usûlü İlmî; Hz. Peygambere atfedilen bir sözün ona ait olup olmadığını araştırmak için ortaya konulmuş usuller, yollar ve metodlar olarak tarif edilmektedir. Hadis usûlü ilminin tedvin süreci kısaca şu şekilde özetlenebilir. Rasulullah’a (s.a.v) hayatta iken hiç kimse

⁵⁵ Ebu’l-Abbâs Reşîduddîn Ahmed b. el-Muferrec b. Alî b. Abdulaziz b. Mesleme ed-Dimeşkî İbn Mesleme el-Emevî, *el-Meşyehetu’l-Bağdâdiyye - el-Emevî*, thk. Kamrân Sa’dullâh ed-Delevî (Beirut: y.y., 2002), 46, 182.

⁵⁶ Şiddîk Hasen Hân, *et-Tâcu’l-Mukellel min Cevâhiri Me’âşiri’t-Tırâzi’l-Âhir ve’l-Evvel*, 310; İbn Kuţluboğâ, *eş-Şikât mimmen lem Yaqa’ fî’l-Kutubi’s-Sunne*, 7/83; Hayruddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-Alâm*, 4/206.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 18/83; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A’lâm*, 2/84; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-Muzheb fî Ma’rifeti A’yâni’l-Ulemâ’i’l-Mezheb*, 2/84.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 18/83; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A’lâm*, 2/84; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-Muzheb fî Ma’rifeti A’yâni’l-Ulemâ’i’l-Mezheb*, 2/84.

⁵⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, 18/77-83; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Udebâ = İrsâdu’l-Erîb ilâ Ma’rifeti’l-Edîb*, 4/1603-1604; Kıftî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ ‘Enbâhi’n-Nuhât*, 2/341; Adil Nüveyhaz, *Mu’cemu’l-müfessirîn min sadri’l-evvel ila asri’l-hazır*, 1/342.

söylemediği bir sözü ona isnad etme cesareti gösteremediği için hadis rivayeti araştırmaya ihtiyaç duymadan kabul edilirdi. Büyük fitnenin ortaya çıkışıyla birlikte birtakım insanlar Hz. Peygambere ait olmayan sözlerin ona isnad eldildiği görülmektedir. Bu süreçte akl-ı selim sahipleri sözün senedini sormaya, güvenmedikleri insanlardan hadis dinlememeye ve sözü araştırmaya başladılar. Başlarda bireysel olan bu yaklaşımlar zamanla bir teamüle dönüştü. Bu hususta ilk olarak İmam Şafî'nin eserlerinde bu teamüller kayda geçirdiği bilinmektedir. Devamında birçok muhaddis ravi tenkid metodlarını tarih, ilel, ma'rifetü'r-ricâl gibi eserlerde anlatmaya başladılar. H. 4. asrın ortalarında Ebû Muhammed Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vât* isimli eserinde, bu yazılan ölçüleri derleyip iki kapak arasında topladı. Daha sonra yaklaşık yarımşar asırlık aralıklarla Hakim en-Nîşâburî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'i ve (ö.405/1015) ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* isimli eserlerini görmekteyiz. Bu üç eser Mütেকaddimûn eserlerinden sayılmaktadır. Sonra gelen her biri diğerinin üzerine bir şeyler eklese daha çok nakle yer vermeleri ve bilgileri senetle nakletmeleri bu müelliflerin ortak özellikleridir. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149) ile başlayan te'lif usûlü, senedin terkedilmesi ve meselelerin daha geniş tartışılması, konu kapsamının biraz daha geniş olması, müellifin kendi görüşünü de belirtmesi gibi yönleriyle biraz farklılaşmış ve müteahhirûn dönemi olarak adlandırılmıştır. Erken dönemde hadis usûlüne dair eseri yazan alimlerden birisi de Ebu Amr ed-Dânî'dir. Kaynaklarda bu çalışmadan *Kitâb fî ilmi'l-hadîs*, *Cüz' fî ulûmi'l-hadîs*, *Cüz' ceme'ahu fî rusûmi'l-hadîs*, *Beyânü'l-müsned*

ve'l-mürsel ve'l-münkati, Cüz' fî ilmi'l-hadîs fî beyâni'lmuttasıl ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkati, Cüz' fî ulûmi'l-hadîs fî beyâni'lmuttasıl ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-münkati isimleriyle de söz edilmektedir.⁶⁰ Ebû Amr ed-Dânî hadis ilmi ile ilgili yazdığı bu kısa eserinde hadis ilminin bazı konularını dönemin eserlerinde takip edilen senetli bilgilerin naklinden biraz farklı bir üslupla anlatması mütekaddimün müelliflerinin yaşadığı dönemde yaşamış olmasına rağmen müteahhirûn döneminin özelliklerin taşıma itibariyle oldukça önemlidir. Her ne kadar, bir kitap bölümünde ed-Dânî'nin hadisçiliğini anlatan Mustafa Taş⁶¹ müellifin eserinde mütekaddimün eserlerin özelliklerinin bulunduğunu söylese de aslında durum böyle değildir. Müellif kavramı tarif ettikten sonra örnek vermektedir. Örnekleri zikrederken elbette senetli rivayetler nakletmektedir. Bu gayet tabîi bir durumdur. Çünkü incelediği konular muttasıl, munkat' mürsel, merfu, mevkuf, maktû' ve müdelles hadis gibi hadis usûlü'nün tamamen senet üzerinden incelenen konularıdır. Mütekaddimün dönemi eserlerinde ise ıstılahların tarifleri senetli bilgiler halinde verilmektedir.

Müellifin ve eserinin hadis ilmi açısından bir diğer önemli yönü; konuları anlatırken verdiği örnek hadisler kendisinin bizzat ravisi olduğu hadislerdir. Yani hadisler bir başka kitabın naklettiği rivayetler

⁶⁰ Zülal Kılıç, "Endüslü Ebû Amr ed-Dânî'nin (Ö. 444/1053) Hadis Usûlü İlmindeki Yeri". 672

⁶¹ Mustafa Taş, "Ebû Amr ed-Dânî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve İlmu'l-Hadis Eseri" 7.

değil bizzat kendi hocalarından ahzetmiş oldu hadis rivayetleridir. Bu yönüyle orijinal bir eser olarak görülebilir.

Kitabında verdiği kavram tarifleri kendinden önceki Hakim en-Nîşâburî gibi bu alanda eser vermiş alimlerin tarifleriyle benzerlikler görülmektedir. Zülal Kılıç tezinde ve ilgili makalesinde buna işaret etmektedir.⁶² Bu tabî bir durumdur. Kâdî Iyaz ile başlatılan müteahhirûn döneminin emarelerinin aslında Kâdî Iyâz'dan yaklaşık yüz sene önce başlamış olduğunu görmek oldukça ilginç olsa gerektir.

Ebu Amr ed-Dânî bu kısa eserinde hadis usulünün bazı konularını izah etmiş, ıstılahları tarif etmiş ve örnekler vermiştir. O dönemde hadis usulü adına en önemli görülen bu kavramların net tariflerini vermesi ve bunların alt guruplarına içaret ederek konuyu örnekler üzerinden anlatması günümüzde modern eğitim yöntemi olarak izlenen usül ile örtüşmektedir.

O dönemde hadis usulü kuralları hala gelişme sürecindedir. Râmhürmüzî, Hakim en-Nîşâburî ve Hatîb el-Bağdâdî her ne kadar mevcut kuralları derleyip bir araya getirmişler ama süreç İbn'üs-Salah'a kadar gelişmeye devam etmiştir.

Ebû Amr ed-Dâni Endülüslü bir alim olmasına rağmen doğu alimleri üzerinde de tesiri olmuştur, kendisinden zaman zaman bilgi nakletmişlerdir. Örnek olarak: Zerkeşî, İmam Şâfî'nin sahabe kavlini delil saymadığını ancak delil aldığı bazı konularda delil aldığı

⁶² Zülal Kılıç, "Endülüslü Ebû Amr ed-Dâni'nin (Ö. 444/1053) Hadis Usûlü İlmindeki Yeri". 680

rivayetlerin hükmen merfû olduğunu anlatırken Ebû Amr ed-Dâni'nin kitabından naklettiği örnekle izah etmektedir.⁶³

Günümüzde Ebû Amr ed-Dâni' ve eserleri üzerinde çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir. Müellif, özellikle kıraat alanında büyük bir alim olduğu için bu alanla ilgili hakkında araştırma merkezleri kurulmuştur.⁶⁴ Bu merkezde müellif hakkında ilmi toplantılar yapılmakta eserleri incelenmekte ve tahkik edilmektedir. Bu meyanda hadisle ilgili eserleri de insanların ilgisine sunulmaktadır.

Eserin hazırlanmasında takip edilen yöntem

Eserin yazma nüshası internet ortamından alınmıştır. Eser, kûfi yazıyla yazılmış ve müellifin yaşadığı dönemden sonra istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bazı yerlerinde özellikler ketebe kaydında bazı silinme ve bozulmaların olduğu görülmektedir. Metin bölümü daha düzgün ve okunabilmektedir. Metin birkaç ayrı araştırmacı tarafından tahkik edilmiş ve yayına hazırlanmış ayrıca Cevâmiu'l-Kelim programı tarafından transkribe edilerek online olarak erişime açılmıştır. Bu çalışmada matbû metinle Shamela da yayınlanan nüsha

⁶³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Muqaddimeti İbni's-Şalâh*, thk. Zeynul'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec (Riyad: Eđvâu's-Selef, 1419/1998), 1/413.

⁶⁴ Fas'ın başkenti Rabat'ta kurulmuş olan İslam Alimler Birliği'nin bir faaliyeti olarak açılmış olan Merkezü'l-imam Ebî Amr ed-Dâni li'dirâsât ve'l-buhûsi'l-kırâiyeti'l-Mutahassısati (İmam Ebu Amr ed-Dani Kur'an Araştırmaları ve İhtisas Merkezi) Ebu Amr ed-Dâni'nin eserlerinin tahkiki ve halka ulaştırılması çerçevesinde faaliyetler yapmaktadır. Bknz: (<https://www.arrabita.ma/addani/> erişim Tarihi: 29.03.2026). Meşhur b. Hasan Âl-Selman'ın tahkik ettiği nüshayı merkezin sayfasında erişime sunmaktadırlar. Bknz (<https://thahabi.org/book/22938> Erişim Tarihi: 29.03.2026). Fas İslam Alimler Birliği hakkında daha geniş bilgi için Bknz: <https://www.arrabita.ma/> Erişim Tarihi: مارس -29.03.2026)

ve Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar tarafından tahkik edilen nüsha karşılaştırılmıştır. Nüshalar arasında bazı farklılıkların olduğu görülmüş ve bunlar üzerinde durularak doğrusu tespit edilmeye çalışılmış ve dipnotta buna işaret edilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda, eserin konuları ve müellifin hadisciliği üzerinde çeşitli mülahazalar ortaya konmuş olmasına rağmen kitabın Türkçe'ye tercüme edilmemesi bir eksiklik olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada metnin tercümesi tahkik metnine eklenerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Kitabın asıl nüshayla daha rahat karşılaştırılabilmesi amacıyla her varak müstakil bir sayfada yazıya geçirilmiş ve aynı şekilde tercüme edilmiştir. Eser mümkün olduğunca asla bağlı kalarak tercüme yapılmıştır. Çok az yerde parantez içinde anlamı tamamlayıcı kelimeler kullanılmıştır. Yazma nüshadan yazma metin diye bahsedilmiş Shamela'da yayınlanan nüshadan Shamela nüshası, Ali b. Ahmed el-Kindî'nin tahkik ettiği nüshadan ise el-Kindî nüshası diye bahsedilmiştir.

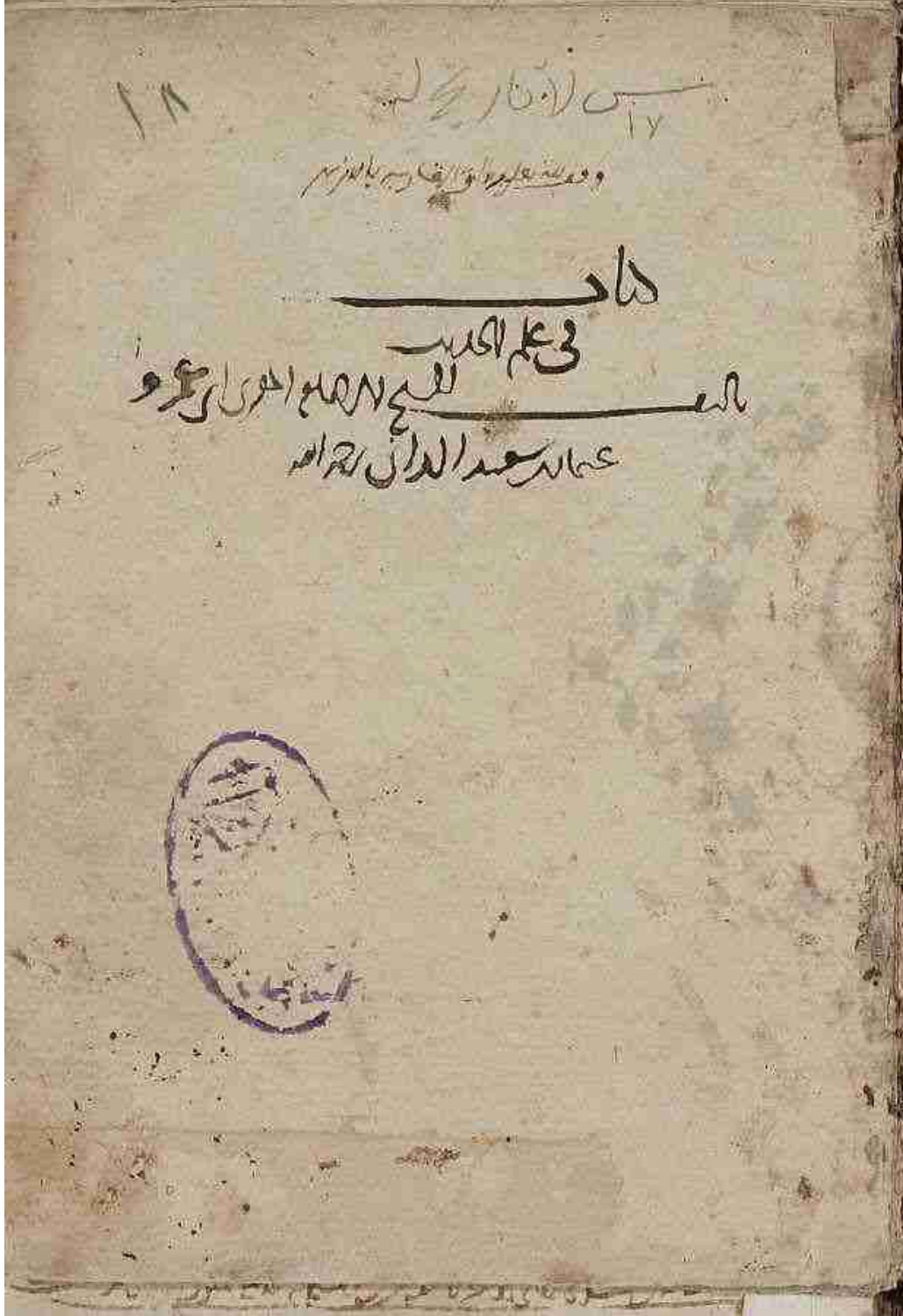
Bu iki nüsha yazma nüsha ile karşılaştırılmış farklı olan yerler ile hangisinin daha isabetli olabileceğine dipnotlarda işaret edilmiştir.

Müellif, metinde örnek olarak verdiği rivayetler, kendi hocalarından sema ettiği, kendisinin ravi olduğu senetlerle vermiştir. Mütâbi' ve şahitlerini göstermek babında basit tahrir yöntemiyle dipnotlarda kaynaklarına işaret edilmiştir.

Bu mütevazı çalışmanın ilim çevrelerine faydalı olmasını ve yeni çalışmalara imkan sağlamasını temenni ederiz.

Sa'y ve gayret bizden, tevfiik ve hidayet Allah'tandır (c.c.).

Kitâbın Yazma Nüshası (Örnek Sayfalar)



بسم الله الرحمن الرحيم
 قال اخبرنا الشيخ الفقيه المقرئ المحدث ابو علي منصور بن
 ميسر بن محمد بن ابراهيم اللخمي الرقي قال اخبرنا الشيخ الصالح
 الفقيه المقرئ المحدث العلامة الفقيه ابو عبد الله محمد بن سليمان
 بن يحيى القيسي البهبهني والفقيه ابو عمرو الخضر بن عبد الرحمن بن
 سعيد القيسي والشيخ الصالح المقرئ ابو الحسن علي بن محمد بن
 هذيل قالوا جميعا حدثنا ابو داود سليمان بن ابي القاسم مولى المويد
 باكنه ابي المودس هاشم قال حدثنا ابو عمرو وعثمان بن سعيد بن عثمان
 المقرئ رضي الله عنه قال اما بعد فانك سالتني عن الحسن الله
 توفيقكم ان اعرفكم بطريق نقل الآثار وكيفه المسند المتصل منها
 والرسائل الذي ليس متصل والموقوف والمنقطع لتفوق اعلمت
 ما اردت من ذلك الموطأت وفي سائر الصقات فاسرعت في
 اجابتكم عما سالتتمونه وشرحت لكم الانواع المذكورة التي ياراد الاثار
 نوعا نوعا على حدة وجعلت لكل نوع منها لا يقاس عليه سائر
 اشكاله ويستدل به على نظائره وامثاله واصقت لكم الى ذلك
 انواع الفلاسفة من اصحاب الحديث الذين لا يسمون كتبهم باسم
 من اسمهم وفتحت طبقاتهم وسميت من اسمهم واعتقدت في جميع

نسخة
 من
 كتاب
 الفقه
 المصنف
 في
 سنة
 ١٠٠٠

Kitabın Metni

1b

كِتَابُ فِي عِلْمِ الْحَدِيثِ

تَأَلَّفَ الشَّيْخُ الإِمَامُ الْمُقْرِي أَبُو عَمْرٍو عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدِ الدَّانِي رَحِمَهُ اللهُ.

2a

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَالَ: أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْفَقِيهُ الْمُقْرِي الْمُحَدَّثُ أَبُو عَلِيٍّ مَنصُورُ بْنُ حَمِيْسٍ⁶⁵ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ اللَّحْمِيِّ

الْمُرِّيِّ⁶⁶ قَالَ: أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الصَّالِحُ الْفَقِيهُ الْمُقْرِي الْمُحَدَّثُ الْعَلَامَةُ النَّسَابَةُ أَبُو عَبْدِ اللهِ مُحَمَّدُ بْنُ

سُلَيْمَانَ بْنِ يَحْيَى الْقَيْسِيِّ ثُمَّ الْبُونْتِيُّ وَالْفَقِيهُ أَبُو عَمْرٍو الْخَضِرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعِيدِ الْقَيْسِيِّ

وَالشَّيْخُ الصَّالِحُ الْمُقْرِي أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ هُذَيْلٍ قَالُوا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ سُلَيْمَانَ بْنُ

⁶⁵ Bu kelime Shamela tarafından çözümlenen nüshada (قيس) olarak belirtilmiş, kitabı tahkik eden Ali b. Ahmed el-Kindî ise (خَمِيْس) olarak okumuştur. Yazı dikkatli okununca (خَمِيْس) olduğu anlaşılmaktadır.. Ayrıca Şihâbüddin et-Tilmisânî Nefhu't-Tîb'inde bu zattan bahsetmektedir. Bknz.(Ebû'l-'Abbâs Şihâbüddîn 'Ahmed b. Muḥammed b. 'Ahmed el-Muḳrî et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tîb min Guşni'l-Endelusi'r-Raḫîb*, thk. İhşân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, ts.), 2/642; thk. Ali b. Ahmed el-Kindî Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbün fi ilmi'l-hadîs* (Abu Dabi: Müessesetü'l-Beynûne, 1427), 1/17.)

⁶⁶ Shamela nüshasında (بالمري) belirtilmektedir. el-Kindî (المري) olarak okumuştur. Bu daha doğrudur. Çünkü Endülüslü Alim Mansur b. Hamîs Merieli olup el-Merî diye nisbelenmiştir.

أَبِي الْقَاسِمِ مَوْلَى الْمُؤَيَّدِ بِاللَّهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ عُثْمَانَ
الْمُقَرَّبِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ

: أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّكُمْ سَأَلْتُمُونِي - أَحْسَنَ اللَّهُ تَوْفِيقَكُمْ - أَنْ أَعْرِفَكُمْ بِطَرِيقِ نَقْلِ الْأَثَارِ وَكَيْفِيَّةِ الْمُسْنَدِ الْمُتَّصِلِ
مِنْهَا وَالْمُرْسَلِ الَّذِي لَيْسَ بِمُتَّصِلٍ وَالْمَوْقُوفِ وَالْمُنْقَطِعِ لِتَقْفُوا عَلَى حَقِيقَةِ مَا يَرِدُ فِي ذَلِكَ فِي الْمَوْطَأِ
وَفِي سَائِرِ الْمُصَنَّفَاتِ

فَأَسْرَعْتُ فِي إِجَابَتِكُمْ عَمَّا سَأَلْتُمُونِيهِ وَشَرَحْتُ لَكُمْ الْأَنْوَاعَ الْمَذْكُورَةَ الَّتِي بِهَا تَرِدُ الْأَثَارُ نَوْعًا نَوْعًا
عَلَى حِدَةٍ وَجَعَلْتُ لِكُلِّ نَوْعٍ مِنْهَا مِثَالًا لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ سَائِرُ أَشْكَالِهِ وَيُسْتَدَلُّ بِهِ عَلَى نَظَائِرِهِ وَأَمْثَالِهِ
وَأَضْفْتُ لَكُمْ إِلَى ذَلِكَ أَحْوَالَ الْمُدَلِّسِينَ مِنْ أَصْحَابِ الْحَدِيثِ الَّذِينَ لَا يُمَيِّزُ مَنْ كَتَبَ عَنْهُمْ مَا سَمِعُوهُ
مِمَّا لَمْ يَسْمَعُوهُ وَقَسَمْتُ طَبَقَاتِهِمْ وَبَيَّنْتُ مَذَاهِبَهُمْ وَاعْتَمَدْتُ فِي جَمِيعِ

2b

ذَلِكَ عَلَى الْاِخْتِصَارِ وَتَرَكْتُ الْإِطْنَابَ وَالْإِكْثَارَ لِيَصِلَ مَنْ رَغِبَ فِي مَعْرِفَةِ ذَلِكَ مِنْ طَلَبَةِ الْحَدِيثِ وَرُؤَاةِ
الْأَخْبَارِ إِلَى حَقِيقَتِهِ فِي يُسْرٍ وَتُحْفَظَ فِي قَرَبٍ وَبِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ نَسْتَعِينُ وَعَلَيْهِ نَتَوَكَّلُ وَهُوَ حَسْبُنَا وَإِلَيْهِ
أُنِيبُ.

بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمَسَانِيدِ مِنَ الْأَثَارِ وَتَقْسِيمِهَا

قَالَ عُمَانُ بْنُ سَعِيدٍ: الْمُسْنَدُ مِنَ الْآثَارِ الَّذِي لَا إِشْكَالَ فِي اتِّصَالِهِ؛ هُوَ مَا يَرَوِيهِ الْمُحَدِّثُ عَنْ شَيْخِ

يُظْهِرُ سَمَاعَهُ مِنْهُ بِسَبَبٍ يَحْتَمِلُهَا وَكَذَلِكَ شَيْخُهُ عَنْ شَيْخِهِ إِلَى أَنْ يَصِلَ الْإِسْنَادُ إِلَى الصَّحَابِيِّ إِلَى رَسُولِ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالْمُتَّصِلُ مِنْ رِوَايَةِ⁶⁷ أَهْلِ الثَّقَةِ هُوَ مِثْلُ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ مَرْفُوعًا.

وَمِثْلُ الزُّهْرِيِّ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مَرْفُوعًا.

وَمِثْلُ مَالِكٍ عَنِ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ مَرْفُوعًا.

وَمِثْلُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنِ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ.

وَأَيُّوبَ عَنِ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ مَرْفُوعًا.

وَمِثْلُ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ وَالْأَعْمَشِ عَنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ عَلْقَمَةَ عَنِ عَبْدِ اللَّهِ مَرْفُوعًا.

وَكَذَلِكَ مَا كَانَ مِثْلَهُ فَهُوَ مُتَّصِلٌ مَرْفُوعٌ.

وَمِثْلُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ حَمْزَةَ الْبَغْدَادِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ بَهْزَادٍ⁶⁸ مِهْرَانَ

السِّيرَافِيَّ قَالَ: ثنا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: ثنا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ الْخَفَّافُ⁶⁹ قَالَ: ثنا ابْنُ عَوْنٍ

⁶⁷ Shamela nüshasında (من رواية) olarak okunması daha doğrudur. (في رواية) şeklinde yazılan bu ifadenin

⁶⁸ Shamela nüshasında İsim Behzâz (noktalı) olarak yazılmıştır. Kindî ise Behzâd olarak yazmış. Yazma metinde Noktalı olarak Zal harfiyle yazılmış ancak biyografi eserlerinde Ahmed b. Behzâz isimli bir kimseye rastlanmamakta bilakis Ahmed b. Behzâd b. Mîhrân es-Sîrafî, nin hayatı hakkında bilgi verilmektedir. Bknz. (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 7/830; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Dâiratu'l-Ma'ârifin-Nizâmiyye (Beirut: Muessesetu'l-A'lemî, 1390/1971), 1/413.

⁶⁹ Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf ismini Kindî Abdülvehhâb b Atâ el-Hakkâf olarak okumuştur. Ancak biyografi kitapları incelendiğinde el-Haffâf nisbesi daha doğrudur. Bknz. Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ'*, 9/451.)

عَنْ عَامِرٍ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ الْحَلَالَ بَيْنَ
وَالْحَرَامِ بَيْنَ⁷⁰

3a

وَإِنَّ بَيْنَ ذَلِكَ أُمُورًا مُتَشَابِهَاتٍ» قَالَ: وَرُبَّمَا قَالَ: أُمُورًا مُتَشَابِهَةً.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: فَسَمَاعِي مِنْ حَمَزَةَ ظَاهِرٌ وَسَمَاعُهُ مِنْ ابْنِ بَهْزَادَ ظَاهِرٌ وَكَذَلِكَ سَمَاعُ ابْنِ بَهْزَادَ مِنْ أَبِي
غَسَّانَ وَكَذَلِكَ سَمَاعُ أَبِي غَسَّانَ مِنْ عَبْدِ الْوَهَّابِ وَسَمَاعُ عَبْدِ الْوَهَّابِ مِنْ ابْنِ عَوْنٍ وَسَمَاعُ ابْنِ عَوْنٍ مِنَ
الشَّعْبِيِّ وَسَمَاعُ الشَّعْبِيِّ مِنَ النُّعْمَانِ وَسَمَاعُ النُّعْمَانِ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَسَمِعْتُ عَبْدَ الْوَهَّابِ بْنَ أَحْمَدَ بْنَ الْحُسَيْنِ بْنَ مُنِيرٍ⁷¹ بِمِصْرَ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ مُحَمَّدِ ابْنِ
الْأَعْرَابِيِّ بِمَكَّةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا رِفَاعَةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عَائِشَةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ الْوَهَّابِ بْنَ عَبْدِ
الْمَجِيدِ يَقُولُ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلْقَمَةَ بْنَ

⁷⁰ Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 30/320, 324; Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk en-Nîsâbü'rî Ebû 'Avâne, *Mustaḥreca Ebî 'Avâne*, thk. Eymen b. 'Ârif ed-Dimeşķî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998), 3/396; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Miṣrî eṭ-Ṭahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdilḥaḳ (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 2/219; Ebü'l-Ķâsim Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsat*, thk. Ṭâriḳ b. 'İvaḍullâh b. Muhammed, 'Abdulmuḥsin b. İbrahim el-Ḥuseynî (Kahire: Dâru'l-Ḥaremeyn, ts.), 7/359; Ebû Bekr Ahmed b. el-Ḥüseyn b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî el-Beyḥaķî, *el-Âdâb - Beyḥaķî* (Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Şekâfiyye, 1408/1988), 334; Ebû Bekr Ahmed b. el-Ḥüseyn b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî el-Beyḥaķî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulḥamîd (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 7/492; Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Ḥilyetu'l-Evliyâ ve Ṭabaķâtu'l-Aşfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1394/1974), 8/136. Riyavetin küçük farklılıklarla bir çok mütabii ve şahidi vardır. Müttefekun aley bir hadistir.

⁷¹ Bu kelime Kindî tarafından (المنير) şeklinde elif lamlı olarak okunmuştur. Metinde elif lam mevcut değildir.

وَقَاصٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

يَقُولُ: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ فَهَاجَرَتْهُ

إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا أَوْ دُنْيَا يُصِيبُهَا فَهَاجَرَتْهُ إِلَى مَا نَوَى»⁷²

فَهَذَا أَيْضًا مُتَّصِلٌ مُسْنَدٌ بَيْنَ الْإِتِّصَالِ لِصِحَّةِ سَمَاعِ كُلِّ مَنْ ذَكَرَ فِيهِ مِنْ شَيْخِهِ الَّذِي ذَكَرَهُ وَهَذَا مِثْلٌ

ضَرَبْتُهُ لِسَائِرِ مَا يَرِدُ فِي الْمُسْنَدِ الْبَيِّنِ الْإِتِّصَالِ

فصل

وَإِذَا قَالَ الصَّحَابِيُّ: كُنَّا نَفْعَلُ كَذَا وَكُنَّا نُؤْمِرُ بِكَذَا أَوْ أَمَرْنَا أَنْ نَفْعَلَ كَذَا وَنُهِينَا عَنْ كَذَا وَمِنَ السُّنَّةِ كَذَا

وَمِنَ الْفِطْرَةِ كَذَا وَكُنَّا نَقُولُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا كَذَا

3b

وَكُنَّا لَا نَرَى بَأْسًا بِكَذَا وَكَانَ يُقَالُ كَذَا وَكَذَا وَشِبْهُ هَذَا إِذَا قَالَ الصَّحَابِيُّ الْمَشْهُورُ بِالصُّحْبَةِ فَهُوَ حَدِيثٌ

مُسْنَدٌ مُتَّصِلٌ وَجَمِيعُ ذَلِكَ مُخْرَجٌ فِي الْمَسَانِيدِ. وَإِنْ لَمْ يَذْكُرِ الصَّحَابِيُّ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُرِّيُّ قَالَ: ثنا وَهْبُ بْنُ مَسْرَةَ الْحِجَازِيُّ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ

وَصَّاحٍ قَالَ: ثنا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: ثنا شَادَانُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعِ

⁷² Ebû Sa'îd b. el-A'râbî Ahmed b. Muhammed el-Başrî İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemu İbni'l-A'râbî*, thk. 'Abdulmuhsin b. İbrâhim b. 'Ahmed el-Hüseynî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1418/1997), 3/936. Ed-Dânî bu rivayeti hocası Abdülvahhab b. Ahmed İbnü'l-Hüseyn b. Münir tarikiyle İbnü'l Arâbî'nin senediyle rivayet etmektedir. Abdülvahhab b. Ahmed, ed-Dânî'nin hocası, İbn Arâbî'nin ise talebesidir. Hadis müttefekünaley bir hadistir. Birçok mütâbii ve şahidi vardır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: " كُنَّا نَفَاضِلُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ مُتَوَافِرُونَ فَنَقُولُ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ ثُمَّ نَسْكُتُ " ⁷³

وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعْدُونَ الْمُتَمَرِيُّ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: ثنا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: «كُنَّا نَصَلِّي الْعَصْرَ فَيَذْهَبُ الدَّاهِبُ إِلَى قُبَاءَ فَيَأْتِيهِمْ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ» ⁷⁴

وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَالِكِيُّ قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي هَاشِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ مِسْكِينٍ وَأَحْمَدُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ قَالَا: حَدَّثَنَا سَحْنُونٌ عَنْ ابْنِ الْقَاسِمِ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: " خَمْسٌ مِنَ الْفِطْرَةِ: تَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ وَقَصُّ الشَّارِبِ وَتَنْفُ الْإِبْطِ وَحَلْقُ الْعَانَةِ وَالْاِخْتِانُ " ⁷⁵ فِي نِظَائِرٍ

4a

⁷³ Buhâri hadisi (نُفَاضِلٌ) lafzıyla değil de (نَخِير) lafzıyla vermektedir. Bknz, (Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, thk. Muştafa Dîb el-Buġâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), "Ashabü'n-Nebî, 4). Aynı anlama gelen farklı kelimelerle birçok kaynakta geçmektedir.

⁷⁴ Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Muḥammed el-Gâfiķî el-Cevherî el-Mâlikî Ebû'l-Kâsım el-Cevherî, *Musnedu'l-Muvaṭṭa'*, thk. Luṭfî b. Muḥammed es-Şaġîr, Tâhâ b. 'Alî Bû Sureyḥ (Beirut: y.y., 1997), 127.

⁷⁵ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'* (*Rivâyetu Ebî Muş'ab*), thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Maḥmûd Ḥalîl (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1412), 2/93; Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. 'Ubeydullâh b. Sa'd b. İbrâhîm b. 'Abdurrahman b. 'Avfu'l-'Avfî ez-Zuhrî el-Kuraşî el-Baġdâdî Ebû'l-Faḍl ez-Zuhrî, *Ḥadîsu Ebî'l-Faḍl ez-Zuhrî*, thk. Ḥasen b. 'Alî Şibâletu'l-Bulûṭ (Riyad: y.y., 1418/1998), 634.

لِهَذَا كَثِيرَةٌ جَعَلْتُ هَذِهِ الْأَحَادِيثَ مِثَالًا لِمَا يَرُدُّ فِي ذَلِكَ وَسِوَاهُ قَالَ ذَلِكَ الصَّحَابِيُّ فِي حِكَايَتِهِ عَلَى
عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ لَمْ يَقُلْ فَمَحْمَلُهُ مَحْمَلُ الْمُسْنَدِ كَمَا قُلْنَا حَتَّى يَظْهَرَ بِالنَّقْلِ غَيْرَ ذَلِكَ

فَصْلٌ

وَمَا قَالَ فِيهِ نَاقِلُهُ: حَدَّثَنَا أَوْ أَخْبَرَنَا أَوْ أَنْبَأَنَا أَوْ أَعْلَمَنَا أَوْ سَمِعْنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ أَوْ قِرَاءَةً عَلَيْنَا فَذَلِكَ كُلُّهُ
مُتَّصِلٌ لَا إِشْكَالَ فِيهِ.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: وَمِنْ شَرَايِطِ الْمُسْنَدِ أَلَّا يَكُونَ فِي إِسْنَادِهِ أُخْبِرْتُ عَنْ فُلَانٍ وَلَا حُدِّثْتُ عَنْ فُلَانٍ وَلَا
بَلَّغَنِي عَنْ فُلَانٍ وَلَا رَفَعَهُ فُلَانٌ وَلَا أَطْنَهُ مَرْفُوعًا وَشَبَّهُ هَذَا مِنَ الْأَلْفَاظِ الَّتِي يُسْنَدُ بِهَا وَيُخْرَجُ عَنْ حَدِّ
الْمُسْنَدِ.

فَصْلٌ

وَمَا كَانَ مِنَ الْأَحَادِيثِ الْمُعْتَنَةِ الَّتِي يَقُولُ فِيهَا نَاقِلُهَا: عَنْ فَيْهِ أَيْضًا مُسْنَدَةٌ مُتَّصِلَةٌ بِإِجْمَاعِ أَهْلِ النَّقْلِ
إِذَا عُرِفَ أَنَّ النَّاقِلَ أَدْرَكَ الْمَنْقُولَ عَنْهُ إِدْرَاكَ بَيِّنًا وَلَمْ يَكُنْ مِمَّنْ عُرِفَ بِالتَّدْلِيلِ وَإِنْ لَمْ يَذْكُرْ سَمَاعًا.
وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَاضِي بِالْحِيزَةِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَسْعُودِ الزُّبَيْرِيُّ
قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ قَالَ: ثنا وَهْبٌ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ

هَشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَصُومُ حَتَّى أَعْرِفَ ذَلِكَ فِيهِ وَيُفْطِرُ حَتَّى أَقُولَ مَا هُوَ بِصَائِمٍ وَكَانَ أَكْثَرَ صِيَامِهِ فِي شَعْبَانَ»⁷⁶.

4b

فَهَذَا مُسْنَدٌ وَلَمْ يُذَكَّرْ فِيهِ سَمَاعٌ لِأَنَّ رِوَاةَهُ مَدَنِيَّةٌ وَلَيْسَ مِنْ مَدْهَبِهِمُ التَّدْلِيْسُ وَكَذَلِكَ سَائِرُ مَا يَرِدُ مِنَ الْأَخْبَارِ عَنْ أَهْلِ الْحِجَازِ وَأَهْلِ الْبَصْرَةِ وَالشَّامِ وَمِصْرَ لِأَنَّهُمْ لَا يُدَلِّسُونَ

فَصْلٌ

وَإِذَا قَالَ النَّاقِلُ عَنِ الَّذِي يَنْقُلُ عَنْهُ: قَالَ كَذَا أَوْ فَعَلَ كَذَا وَشَبَّهَهُ مِنَ اللَّفْظِ وَلَمْ يَقُلْ: حَدَّثَنِي فَلَانٌ⁷⁷ سَمِعْتُهُ يَقُولُ وَكَانَ مَعْرُوفًا بِالرِّوَايَةِ عَنْهُ سَالِمًا مِنَ التَّدْلِيْسِ فَهُوَ أَيْضًا مُسْنَدٌ مُتَّصِلٌ بِالْمَنْقُولِ عَنْهُ.

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدِ الْمُعَدَّلِ إِمْلَاءً فِي مَنْزِلِهِ بِمِصْرَ قَالَ: نَا أَبُو سَعِيدِ بْنِ الْأَعْرَابِيِّ قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ: ثنا زُهَيْرٌ قَالَ: ثنا أَبُو الزُّبَيْرِ قَالَ:

سَمِعْتُ نَافِعًا يَقُولُ: قَالَ: ابْنُ عُمَرَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: «مَنْ أَتَى

الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ»⁷⁸

⁷⁶ Rivayet (يَصُومُ حَتَّى أَعْرِفَ عَنْهُ) veya (يصوم حتى أعرف فيه) yerine (يَصُومُ حَتَّى أَعْرِفَ ذَلِكَ) lafızlarıyla gelmektedir. Bknz: (Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Vehb el-Mısrî el-Ğureşî İbn Vehb, *el-Câmi' fî'l-Hadîs*, thk. Muştafâ Hasen Huseyn Muhammed Ebû'l-Hayr (Riyad: y.y., 1416/1995), 194; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 3/306.)

⁷⁷ Bu ifade Shamela tarafından (فلان) olarak okunmuştur. Kindi ise bu ifadeyi (ولا) şeklinde kaydetmektedir. Yazma metinde (ن) bulunmamaktadır ve (ف) harfinin (ل) harfine bitişik (فلا) sekilde yazılmıştır. Anlamca (فلان) olması daha doğrudur. Müstensih hatası ihtilali kuvvetlidir.

⁷⁸ Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd 'Abdulbâhî (Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), "Ebvâbü'l-cum'a, 3"; Ebû 'Abdullâh

وَمِثَالُ ذَلِكَ أَيضًا: مَا حَدَّثَنَاهُ إِبرَاهِيمُ بْنُ سَعْدُونَ الزَّاهِدُ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ قَالٍ: ثنا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَخْرَجَ الصَّلَاةَ يَوْمًا فَدَخَلَ عَلَيْهِ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ إِلَى آخِرِهِ. فَحَمَلَهُ مَحْمَلُ الْمُتَّصِلِ لِاسْتِيقَانِ صُحْبَةِ ابْنِ شَهَابٍ لِعُرْوَةَ مَعَ سَلَامَتِهِ مِنَ التَّدْلِيسِ وَكَذَا قَوْلُ عُرْوَةَ فِي الْحَدِيثِ نَفْسِهِ كَذَلِكَ كَانَ بَشِيرُ بْنُ أَبِي مَسْعُودٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ لِاسْتِيقَانِ

5a

إِدْرَاكِ عُرْوَةَ مَنْ هُوَ أَكْبَرُ مِنْ بَشِيرٍ

وَكَذَا مَا رَوَى مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ «أَنَّ عَتَبَانَ بْنَ مَالِكٍ كَانَ يَوْمَ قَوْمِهِ وَهُوَ أَعْمَى».⁷⁹

مَحْمَلُهُ مَحْمَلُ السَّنَدِ أَيضًا لِأَنَّ مَحْمُودًا عَقَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَقَلَ مَجَّةً مَجَّهَا مِنْ بئرٍ فِي وَجْهِهِ

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: وَكَذَا سَائِرُ مَا يَرِدُ فِي مِثْلِ هَذَا هُوَ مُتَّصِلٌ بِالْمَنْقُولِ عَنْهُ إِلَّا أَنْ يَجِيءَ عَنِ النَّاقِلِ مَا يُبَيِّنُ أَنَّهُ لَمْ يَسْمَعْهُ مِنَ الْمَنْقُولِ عَنْهُ وَذَلِكَ مِثْلُ أَنْ يَقُولَ النَّاقِلُ: بَلَغَنِي أَوْ سَمِعْتُ أَنَّ فُلَانًا قَالَ كَذَا وَانْتَهَى ذَلِكَ

Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdulbâkî (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubî’l-‘Arabiyye, ts.), "İkametü’s-salat", 80.

⁷⁹ Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. İsmâ’îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi’u’s-şahîh*, thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Ṭavqî’n-Necât, 1422), "Ezân", 40; Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muḥammed Muştafâ el-‘A’zamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sulţân, 1425/2004), 2/241.

إِنِّيَا وَشِبْهَهُ مِنَ الْأَلْفَاظِ فَذَلِكَ غَيْرُ مُتَّصِلٍ لِأَنَّهُ لَيْسَ فِي مَقَامٍ مَنْ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْ لَمْ يُسَمَّهِ لِأَنَّ هَذَا قَدْ بَيَّنَّ
أَنَّ نَاقِلًا نَقَلَهُ إِلَيْهِ يُسَمِّيهِ وَيُعِينُهُ عَنِ الْمَنْقُولِ عَنْهُ وَذَلِكَ الْآخَرُ أَهْمَلِ الْقَوْلِ.

فَصْلٌ

وَإِذَا ذَكَرَ التَّابِعِيُّ مَا كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَصَفَ قَوْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فِي ذَلِكَ وَسَمَّى لِلصَّحَابِيِّ بِمَا كَانَ مِنْهُ فَلَيْسَ ذَلِكَ مِنَ الْبَيِّنِ الْإِتِّصَالِ حَتَّى تَكُونَ حِكَايَتُهُ كَذَلِكَ
عَنْ قَوْلِ الصَّحَابِيِّ.

وَذَلِكَ مِثْلُ أَنْ يَقُولَ عَمْرَةُ بِنْتُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: كَانَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَمْرِ كَذَا كَذَا فَقَالَتْ
لَهُ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: كَذَا. فَلَيْسَ فِي هَذَا مَا يَرْفَعُهُ

5b

وَيُوصَلُهُ عَلَى أَنَّهُ قَدْ يُخْرَجُ مِثْلُ هَذَا فِي الْمُسْنَدِ مَنْ يَقْصِدُ إِلَى ذِكْرِ اخْتِلَافِ اللَّفْظِ فِي الْحَدِيثِ الْوَاحِدِ
وَاضْطِرَابِ النَّاقِلِينَ لَهُ فَنَذَكُرُهُ عَلَى سَبِيلِ التَّنْبِيهِ عَلَى الْخِلَافِ فِيهِ

فَأَمَّا إِنْ قَالَتْ عَمْرَةُ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي كَذَا أَوْ سُئِلَ عَنْ كَذَا
فَقَالَ فِيهِ كَذَا فَهُوَ مُتَّصِلٌ وَإِنْ لَمْ تَقُلْ عَمْرَةُ: حَدَّثَنِي عَائِشَةُ وَكَذَلِكَ مَا أَشْبَهَهُ وَهَذَا عَلَى مَا قَدَّمْنَاهُ إِذَا
كَانَ النَّاقِلُ مِمَّنْ أَدْرَكَ الْمَنْقُولَ عَنْهُ.

فَصْلٌ

وَقَدْ يَحْكِي الصَّحَابِيُّ قَوْلًا لَا يُضِيفُهُ إِلَّا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا يُسَمِّيهِ بَلْ يُوقِفُهُ عَلَى نَفْسِهِ
فَيُخْرِجُهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ فِي الْمُسْنَدِ الْمُتَّصِلِ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِامْتِنَاعِ ذَلِكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ
الصَّحَابِيُّ يَقُولُ رَأْيًا دُونَ التَّوْقِيفِ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَحْمَدَ الْمُعَدَّلُ قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: ثنا
مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ لُبَابَةَ قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُزَيْنٍ قَالَ: ثنا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مَالِكٍ عَنْ
مُسْلِمِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ عَنْ أَبِي صَالِحِ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: «نِسَاءُ كَاسِيَاتٍ عَارِيَاتٍ مَائِلَاتٍ
مُمِيلَاتٍ لَا يَدْخُلْنَ الْجَنَّةَ وَلَا يَجِدْنَ رِيحَهَا وَرِيحُهَا يُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِ مِائَةِ سَنَةٍ»⁸⁰ وَمِثَالُ.

6a

ذَلِكَ أَيْضًا: مَا حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَمَةَ بْنُ حَزْمٍ الْمُكْتَبِيُّ قَالَ: ثنا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُقْرِيُّ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ
بْنُ الْحَسَنِ الْفَارِسِيُّ يُعْرَفُ بِالْمُمْتَعِ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ إِسْمَاعِيلَ يُعْرَفُ بِالسَّوْطِيِّ قَالَ: ثنا
مُحَمَّدُ بْنُ أَشْكَابٍ قَالَ: ثنا أَبُو الْمُنْذِرِ إِسْمَاعِيلُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: ثنا حَمَزَةُ بْنُ حَبِيبٍ الزِّيَّاتُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ
ثَابِتٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: " خَيْرُ بَنِي آدَمَ خَمْسَةٌ: نُوحٌ وَإِبْرَاهِيمُ وَمُوسَى وَعِيسَى وَمُحَمَّدٌ
عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَخَيْرُهُمْ مُحَمَّدٌ " ⁸¹

⁸⁰ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, thk. Muḥammed Fu'âd 'Abdulbâkî (Beyrut: y.y., 1406/1985), 2/913.

⁸¹ İbnu'l-A'râbî, *Mu'cemu İbni'l-'A'râbî*, 1/64.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: هَذَانِ الْحَدِيثَانِ وَشَبَّهُمَا لَا يَجُوزُ أَنْ يُعَالَا بِالرَّأْيِ وَالِاسْتِنْبَاطِ إِنَّمَا يُقَالُ مِثْلُ هَذَا عَلَى التَّوْقِيفِ فَلَذَلِكَ دَخَلَ فِي جَمَلَةِ الْمُسْنَدِ لِأَنَّ الصَّحَابِيَّ لَا يَقُولُ مِنْ رَأْيِهِ.

فَصْلٌ

فَأَمَّا مَنْ لَا يَعْرِفُ أَنَّهُ أَذْرَكَ مَنْ يُحَدِّثُ عَنْهُ فَذَلِكَ لَا يَتَحَمَّلُ اتِّصَالَ حَدِيثِهِ بَلْ يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْإِزْسَالُ.

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَاهُ إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدُونَ الْمُقْرِي قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ

عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: ثنا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنِ الصَّنَابِحِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ وَمَعَهَا قَرْنٌ لِلشَّيْطَانِ»⁸² الْحَدِيثَ

وَكَذَلِكَ قَوْلُهُ: «إِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ» وَشَبَّهُهُ ذَلِكَ إِذَا وَرَدَ عَمَّنْ لَا تُعْرَفُ لَهُ صُحْبَةٌ فَلَا يَصِحُّ رِوَايَةُ

مَنْ يَرِوِي عَنْهُ.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: فَهَذَا مَعْرِفَةُ الْمُسْنَدِ فِي الْأَثَارِ

6b

مُفَسَّرٌ لِجَمِيعِ أَنْوَاعِهِ وَضُرُوبِهِ وَأَقْسَامِهِ وَبِاللَّهِ التَّوْفِيقُ.

بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمُرْسَلِ مِنَ الْأَثَارِ وَتَفْصِيلِهِ

⁸² Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, 2/306. (Muvatta'in rivayeti izafetle gelmiş. ed-Dâni'nin rivayeti ise lam harf-i ceri ile gelmiştir.

قَالَ عَثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ: وَالْمُرْسَلُ مِنَ الْحَدِيثِ مَا يَرَوِيهِ الْمُحَدِّثُ بِأَسَانِيدٍ مُتَّصِلَةٍ إِلَى التَّابِعِيِّ فَيَقُولُ التَّابِعِيُّ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَذَلِكَ سَبِيلُ مَا أَرْسَلَهُ أَتْبَاعُ التَّابِعِينَ وَمَنْ دُونَهُمْ مِنَ الْعُلَمَاءِ عِنْدَ عَامَّةِ الْكُوفِيِّينَ وَخُولِفُوا فِي ذَلِكَ وَمَذْهَبُ عَلِيِّ بْنِ الْمَدِينِيِّ وَجَمَاعَةٍ إِلَيْهِ أَنَّ مَا أَرْسَلَهُ أَتْبَاعُ التَّابِعِينَ وَمَنْ دُونَهُمْ نَحْوَ ابْنِ وَهْبٍ عَنْ مَسْلَمَةَ بْنِ عَلِيٍّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ.

وَشَبَّهَ ذَلِكَ فَهُوَ يُسَمَّى مُعْضَلًا وَهَذَا الضَّرْبُ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ مِنَ الْمُرْسَلِ قَلَّ مَا يَتَعَدَّرُ مَعْرِفَتُهُ عَلَى الطَّالِبِينَ وَهُوَ مِثْلُ الزُّهْرِيِّ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ.

وَمِثْلُ الْأَعْمَشِ وَمَنْصُورٍ عَنِ إِبْرَاهِيمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ. وَكَذَلِكَ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَعِكْرِمَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَكَذَلِكَ قَوْلُ الْحَسَنِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَشَبَّهَ ذَلِكَ مِنَ الْأَسَانِيدِ الَّتِي لَا يُسَمَّى فِيهَا التَّابِعِيُّ الصَّحَابِيُّ الَّذِي سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَاهُ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: ثَنَا

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ»⁸³. الْحَدِيثَ

فِي نَظَائِرٍ لِهَذَا كَثِيرَةٍ يُرْسِلُهَا التَّابِعُونَ وَمِنْ ذَلِكَ أَيْضًا:

مَا حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ بَدْرِ الْقَاضِي بِالْفُسْطَاطِ قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ دَاوُدَ يُعْرِفُ بِمَأْمُونٍ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: ثنا الْفَضْلُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: ثنا طَلْحَةُ بْنُ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ «دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَهُ مُضْطَجِعًا»⁸⁴ الْحَدِيثَ فَارْسَلَهُ عَطَاءٌ عَنْ عُمَرَ لِأَنَّهُ لَمْ يُدْرِكْهُ وَكَذَلِكَ سَائِرُ مَا يَرِدُ مِنْ مِثْلِ هَذَا مِمَّا يُعْلَمُ أَنَّ النَّاقِلَ لَمْ يَلْقَ الْمَنْقُولَ عَنْهُ وَلَا لِحَقِّهِ مِنْ طَرِيقِ سَنِّهِ أَوْ مُشَاهَدَتِهِ وَشِبْهِ ذَلِكَ مِنَ الْوُجُوهِ الَّتِي يَرْتَفِعُ بِهَا سَمَاعُهُ مِنْهُ.

فصل

وَمِنَ الْمُرْسَلِ ضَرْبٌ صَعْبٌ يَتَعَدَّرُ مَعْرِفَتُهُ إِلَّا عَلَى مَنْ تَبَحَّرَ فِي الْحَدِيثِ وَكَثُرَ وَعَرَفَ طُرُقَ النَّقْلِ وَمَيَّزَهَا لِكَوْنِ ظَاهِرِ ذَلِكَ مُسْنَدًا.

⁸³ Ebû'l-'Abbâs Muḥammed b. İshâk b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî es-Serrâc eş-Şekâfî, *Musnedu's-Serrâc* (Faysalabad: 'İdâretu'l-'Ulûmî'l-'Eşeriyye, 1423/2002), 320, 321.

⁸⁴ Ata'nın Ömer b. Hattab'dan (r.a) rivayetiyle ilgili Beyhaki munkatı' olduğunu söylemektedir. Örnek farklı bir örnektir. Bknz: (Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî el-Beyhaḳî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muḥammed 'Abdulḳâdir 'Aṭâ (Beyrut: y.y., 1424/2003), 7/11.)

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُقْرِي قَالَ: ثنا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي
الْخَصِيبِ قَالَ: ثنا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنَعَانِيُّ قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَاسِعٍ
عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

7b

قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَقَالَ نَادِمًا أَقَالَهُ اللَّهُ نَفْسَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ كَشَفَ عَنْ
مُسْلِمًا كُرْبَةً كَشَفَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الْآخِرَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ
أَخِيهِ»⁸⁵.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: هَذَا إِسْنَادٌ مَنْ نَظَرَ إِلَيْهِ مِنْ غَيْرِ أَهْلِ صِنَاعَةِ الْحَدِيثِ لَمْ يُشَكَّ فِي سَنَدِهِ بِاتِّصَالِهِ وَلَيْسَ
كَذَلِكَ بَلْ هُوَ مُرْسَلٌ فِي مَوَاضِعِينَ لِأَنَّ مَعْمَرَ بْنَ رَاشِدٍ عَلَى ثِقَتِهِ وَإِمَامَتِهِ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَاسِعٍ
شَيْئًا وَمُحَمَّدُ بْنُ وَاسِعٍ أَيْضًا عَلَى جَلَالَتِهِ وَعَدَالَتِهِ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ أَبِي صَالِحٍ شَيْئًا فَبَيِّنَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِيهِ
رَجُلٌ وَهَذَا مِثْلُ ضَرْبِهِ لِأَعْدَادِ كَبِيرَةٍ تَرُدُّ مِنَ الْأَثَارِ وَلَا يُمَيِّزُهَا إِلَّا أَهْلُ الصَّنْعَةِ الْمَخْصُوصُونَ بِمَعْرِفَةِ
ذَلِكَ

فصل

⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhaqî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. 'Abdullâh et-Türkî (b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011), 6/45.

وَأَكْثَرُ مَنْ تَرَوَى عَنْهُ الْمَرَّاسِيلُ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَمِنْ أَهْلِ مَكَّةَ عَطَاءُ بْنُ رَبَاحٍ وَمِنْ
 أَهْلِ الْكُوفَةِ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَزِيدَ النَّخَعِيُّ وَمِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ الْحَسَنُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ الْبَصْرِيُّ وَمِنْ أَهْلِ الشَّامِ
 مَكْحُولُ الدَّمَشْقِيُّ وَمِنْ أَهْلِ مِصْرَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي هِلَالٍ وَقَدْ تَرَدُّ مَرَّاسِيلُ كَثِيرَةٌ عَنْ غَيْرِهَا وَلَا مِنَ التَّابِعِينَ
 وَأَصْحُ الْمَرَّاسِيلِ مَرَّاسِيلُ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ لِأَنَّهُ مِنْ أَوْلَادِ الصَّحَابَةِ وَأَبُوهُ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ وَقَدْ
 أَدْرَكَ سَعِيدُ عُمَرَ وَعُثْمَانَ وَعَلِيًّا وَطَلْحَةَ وَالزُّبَيْرَ وَسَائِرَ الْعَشْرَةِ وَلَيْسَ فِي التَّابِعِينَ مَنْ أَدْرَكَهُمْ وَسَمِعَ
 مِنْهُمْ غَيْرَ سَعِيدٍ

8a

وَقَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ وَمَعَ هَذَا فَإِنَّهُ فَقِيهُ أَهْلِ الْحِجَازِ وَمُفْتِيهِمْ وَأَوَّلُ الْفُقَهَاءِ السَّبْعَةِ الَّذِينَ يُعَدُّ مَالِكُ بْنُ
 أَنَسٍ إِجْمَاعَهُمْ إِجْمَاعَ كَافَّةِ النَّاسِ وَهُمْ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَالْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي بَكْرٍ وَعُرْوَةُ بْنُ
 الزُّبَيْرِ وَخَارِجَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَعَبِيدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ
 وَسَلْيَمَانُ بْنُ يَسَارٍ وَبَعْضُهُمْ يَجْعَلُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ مَكَانَ أَبِي سَلَمَةَ وَأَيْضًا فَقَدْ تَأَمَّلَ الْعُلَمَاءُ مَرَّاسِيلَهُ
 فَوَجَدُوا بِأَسَانِيدِ صَحِيحَةٍ وَهَذِهِ الشَّرَائِطُ لَا تُوجَدُ فِي مَرَّاسِيلِ غَيْرِهِ.

بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمَوْقُوفِ فِي الْآثَارِ وَأَنْوَاعِهِ

قَالَ عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ : وَهَذَا بَابٌ مِنْهُ جَلِيٌّ لَا يَخْفَى عَلَى الطَّالِبِينَ مِنْهُ وَمِنْهُ خَفِيٌّ لَا يَعْرِفُهُ إِلَّا أَهْلُ
 الصَّنْعَةِ فَأَمَّا الْجَلِيٌّ مِنْ ذَلِكَ فَمَا وَرَدَ مِنَ الْآثَارِ الْمَوْقُوفَةِ عَلَى الصَّحَابَةِ لَا يُجَاوِزُونَ بِهَا وَذَلِكَ مِثْلُ أَنْ
 يُرَوَى الْحَدِيثُ مُسْنَدًا إِلَى الصَّحَابِيِّ مِنْ غَيْرِ إِرسَالٍ فَإِذَا بَلَغَ الصَّحَابِيَّ قَالَ : إِنَّهُ كَانَ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا
 وَكَانَ يَفْعَلُ كَذَا وَكَذَا وَكَانَ يَأْمُرُ بِكَذَا وَكَذَا وَشَبَّهَ ذَلِكَ مِنَ اللَّفْظِ وَمِثْلُ ذَلِكَ نَحْوُ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ

أَبِيهِ مَوْقُوفًا. وَنَحْوَ مَالِكٍ وَأَيُّوبَ وَعُبَيْدِ اللَّهِ عَنِ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ. وَنَحْوَ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنِ أَبِيهِ
عَنْ عُمَرَ مَوْقُوفًا. وَنَحْوَ الْأَعْمَشِ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مَوْقُوفًا. وَشَبَّهَ ذَلِكَ مَا
هُوَ مَوْقُوفًا عَلَى الصَّحَابَةِ.

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْبَغْدَادِيُّ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُوسَى قَالَ: ثنا الْعَبَّاسُ بْنُ
مُحَمَّدٍ الدُّورِيُّ قَالَ: ثنا أَبُو يَحْيَى الْحِمَازِيُّ قَالَ: ثنا الْأَعْمَشُ

8b

عَنْ حَبِيبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: «اتَّبِعُوا وَلَا تَبْتَدِعُوا فَقَدْ كُفَيْتُمْ»⁸⁶
وَهَذَا مِثَالُ لِسَائِرِ مَا يَرُدُّ مِنْ نَحْوِهِ مَوْقُوفًا عَلَى الصَّحَابَةِ.

فصل

وَأَمَّا الْخَفِيُّ مِنَ الْمَوْقُوفَاتِ فَمِثَالُهُ: مَا أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ
قَالَ: ثنا الزُّبَيْرُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الزُّبَيْعِيِّ قَالَ: ثنا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى الْمِنْقَرِيُّ قَالَ: ثنا

⁸⁶ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Vaḍḍâh İbn Vaḍḍâh el-Ḳurṭubî, *el-Bida' ve'n-Nehyu 'anha*, thk. 'Amr 'Abdulmun'im Suleym (Kahire; Cidde: Mektebetu'l-İlm, 1416), 37; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Naşr Muḥammed b. Naşr el-Mervezî, *es-Sunne*, thk. Sâlim Aḥmed es-Selefî (Beyrut: y.y., 1408), 28; Ebû'l-Ḳâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 9/154; Ebû'l-Ḳâsım Hibetullâh b. el-Ḥasan b. Manşûr eṭ-Ṭaberî er-Râzî el-Lâlekâ'î, *Şerḥu 'Usûli 'İtikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*, thk. Aḥmed b. Sa'd b. Ḥamdân el-Gâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Ṭaybe, 1423/2003), 22.

الأصمعيُّ قال: ثنا كيَّسانُ مولى هِشامِ بنِ حَسَّانٍ عنِ هِشامِ بنِ حَسَّانٍ عنِ مُحَمَّدِ بنِ سِيرِينَ عنِ المُغِيرَةَ بنِ شُعْبَةَ قال: «كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَعُونَ بَابَهُ بِالْأَظْفِيرِ»⁸⁷.

فَهَذَا رَبِّمَا تَأَمَّلَهُ مَنْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ الْحَدِيثِ فَظَنَّ أَنَّهُ مُسْتَدٌّ لِذِكْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَيْسَ كَذَلِكَ إِنَّمَا هُوَ مَوْقُوفٌ عَلَى صَحَابِيٍّ حَكَى عَنْ أَقْرَانِهِ مِنَ الصَّحَابَةِ فَعَلَا وَلَيْسَ يُسْنَدُهُ⁸⁸ وَاحِدٌ مِنْهُمْ وَكَذَلِكَ سَبِيلُ مَا يَرِدُ مِنْ مِثْلِ ذَلِكَ عَنِ الصَّحَابَةِ

فَصْلٌ

وَمِنَ الْمَوْقِفَاتِ أَيضًا: مَا حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: ثنا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: ثنا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ خَصِيفٍ⁸⁹ عَنْ مِقْسَمِ بْنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} [البقرة: 197] قَالَ: الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ وَالْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي وَالْجِدَالُ: أَنْ تُمَارِيَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ⁹⁰

⁸⁷ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhaqî, *el-Medhal ile's-Suneni'l-Kubrâ*, thk. Muḥammed Dîyâ'u'r-Raḥmân el-A'zamî (Kuveyt: y.y., ts.), 381.

⁸⁸ Bu kelime Shamela nüshasında (بسنده) şeklinde muhafaza edilmiş. Ancak yazma metinde ya harfi açık şekilde yazılmıştır. Kindî (بسنده) şeklinde kaydetmektedir ki bu doğrudur.

⁸⁹ Shamela (خَصِيفٍ) şeklinde harekelemiş. Bu isim (خَصِيفٍ) ve (خُصَيْفٍ) her iki şekilde de okumak mümkün. Metinde biraz kaygın olmakla birlikte damme işareti mevcuttur. Dolayısıyla (خُصَيْفٍ) olarak okumak daha doğru olur. Hadis kaynaklarını bakıldığı zaman da hadis senetlerinde (خُصَيْفٍ) olarak nakledilmektedir. Bknz. (Ebû 'Osmân Sa'îd b. Maşûr el-Horâsânî Sa'îd b. Maşûr, *es-Sunen*, thk. Ḥabîburrahmân el-'A'zamî (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 3/799.)

⁹⁰ Sa'îd b. Maşûr, *es-Sunen*, 3/800, 805; Beyhaqî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 1424/2003, 5/107; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eḥâdîs ve'l-Âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebu'-r-Ruşd, 1409), 3/179.

وَهَذَا وَمَا أَشْبَهَهُ مِنَ الْمَوْقُوفَاتِ يُعَدُّ فِي تَفْسِيرِ الصَّحَابَةِ وَقَدْ يَرُدُّ عَنْهُمْ تَفْسِيرٌ يُعَدُّ فِي الْمُسْنَدِ دُونَ

الْمَوْقُوفِ. وَمِثَالُ ذَلِكَ

9a

مَا حَدَّثَنَاهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَالِدِ الْفَرَّائِضِيِّ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَالِحِ بَيْغَدَادٍ قَالَ:

ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَيْرٍ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ قَالَ: نَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ: سَلِيمَانُ

بْنُ بِلَالٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَجُلًا أَتَى امْرَأَةً مِنْ دُبْرَهَا فَوَجَدَ فِي نَفْسِهِ مِنْ ذَلِكَ وَجَدًا

شَدِيدًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} [البقرة: 223].

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: فَهَذَا وَمَا أَشْبَهَهُ مُسْنَدٌ غَيْرُ مَوْقُوفٍ لِأَنَّ الصَّحَابِيَّ الْمُشَاهِدَ⁹¹ لِلْوَحْيِ وَالتَّنْزِيلِ أَخْبَرَ عَنِ

آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي كَذَا وَكَذَا فَهَذَا حَدِيثٌ مُسْنَدٌ كَمَا قَدْ بَيَّنَّاهُ فِي الْمُسْنَدِ قَبْلُ

فصل

وَمِنَ الْمَوْقُوفَاتِ مَا يُرْسَلُ قَبْلَ الْوُقُوفِ إِلَى الصَّحَابِيِّ وَمَعْرِفَةُ ذَلِكَ مِنْ أَصْعَبِ مَا فِي هَذَا الْبَابِ.

⁹¹ Yazma metinde mürekkep fazlalığı sebebiyle lamın alt kısmında sonra bir birikme gözlenmekte. Müstensihin lamdan sonra mim yazması da buna benzemektedir. Kelime (الشَّاهِد) ve (المُشَاهِد) şeklinde de okunabilmektedir. Anlamca herhangi bir farklılık olmamakla birlikte (المُشَاهِد) şekli tercih edilmiştir. Kindi de (المُشَاهِد) kelimesini tercih etmiştir.

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْفَقِيهُ قَالَ: نَا وَهْبُ بْنُ مَيْسَرَةَ قَالَ: ثنا ابنُ وَصَّاحٍ عَنِ الصُّمَادِحِيِّ عَنِ ابْنِ مَهْدِيٍّ عَنِ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: «اتَّبِعُوا وَلَا تَبْتَدِعُوا فَقَدْ كُفَيْتُمْ».⁹²

فَهَذَا مَوْقُوفٌ عَلَى ابْنِ مَسْعُودٍ وَمُرْسَلٌ قَبْلَ التَّوْقِيفِ لِأَنَّ إِبْرَاهِيمَ لَمْ يُدْرِكْهُ

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: ثنا بَحْرُ بْنُ نَصْرِ قَالَ: ثنا ابنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى قَالَ: قَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: «إِذَا صُمْتَ فَلْيَصُمْ سَمْعُكَ وَبَصْرُكَ مِنَ الْمَحَارِمِ وَلِسَانُكَ مِنَ الْكُذْبِ وَدَعْ

9b

أَذَى الْخَادِمِ وَلْيَكُنْ عَلَيْكَ وَقَارٌ وَسَكِينَةٌ وَلَا تَجْعَلْ يَوْمَ صَوْمِكَ وَيَوْمَ فِطْرِكَ سَوَاءً فَهَذَا»⁹³

الْحَدِيثُ يَتَوَهَّمُهُ مَنْ لَيْسَ الْحَدِيثُ مِنْ صِنَاعَتِهِ أَنَّهُ مَوْقُوفٌ عَلَى جَابِرٍ فَقَطُّ وَهُوَ مَوْقُوفٌ وَمُرْسَلٌ قَبْلَ التَّوْقِيفِ لِأَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ مُوسَى الْأَشَدَّقَ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ جَابِرٍ وَلَمْ يَرَهُ بَيْنَمَا عَطَاءُ بْنُ أَبِي رَبَاحٍ فِي نَظَائِرٍ لِهَذَا كَثِيرَةٌ لَا يَعْرِفُهَا إِلَّا أَهْلُ التَّمْيِيزِ مِنْ أَصْحَابِ الْحَدِيثِ.

⁹² Ibn Vaddâh el-Kurtubî, *el-Bida' ve'n-Nehyu 'anha*, 37; Muḥammed b. Naṣr el-Mervezî, *es-Sunne*, 28; Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, 9/154; Lâlekâ'î, *Şerhu 'Usûli 'İtikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*, 22, 96; Beyhaqî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 1424/2003, 1/186; Beyhaqî, *Şu'abu'l-Îmân*, 3/506.

⁹³ Ebû'l-Kâsim İsmail b. Muḥammed Kıvâmu's-Sunne et-Teymî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, thk. Eymen b. Şâlih b. Şa'bân (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1414/1993), 2/377; Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsat*, 5/104.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: وَمُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الَّذِي رَوَى عَنْهُ ابْنُ وَهْبٍ لَيْسَ بِابْنِ عَلْقَمَةَ الْمَدَنِيِّ لِأَنَّهُ لَمْ يَلْقَهُ وَلَا رَوَى أَيْضًا عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ وَهُوَ رَجُلٌ آخَرٌ يُعْرَفُ بِالْيَافِعِيِّ شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ مَشْهُورٍ

فصل

وَمِنَ الْمُؤَقُّوفَاتِ أَيْضًا مَا هِيَ مُسْنَدَةٌ فِي الْأَصْلِ إِلَّا أَنَّ بَعْضَ الرُّوَاةِ يَقْصُرُ بِهَا فَلَا يُسْنَدُهَا وَيُوقِفُهَا عَلَى الصَّحَابِيِّ وَيُسْنَدُهَا غَيْرُهُ فَتُعَدُّ فِي جُمْلَةِ الْمُسْنَدِ وَلَا يُعْرَفُ ذَلِكَ إِلَّا مِنَ الْفُرْسَانِ مِنْ حِفَاطِ الْحَدِيثِ وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ فِرَاسٍ قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُقْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي قَالَ: نا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رَبِيعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ قَالَ: «فِيمَا حَفِظْتُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ إِذَا لَمْ تَسْتَحِ فَاصْنَعِ مَا شِئْتَ»

فَهَذَا الْحَدِيثُ قَصَرَ بِهِ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ مَنْصُورٍ وَتَابَعَهُ رُوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْهُ عَلَى ذَلِكَ فَأَوْقَفَاهُ وَأَسْنَدَهُ النَّوْرِيُّ وَسُعْبَةُ

10a

وَعَيْرُهُمَا عَنْ مَنْصُورٍ فَحَدَّثَنَا سَلْمُونُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ سَلْمُونِ الْقَرَوِيِّ بِهَا قَالَ: ثنا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الشَّافِعِيُّ بِبَغْدَادَ قَالَ: ثنا مُوسَى بْنُ سَهْلٍ قَالَ: ثنا رُوْحُ بْنُ عَبْدِ عُبَادَةَ قَالَ: ثنا سُعْبَةُ وَالنَّوْرِيُّ قَالَا: ثنا مَنْصُورٌ

عَنْ رَبِيعِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ عُقْبَةَ بْنَ عَمْرٍو الْبَدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

«إِنَّ مِمَّا أَدْرَكْنَا مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ⁹⁴ فَافْعَلْ مَا شِئْتَ»⁹⁵

وَحَدَّثَنَا حَمَزَةُ بْنُ عَلِيٍّ الْبَغْدَادِيُّ قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي خَلَادٍ قَالَ: ثنا أَبُو خَلِيفَةَ قَالَ: ثنا

الْقَعْنَبِيُّ قَالَ: ثنا شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رَبِيعِيِّ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيَّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ

مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ»⁹⁶ وَهَذَا مِثْلٌ لِأَعْدَادٍ مِنْ

الْحَدِيثِ تَرَدُّ عَلَى نَحْوِ هَذَا

بَابُ ذِكْرِ بَيَانِ الْمَقْطُوعِ مِنَ الْأَثَارِ وَتَمَثِيلِهِ

قَالَ عَثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ: وَالْمُنْتَقِعُ مِنَ الْأَسَانِيدِ هُوَ غَيْرُ الْمُرْسَلِ وَهُوَ مَا يَرِدُ مِنْ قَوْلِ التَّابِعِينَ وَذَلِكَ مِثْلُ

الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدٍ أَنَّهُ قَالَ.

وَمِثْلُ الزُّهْرِيِّ وَهَشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّهُ قَالَ.

وَمِثْلُ الْأَعْمَشِ وَمَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ قَالَ.

وَعَنْ الْحَسَنِ أَنَّهُ قَالَ.

⁹⁴ Kelime Shamela ve Kindî çözümlerinde (لم تستحي) şeklinde kaydedilmiştir. Halbu ki (لم تستحي) şeklindeki yazılış daha doğrudur. Çünkü () kelimesi başına cezm eden () harfi geldiği için sonundaki illet harfi olarak değerlendirilen ikinci ya cez alameti olarak düşer ve diğer ya kalır. Metin de de ya muhafaza edilmiş durumdadır.

⁹⁵ Ṭaḥāvi, *Şerḥu Me'âni'l-âşâr*, 4/194.

⁹⁶ Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, "Ehadîsü'll-enbiyâ", 51, "Edeb", 78; Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.), "Edeb", 7; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, "Züpd", 17.

وَشَبَّهُ ذَلِكَ مِمَّا يَقُولُهُ التَّابِعِيُّ وَمِنَ الْمُنْقَطِعِ⁹⁷ أَيْضًا نَوْعَانِ خَفِيَّانِ قَلَّمَا يُوجَدُ فِي الْحِفَاطِ لِلْسَّنَنِ مَنْ

يُمَيِّزُهُمَا فَالنَّوْعَ الْأَوَّلَ مِثَالُهُ: مَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمَالِكِيُّ قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: ثنا

أَسْلَمُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ يُونُسَ عَنِ

10b

ابْنِ وَهَبٍ قَالَ: وَأَخْبَرَنِي مَسْلَمَةُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدٍ⁹⁸ قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ عَنِ النَّوَّاسِ بْنِ

سَمْعَانَ الْكِنَانِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مِنْ قَلْبٍ إِلَّا وَهُوَ بَيْنَ أَصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ

رَبِّكَ فَإِذَا شَاءَ أَنْ يُقِيمَهُ أَقَامَهُ وَإِذَا شَاءَ أَنْ يُزَيِّعَهُ أَرَاغَهُ»⁹⁹

وَأَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الصَّقَلِيُّ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ثنا عُثْمَانُ بْنُ السَّمَاكِ قَالَ: ثنا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ

قَالَ ثنا أَبُو رُوْحِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنُ مُوسَى اللَّاحُونِيُّ قَالَ: ثنا هِلَالُ بْنُ حَقِّ عَنِ الْجَرِيرِيِّ عَنِ أَبِي الْعَلَاءِ وَهُوَ

ابْنُ الشُّخَيْرِ عَنِ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي حَنْظَلَةَ عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

⁹⁷ Shamela nüshasında kelime (والمنقطع) şeklinde kaydedilmiştir. Kelime öncesinde (من) kelimesi çok açıktır. Kindî tahkikinde (ومن المنقطع) şeklinde yazılmıştır ki bu doğrudur.

⁹⁸ Kindî bu ismi (عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدٍ) şeklinde kaydetmiş ancak Shamela nüshasında ise (عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدٍ) şeklinde yazılmıştır. Hadis külliyatı incelendiği zaman bu ismin (عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدٍ) olduğu görülmektedir. Bknz: (Ebû 'Abdullâh Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Zuheyrî (Kahire: Mektebetu't-Tevhîd, 1412), 2/593; Ebû Aḥmed Ḥamîd b. Maḥled b. Kuteybe el-Ḥorasânî İbn Zenceveyh, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyâd (Riyad: y.y., 1406/1986), 2/660; İbn Zenceveyh, *Kitâbu'l-Emvâl*, 1/322.

⁹⁹ Ebû Bekr Muḥammed b. İshâk b. Ḥuzeyme en-Nîsâbûrî İbn Ḥuzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd ve 'İşbâtu Şifâti'r-Rab 'Azze ve Celle*, thk. 'Abdul'azîz b. İbrâhîm eş-Şehvân (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1414/1994), 1/188; Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥuseyn b. 'Abdullâh el-Bağdâdî el-Âcurrî, *eş-Şerî'a*, thk. 'Abdullâh b. 'Umar b. Suleymân el-Demîcî (Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1420/1999), 3/1158, 1162; Ebû Bekir Muḥammed b. 'Abdulbâkî b. Muḥammed el-Enşârî Kâdî'l-Mâristân, *el-Meşîḥatu'l-Kubrâ*, thk. eş-Şerîf Ḥâtîm b. 'Ârif el-'Avnî (b.y.: Dâru 'Alemlî'l-Fevâ'id, 1422), 3/1133; el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ' Ebû Muḥammed el-Beğavî, *Şerḥu's-Sunne*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, Muḥammed Zuheyr eş-Şâviş (Dımaşık; Beyrut: el-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983), 1/166.

يُعَلِّمُ أَحَدَنَا أَنْ نَقُولَ فِي الصَّلَاةِ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الثَّبَاتَ فِي الْأُمُورِ وَعَزِيمَةَ الرَّشْدِ وَأَسْأَلُكَ قَلْبًا
سَلِيمًا وَلِسَانًا صَادِقًا وَأَسْأَلُكَ شُكْرَ نِعْمَتِكَ وَحُسْنَ عِبَادَتِكَ وَأَسْتَغْفِرُكَ لِمَا تَعَلَّمَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا
تَعَلَّمَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا تَعَلَّمَ»¹⁰⁰

فَهَذَا وَشَبَّهُهُ مُنْقَطِعُ الرَّجُلِ الَّذِي بَيْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَبَيْنَ النَّوَّاسِ وَالرَّجُلَيْنِ اللَّذَيْنِ بَيْنَ أَبِي الْعَلَاءِ
وَشَدَّادٍ.

فصل

وَقَدْ يَرِدُ الْحَدِيثُ وَفِي إِسْنَادِهِ رَجُلٌ غَيْرٌ مُسَمَّى وَلَيْسَ بِمُنْقَطِعٍ وَذَلِكَ إِذَا قَصَرَ¹⁰¹ بَعْضُ الرُّوَاةِ عَنْ
تَسْمِيَّتِهِ وَسَمَّاهُ غَيْرُهُ.

وَذَلِكَ مِثْلُ: مَا حَدَّثَنَاهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ قَالَ: ثنا قَاسِمُ بْنُ أَصْبَغٍ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ زُهَيْرٍ
قَالَ: ثنا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: ثنا سَلَامُ بْنُ مِسْكِينٍ قَالَ: ثنا قَتَادَةُ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

11a

¹⁰⁰ Rivayet birçok hadis kaynağında yer almaktadır. Ancak dua lafızlarında yer değişiklikleri vardır. Bknz. (Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, 7/294; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-Ṭaberânî, *ed-Du'â*, thk. Muşafâ 'Abdulqâdir 'Aṭâ (Beyrut: y.y., 1413), 200, 201; Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥibbân el-Bustî İbn Ḥibbân, *es-Şaḥîḥ*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988), 5/310; Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Ḥilyetu'l-Evliyâ' ve Ṭabakâtu'l-Aşfiyâ'*, 1/267.)

¹⁰¹ Yazma metin de bu kelimenin ayne'l-fili açık alarak şeddeli yazdığı halde Shamela nüshasında şeddesiz sülası olarak kaydedilmiştir. Bknz. (Yazma v. 10b.)

«أَنَّ سُورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ ثَلَاثِينَ¹⁰² آيَةً شَفَعَتْ لِرَجُلٍ حَتَّى أَدْخَلَتْهُ الْجَنَّةَ»¹⁰³

لَمْ يُسَمِّ الرَّجُلَ سَلَامًا عَنْ قَتَادَةَ وَسَمَّاهُ شُعْبَةَ عَنْهُ فَحَدَّثَنَا ابْنُ عَفَّانَ قَالَ: ثنا قَاسِمٌ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ حَيْثَمَةَ قَالَ: ثنا أَبِي قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: ثنا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي قَتَادَةُ الْحَدِيثَ. فَالرَّجُلُ الَّذِي لَمْ يُسَمِّهِ سَلَامًا هُوَ عَبَّاسُ الْجُشَمِيِّ فَصَارَ الْحَدِيثُ مُسْنَدًا وَهَذَا النَّوعُ مِنَ الْمُنْقَطِعِ فِي الظَّاهِرِ لَا يَعْرِفُهُ إِلَّا الْحَافِظُ الْفَهْمُ الْمُتَبَحَّرُ فِي الصَّنْعَةِ الْكَثِيرُ لِلرَّوَايَةِ.

فصل

وَالنَّوعُ الثَّانِي مِنَ الْمُنْقَطِعِ هُوَ أَنْ يَكُونَ فِي الْإِسْنَادِ رَوَايَةٌ رَأَوْ لَمْ يَسْمَعْ مِنَ الَّذِي يَرَوِي عَنْهُ الْحَدِيثَ قَبْلَ الْوُصُولِ إِلَى التَّابِعِيِّ الَّذِي هُوَ مَوْضِعُ الْإِرْسَالِ فَلَا يُقَالُ لِهَذَا النَّوعِ مِنَ الْحَدِيثِ مُرْسَلٌ إِنَّمَا يُقَالُ لَهُ: مُنْقَطِعٌ.

وَمِثَالُ ذَلِكَ: مَا أَخْبَرَنَا بِهِ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَسَنِ الصَّقَلِيُّ فِي الْإِجَارَةِ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّيْسَابُورِيُّ الْحَافِظُ قَالَ: ثنا أَبُو النَّضْرِ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفَقِيهِ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ¹⁰⁴ بْنِ سُلَيْمَانَ

¹⁰² Yazma metinde kelime (ثلاثين) şeklin geçmektedir. Shamela nüshası bu kelimeyi (ثلاثون) şeklinde kaydetmektedir. Hadis kaynaklarında her iki kelimeyle de rivayetler mevcuttur. Kindî asla sadık kalarak (ثلاثين) kelimesini tercih etmiştir. Asla sadık kalmak daha isabetlidir. Farklı rivayetler için Bknz: (Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 13/353, 14/28; Ebû Bekr Aḥmed b. Mervân Ebû Bekir ed-Dîneverî, *el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, thk. Ebû 'Ubeyde Meshûr b. Ḥasen 'Âl Suleymân (Bahreyn; Beyrut: Cem'iyetu't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye, 1419), 3/367; Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, "Fedâilü'l-Kur'ân", 9.)

¹⁰³ Rivayet (حَتَّى غُفِرَ لَهُ) ifadesiyle değil de (حَتَّى أَدْخَلَتْهُ الْجَنَّةَ) ifadesiyle yer almaktadır. Bknz: Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, 14/28; Ebû Bekir ed-Dîneverî, *el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, 3/367.

الْحَضْرَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَهْلٍ قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: ذَكَرَ الثَّوْرِيُّ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ

بْنِ يُسَيْعٍ عَنْ حُدَيْفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ وَلَّيْتُمُوهَا أَبَا بَكْرٍ فَقَوِيٌّ أَمِينٌ لَا تَأْخُذُهُ

فِي اللَّهِ لَوْمَةٌ لَائِمٌ وَإِنْ وَلَّيْتُمُوهَا عَلِيًّا فَهَادٍ مَهْدِيٌّ يَقِيمُكُمْ عَلَى طَرِيقِ مُسْتَقِيمٍ»¹⁰⁵

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: وَهَذَا إِسْنَادٌ لَمْ يَتَأَمَّلْهُ مُتَأَمِّلٌ إِلَّا وَشَهِدَ لَهُ بِالِاتِّصَالِ وَالسَّنَدِ لِأَنَّ سَمَاعَ عَبْدِ الرَّزَّاقِ مِنْ

الثَّوْرِيِّ مَشْهُورٌ وَاشْتِهَارُهُ بِهِ مَعْرُوفٌ وَكَذَا سَمَاعُ الثَّوْرِيِّ مِنْ أَبِي إِسْحَاقَ وَاشْتِهَارُهُ بِهِ أَيْضًا

11b

مَشْهُورٌ مَعْرُوفٌ وَفِيهِ انْقِطَاعٌ فِي مَوَاضِعَيْنِ وَذَلِكَ أَنَّ عَبْدَ الرَّزَّاقِ لَمْ يَسْمَعْهُ مِنَ الثَّوْرِيِّ وَإِنَّمَا سَمِعَهُ مِنْ

النُّعْمَانِ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ الْجَنْدِيِّ عَنْ سُفْيَانَ وَسُفْيَانَ أَيْضًا لَمْ يَسْمَعْهُ مِنْ أَبِي إِسْحَاقَ وَإِنَّمَا سَمِعَهُ مِنْ

شَرِيكِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ

وَكَذَلِكَ كُلُّ رَاوٍ مَشْهُورٌ بِالرِّوَايَةِ عَنْ إِمَامٍ مِنَ الْأَيْمَةِ مَعْرُوفٌ بِهِ إِذَا وَرَدَ عَنْهُ مِثْلُ هَذَا مُفَسَّرًا سَبِيلَهُ سَبِيلَ

هَذَا الْخَبَرِ فِي تَسْمِيَّتِهِ مُنْقَطِعًا وَهَذَا مِنْ أَدَقِّ أَنْوَاعِ هَذَا الْعِلْمِ إِذْ لَا يَعْرِفُهُ إِلَّا الْمُمَيِّزُ الْمَاهِرُ الْجَامِعُ لَطُرُقِ

الْحَدِيثِ وَبِاللَّهِ التَّوْفِيقُ.

¹⁰⁴ Shamela bu kelimeyi (عبد الله) diye okumuştur. Kindi ise (عبسه) şeklinde kaydetmektedir. Rivayetlere bakıldığı zaman Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman el-Hadramî olduğu anlaşılmaktadır. Yazı ilk anda (abese) gibi durmaktadır. Abdullâh okunması da muhtemeldir. Tabakat ve teracim kitaplarına bakıldığı zaman Muhammed b. Abese b. Süleyman el-Hadramî ismine rastlanmamaktadır. Ancak Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman el-Hadramî hakkında yeterince bilgi mevcuttur. Bknz: (Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 6/1032; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, 7/257.)

¹⁰⁵ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbüri el-Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zam Huseyn (Beyrut: y.y., 1397/1977), 28.

بَابُ ذِكْرِ أَحْوَالِ الْمُتَدَلِّسِينَ مِنْ أَصْحَابِ الْحَدِيثِ وَتَقْسِيمِ طَبَاقَتِهِمْ وَشَرْحِ مَذَاهِبِهِمْ

ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ قَالَ: ثَنَا ابْنُ الْأَعْرَابِيِّ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَرْزُوقِ الْبَزْورِيِّ¹⁰⁶

قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ شُعْبَةَ يَقُولُ: لِأَنَّ أَزْنَیَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُدَلِّسَ

أَخْبَرَنَا سَلْمُونُ بْنُ دَاوُدَ الْمُقْرِي قَالَ: ثَنَا أَبُو عَلِيٍّ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ ابْنِ الصَّوَّافِ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ

بْنِ حَبْلٍ قَالَ: ثَنَا رَوْحُ بْنُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ زُرَيْعٍ يَقُولُ: لِأَنَّ أَخْرَجَ مِنَ السَّمَاءِ أَحَبُّ إِلَيَّ

مِنْ أَنْ أُدَلِّسَ¹⁰⁷

ثَنَا أَبُو عَفَّانٍ قَالَ: ثَنَا قَاسِمُ بْنُ أَصْبَغٍ قَالَ: ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي حَيْثَمَةَ قَالَ: ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّفَّارُ قَالَ:

سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ زُرَيْعٍ وَسُئِلَ عَنِ التَّدْلِيسِ فَقَالَ: التَّدْلِيسُ كَذِبَةٌ

قَالَ أَبُو عَمْرٍو:

وَالتَّدْلِيسُ فِي الْحَدِيثِ يَرُدُّ عَلَى سِتَّةِ أَضْرُبٍ

¹⁰⁶ Bu ismi Shamela Abdurrahman b. Merzûk el-Büzûrî şeklinde kaydetmiş, Kindî ise Abdurrahman b. Merzûk el-Yedûrî olarak okumuştur. Hat her ikisine de ihtimal vermekle birlikte el-Yedûrî nisbeli bir ravi bulunmamaktadır. Aksine Abdurrahman b. Merzûk b. Atrıyye Ebu Avf el-Büzûrî, Ebu Nuaym'dan hadis rivayet edenler arasında sayılmakta ve hakkında bilgi verilmektedir. Bknz: (Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Muştafa Abdulkadir 'Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1417), 11/563; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 6/569; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, 5/134.)

¹⁰⁷ Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, thk. Vaşıyyullâh b. Muḥammed 'Abbâs (Riyad: Dâru'l-Ḥânî, 1422/2001), 2/461.

فَالضَّرْبُ الْأَوَّلُ:

أَنْ يُدَلَّسَ الرَّاوي عَنِ الثَّقَاتِ الَّذِينَ هُمْ فِي الثَّقَةِ مِثْلَ الْمُحَدِّثِ أَوْ فَوْقَهُ أَوْ دُونَهُ غَيْرَ أَنَّهُمْ لَمْ يَخْرُجُوا مِنْ جُمْلَةِ مَنْ يُقْبَلُ خَبْرُهُ وَيُحْتَجُّ بِتَقْلِهِ فَمِنْهُمْ مِنَ التَّابِعِينَ أَبُو سُفْيَانَ طَلْحَةُ بْنُ نَافِعٍ وَفَتَادَةُ وَغَيْرُهُمَا.

وَالضَّرْبُ الثَّانِي:

قَوْمٌ يُدَلَّسُونَ الْحَدِيثَ عَنْ مَنْ سَمِعُوا مِنْهُ وَشَاهَدُوهُ فَيَقُولُونَ: قَالَ فُلَانٌ: كَذَا وَلَمْ يَسْمَعُوا مِنْهُ فَإِذَا وَقَعَ إِلَيْهِمْ مُمَيِّزٌ لِمَا سَمِعُوا بِمَا لَمْ يَسْمَعُوا أَوْ سُئِلُوا أَوْ وَقَفُوا عَلَى سَمَاعِهِمْ وَرُوجِعُوا فِي ذَلِكَ ذَكَرُوا فِيهِ سَمَاعَاتِهِمْ وَكَشَفُوا عَنْ ذَلِكَ.

أَخْبَرَنِي أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَسَنِ فِي الْإِجَازَةِ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّاقِدُ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الدُّهْلِيِّ قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ السُّكْرِيِّ قَالَ: ثنا عَلِيُّ بْنُ خَشْرَمٍ قَالَ: قَالَ لَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ: الزُّهْرِيُّ فَقِيلَ لَهُ: سَمِعْتَهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ؟ قَالَ: لَا وَلَا مِمَّنْ سَمِعَهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ¹⁰⁸

¹⁰⁸ Ḥâkim, Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Ḥadîs, 104.

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَعْرَابِيُّ قَالَ: ثنا أَبُو رِفَاعَةَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: ثنا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

وَذَكَرَ حَدِيثًا فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ سَمَاعًا مِنْ عَمْرٍو؟ قَالَ: لَا تُفْسِدُوهُ قَالَ: سَمَاعًا مِنْ عَمْرٍو قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عَمْرٍو قَالَ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ

12b

سَمَاعًا مِنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَبُو عَاصِمٍ النَّبِيلُ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ سَمَاعًا مِنْ أَبِي عَاصِمٍ قَالَ: قَدْ أَفْسَدْتُهُ حَدَّثَنِيهِ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِينِيِّ عَنْ أَبِي عَاصِمٍ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ¹⁰⁹ أَخْبَرَنِي سَلَمَةُ بْنُ سَعِيدٍ الْإِمَامُ فَمَا أَذِنَ لِي فِي رِوَايَتِهِ

قَالَ: ثنا مُنْذِرُ بْنُ عَطَّافٍ¹¹⁰ قَالَ: ثنا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ قَاسِمٍ قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ خَيْرُونَ الْقُرَوِيُّ قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْبَغْدَادِيُّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ابْنَ حَنْبَلٍ يَقُولُ: قَدِمْنَا إِلَى مَكَّةَ إِلَى ابْنِ عُيَيْنَةَ وَكَانَ يُحَدِّثُ عَنِ الرَّهْرِيِّ فِي الْمَوْسِمِ لِاجْتِمَاعِ النَّاسِ فَلَمَّا أَنْ قَعَدْنَا إِلَيْهِ قَالَ: ثنا الرَّهْرِيُّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ فَلَمَّا أَنْ انْقَضَى الْحَدِيثُ اسْتَأْنَفَ فَقَالَ: الرَّهْرِيُّ عَنْ

¹⁰⁹ İbnu'l-A'râbî, *Mu'cemu İbni'l-'A'râbî*, 3/935.

¹¹⁰ Shamela nüshasında bu isim (منذرُ بنُ عطَّافٍ) olarak kaydedilmiş, Kindî ise (منذرُ بنُ عطَّافٍ) şeklinde yazmıştır. Mended isimli bir raviye rastlanmamakta Münzir b. Attâf ise Endülüs alimleri arasında sayılmaktadır. Bknz: (Ebû'l-Velîd 'Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf b. Neşr el-'Ezdî İbnu'l-Ferađî, *Târîhu 'Ulemâ'i'l-'Endulus* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 2/143.)

سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ فَقَامَ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ فَقَالَ: سَأَلْتُكَ بِاللَّهِ أَبَا مُحَمَّدٍ مِنْ دُونَ الزُّهْرِيِّ؟ فَقَالَ: أَوْ لَيْسَ فِي
 الزُّهْرِيِّ مِنْ مَنَعٍ؟ قَالَ: بَلَى ثُمَّ قَالَ: اقْعُدْ فَقَعَدَ فَقَالَ: اكْتُبُوا: مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ فَوَثَبَ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ
 فَقَالَ: سَأَلْتُكَ بِاللَّهِ أَبَا مُحَمَّدٍ مِنْ دُونَ مَعْمَرٍ؟ قَالَ: أَوْلَيْسَ فِي مَعْمَرٍ مِنْ مَنَعٍ؟ قَالَ: اقْعُدْ فَقَعَدَ فَقَالَ:
 اكْتُبُوا: ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ فَقَامَ ابْنُ مَعِينٍ فَقَالَ: سَأَلْتُكَ بِالْحَقِّ أَبَا مُحَمَّدٍ مِنْ دُونَ ابْنِ
 الْمُبَارَكِ؟ قَالَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا: اكْتُبُوا لَا بَارَكَ اللَّهُ لَكُمْ قَالَ ابْنُ حَنْبَلٍ: فَعَلِمْتُ أَنَّهُ أَفْهَمُنَا
 قَالَ أَبُو عَمْرٍو: وَقَدْ ثَبَتَ مِثْلُ هَذَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ زَيْدِ بْنِ أَبِي زَيْدٍ وَأَبِي إِسْحَاقَ وَمُغِيرَةَ
 وَهَشِيمِ بْنِ بَشِيرٍ وَلَقَدْ رُوِيَ أَنَّ جَمَاعَةً مِنْ أَصْحَابِ هَشِيمٍ

13a

اجْتَمَعُوا يَوْمًا عَلَى أَلَا يَأْخُذُوا مِنْهُ التَّدْلِيْسَ فَفَطِنَ لِذَلِكَ فَكَانَ يَقُولُ فِي كُلِّ حَدِيثٍ يَذْكُرُهُ ثَنَا: حُصَيْنٌ
 وَمُغِيرَةُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ فَلَمَّا أفرغَ قَالَ لَهُمْ: هَلْ دَلَّسْتُ لَكُمْ الْيَوْمَ؟ فَقَالُوا: لَا فَقَالَ: لَمْ أَسْمَعْ مِنْ مُغِيرَةَ حَرْفًا
 وَاحِدًا مِمَّا ذَكَرْتُهُ إِنَّمَا قُلْتُ: حَدَّثَنِي حُصَيْنٌ وَمُغِيرَةُ غَيْرَ مَسْمُوعٍ لِي
 أَخْبَرَنَا ابْنُ دَاوُدَ ثَنَا أَبُو عَلِيٍّ ابْنُ الصَّوَّافِ ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ قَالَ: سَمِعْتُ الْقَوَارِيرِيَّ يَقُولُ:
 كَتَبَ وَكَيْعٌ إِلَى هَشِيمٍ إِنَّكَ تُفْسِدُ أَحَادِيثَكَ بِهَذِهِ الَّتِي تُدَلِّسُهَا قَالَ: فَكَتَبَ إِلَيْهِ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 كَانَ أَسْتَادَكَ يَفْعَلَانِهِ سُفْيَانُ وَالْأَعْمَشُ

وَالضَّرْبُ الثَّلَاثُ:

قَوْمٌ يَدُلُّسُونَ عَنْ أَقْوَامٍ مَجْهُولِينَ لَا يُدْرَى مَنْ هُمْ وَلَا مِنْ أَيْنَ هُمْ فَمِنْهُمْ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ يَرْوِي عَنْ أَبِي هَمَّامِ السَّكُونِيِّ وَأَبِي مَسْكِينٍ وَأَبِي خَالِدِ الطَّائِيِّ وَغَيْرِهِمْ مِنَ الْمَجْهُولِينَ مِمَّنْ لَمْ يُوقَفْ¹¹¹ حُدَّاقُ الْمُحَدِّثِينَ عَلَى أَسْمَائِهِمْ غَيْرَ أَبِي هَمَّامٍ فَيَقَالُ: اسْمُهُ الْوَلِيدُ بْنُ قَيْسٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

وَمِنْهُمْ أَيْضًا شُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ يُحَدِّثُ أَيْضًا عَنْ جَمَاعَةٍ مِنَ الْمَجْهُولِينَ وَكَذَلِكَ بَقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيدِ يُحَدِّثُ عَنْ جَمَاعَةٍ لَا يُوقَفُ عَلَى أَسْمَائِهِمْ وَلَا عَدَالَتِهِمْ حَتَّى قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِذَا حَدَّثَ بَقِيَّةٌ عَنْ الْمَشْهُورِينَ فَرِوَايَتُهُ مَقْبُولَةٌ وَإِذَا حَدَّثَ عَنِ الْمَجْهُولِينَ فَغَيْرُ مَقْبُولَةٍ.

وَالضَّرْبُ الرَّابِعُ:

قَوْمٌ يَدُلُّسُونَ أَحَادِيثَ رَوَوْهَا عَنِ الْمَجْرُوحِينَ فَغَيَّرُوا أَسْمَاءَهُمْ وَكُنَاهُمْ لِئَلَّا يُعْرَفُوا.

13b

قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِينِيِّ كَمَا فِي كِتَابِ ابْنِ جُرَيْجٍ: أَخْبَرْتُ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ وَأَخْبَرْتُ عَنْ صَالِحِ مَوْلَى التَّوَّامَةِ فَهُوَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُثْمَانَ الرَّاهِدِيُّ قَالَ: قَاسِمُ بْنُ أَصْبَغٍ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ زُهَيْرٍ قَالَ: وَسَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ يَقُولُ: حَدَّثْتُ: مِنْ مَاتَ مَرِيضًا مَاتَ شَهِيدًا.

رَوَاهُ حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي عَطَاءٍ عَنْ مُوسَى بْنِ وَرْدَانَ وَإِنَّمَا كَانَ يُكْنَى ابْنَ جُرَيْجٍ فَيَقُولُ ابْنَ عَطَاءٍ: وَإِنَّمَا هُوَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي يَحْيَى

¹¹¹ Bu kelime Shamela nüshasında (لم يقف) olarak okunmuş, Kindî ise (لم يوقف) olarak kaydetmiştir. Yazma nüshası incelendiğinde sırasıyla sağdan sola doğru (ي) (و) (ق) (ف) harfleri görülmektedir. Bu durumda kelimenin (يوقف) olarak okunması daha doğru olur.

حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ حَمْدَانَ الْمَالِكِيُّ ثنا عُثْمَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ نا أَحْمَدُ بْنُ شَيْبَانَ ثنا عَبْدُ الْمَجِيدِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ

بْنِ أَبِي دَاوُدَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي عَطَاءٍ عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ مَاتَ مَرِيضًا مَاتَ شَهِيدًا وَوُقِيَ قَتَانِي الْقَبْرِ وَغُذِيَ¹¹² وَرِيحٌ عَلَيْهِ بِرِزْقِهِ مِنَ الْجَنَّةِ»¹¹³

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ مَيْمُونٍ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ ثنا عَبَّاسُ الدُّورِيُّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ قَالَ:

إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي يَحْيَى كَذَّابٌ كَانَ ابْنُ جُرَيْجٍ يَقُولُ فِيهِ: إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي عَطَاءٍ يَكْنَى عَنِ اسْمِهِ وَهُوَ إِبْرَاهِيمُ

بْنُ أَبِي يَحْيَى كَانَ رَافِضِيًّا قَدْرِيًّا لَيْسَ بِثِقَةٍ

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُعَدَّلُ ثنا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سُلَيْمَانَ الْعَطَّارُ ثنا أَبُو عَبْدِ الْمَلِكِ

أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْقُرَشِيُّ ثنا أَبُو زُرْعَةَ الرَّازِيُّ حَدَّثَنَا

14a

ابْنُ نُمَيْرٍ ثنا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ قَالَ: سَمِعْتُ الْكَلْبِيَّ يَقُولُ: قَالَ لِي عَطِيَّةٌ: قَدْ كَتَيْتُكَ بِأَبِي سَعِيدٍ فَإِذَا قُلْتُ:

حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

¹¹² (وُغُذِيَ) kelimesi her iki nüshada da dal ile (وُغُذِيَ) şeklinde yazılmıştır. Halbuki yazma metinde zal harfî noktalı olarak açıkça görülmektedir.

¹¹³ İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, "Cenâiz", 62; Ebû Muhammed el-Hâriş b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hâris b. Ebî Usâme, *Musnedu'l-Hâriş = Buğyetu'l-Bâhiş 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâriş*, thk. Hüseyin Ahmed Şâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezu Hıdmeti's-Sunne, 1413/1992), 1/357; Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr el-'İtkî el-Bezzâr, *el-Baħru'z-Zehhâr*, thk. Maħfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009), 15/281; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsaf*, 5/262; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhaķî, *İşbâtu 'Azâbi'l-Ķabr ve Su'âli'l-Melekeyn*, thk. Şeref Maħmûd el-Ķudât (Amman: y.y., 1405), 102; Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Ĥaĥib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevraķî, İbrâhîm Ĥamdî el-Medenî (Medine: y.y., ts.), 368; Beyhaķî, *Şu'abu'l-İmân*, 12/302; Ebû Nuaym el-İşfahâni, *Ĥilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'*, 8/200.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو وَقَدْ كَانَ الثَّوْرِيُّ يُحَدِّثُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هِرَاسَةَ فَيَقُولُ: ثنا إِسْحَاقُ قَالَ سُلَيْمَانُ الشَّاذُكُونِيُّ: مَنْ أَرَادَ التَّدْبِينَ بِالْحَدِيثِ فَلَا يَأْخُذُ عَنِ الْأَعْمَشِ وَلَا عَنِ قَتَادَةَ إِلَّا مَا قَالَا: سَمِعْنَاهُ

وَالضَّرْبُ الْخَامِسُ:

قَوْمٌ يَدْلُسُونَ عَنْ قَوْمٍ سَمِعُوا مِنْهُمْ الْكَثِيرَ وَرَبَّمَا فَاتَهُمُ الشَّيْءُ عَنْهُ فَيَدْلُسُونَهُ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِينِيِّ: رُبَّمَا كَانَ سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ إِذَا أَرَادَ أَنَّهُ يَدْلُسُ يَقُولُ: عَشْرَةٌ عَنْ زَيْدٍ مِنْهُمْ مَالِكُ بْنُ مِغُولٍ عَنْ مَرَّةٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ اللَّهَ قَسَمَ بَيْنَكُمْ أَخْلَاقَكُمْ.

قَالَ عَلِيُّ: وَكَانَ زُهَيْرٌ وَإِسْرَائِيلُ يَقُولَانِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: إِنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَيْسَ أَبُو عُبَيْدَةَ حَدَّثَنَا وَلَكِنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْأَسْتِنجَاءِ بِالْأَحْجَارِ الثَّلَاثَةِ.

قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ الشَّاذُكُونِيِّ: مَا سَمِعْتُ بِتَدْلِيسٍ قَطُّ أَعْجَبَ مِنْ هَذَا وَلَا أَخْفَى قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: لَمْ يُحَدِّثْنِي فَلَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ فَلَانٍ عَنْ فَلَانٍ وَلَمْ يَقُلْ حَدَّثَنِي فَجَازَ الْحَدِيثُ وَسَارَ.

وَالضَّرْبُ السَّادِسُ:

قَوْمٌ يَرَوُونَ عَنْ شَيْوَيْخٍ لَمْ يَرَوْهُمْ قَطُّ وَلَمْ يَسْمَعُوا مِنْهُمْ إِنَّمَا قَالُوا فَلَانٌ فَحَمِلَ ذَلِكَ عَنْهُمْ عَلَى السَّمَاعِ وَلَيْسَ عِنْدَهُمْ سَمَاعٌ عَالٍ وَلَا نَازِلٌ.

أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَسَنِ فِي الْإِجَازَةِ ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَمْدَانَ الْجَلَابُ بِهَمْدَانَ ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَصْرِ ثنا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي صَاحِبُ لِي مِنْ أَهْلِ الرَّيِّ

يُقَالُ لَهُ: أَشْرَسُ قَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ وَكَانَ يُحَدِّثُنَا عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ رَاشِدٍ فَقَدِمَ عَلَيْنَا إِسْحَاقُ
بْنُ رَاشِدٍ فَجَعَلَ يَقُولُ: ثَنَا الزُّهْرِيُّ وَأَبَا الزُّهْرِيِّ قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ: أَيْنَ لَقِيتَ ابْنَ شِهَابٍ؟ قَالَ: لَمْ أَلْقَهُ
مَرَرْتُ بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَوَجَدْتُ كِتَابًا لَهُ

ثُمَّ قَالَ أَبُو عَمْرٍو: وَلِنَذْكُرَ مِنْ هَذَا الضَّرْبِ جُمَلًا يُعْمَلُ عَلَيْهَا إِذَا وَرَدَ فِيهَا شَيْءٌ فَمِنْ ذَلِكَ: أَنَّ الْحَسَنَ
لَمْ يَسْمَعْ مِنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَلَا مِنْ جَابِرٍ وَلَا مِنْ ابْنِ عَمْرٍو وَلَا مِنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَطُّ. وَكَذَلِكَ الْأَعْمَشُ لَمْ
يَسْمَعْ مِنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ إِنَّمَا رَأَاهُ بِمَكَّةَ.

وَقَدْ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَالِحِ الْكُوفِيِّ: أَنَّهُ سَمِعَ مِنْهُ حَدِيثًا وَاحِدًا وَالثَّابِتُ أَنَّهُ لَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ شَيْئًا.
وَكَذَلِكَ الشَّعْبِيُّ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ عَائِشَةَ وَلَا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ وَلَا مِنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ وَلَا مِنْ عَلِيِّ بْنِ
أَبِي طَالِبٍ إِنَّمَا رَأَاهُ رُؤْيَةً وَلَا مِنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ وَلَا مِنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ.

وَكَذَا قَتَادَةُ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ صَحَابِيٍّ غَيْرِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ وَحَدَّثَهُ. وَكَذَلِكَ عَامَّةُ حَدِيثِ عَمْرٍو بْنِ دِينَارٍ عَنِ
الصَّحَابَةِ غَيْرِ مَسْمُوعٍ مِنْهُمْ. وَعَامَّةُ حَدِيثِ مَكْحُولٍ أَيْضًا عَنِ الصَّحَابَةِ كَذَلِكَ. وَهَذَا كُلُّهُ يَخْفَى إِلَّا عَلَى
الْحَافِظِ لِلْحَدِيثِ الْجَامِعِ لِلطَّرُقِ.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: فَأَمَّا أَهْلُ الْحِجَازِ وَأَهْلُ الْحَرَمَيْنِ وَمِصْرَ وَالْعَوَالِي فَلَيْسَ التَّدْلِيْسُ مِنْ مَذَاهِبِهِمْ وَكَذَلِكَ
أَهْلُ خُرَاسَانَ وَالْجَبَلِ وَأَصْبَهَانَ وَبِلَادِ فَارِسَ وَخُرَاسَانَ وَمَا وَرَاءَ النَّهْرِ وَكَذَلِكَ أَهْلُ الْمَغْرِبِ وَطَرَابُلُسَ
وَالْقَيْرَوَانَ وَالْأَنْدَلُسَ وَسَائِرِ أَعْمَالِ هَذِهِ الْبُلْدَانِ لَا نَعْلَمُ أَنَّ أَحَدًا مِنْ أُمَّتِهِمْ دَلَّسَ وَأَكْثَرَ

المُحَدِّثِينَ¹¹⁴ تَدْلِيْسًا أَهْلُ الْكُوفَةِ وَنَفَرٌ يَسِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ فَأَمَّا أَهْلُ بَغْدَادَ فَلَيْسَ أَحَدٌ مِنْ مُتَقَدِّمِي
مَشِيخَتِهِمْ وَلَا مِنْ مُتَأَخَّرِيهِمْ دَلَّسَ وَلَا ذُكِرَ ذَلِكَ عَنْهُ إِلَّا مَا قِيلَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الْبَاغَنْدِيِّ
الْوَاسِطِيِّ أَنَّهُ كَانَ يُدَلِّسُ.

قَالَ أَبُو عَمْرٍو: قَدْ ذَكَرْنَا جَمِيعَ مَا اشْتَرَطْنَاهُ وَمِمَّا سُئِلْنَا عَنْهُ وَمِمَّا لَمْ نُسْأَلْ مِمَّا يَتَّصِلُ بِذَلِكَ وَيَرْتَبِطُ بِهِ
عَلَى مَذَاهِبِ أُمَّةٍ أَصْحَابِ الْحَدِيثِ الَّذِينَ هُمْ مَصَابِيحُ الْهُدَى وَزَيْنِ الْوَرَى. وَشَرَحْنَا ذَلِكَ طَاقَتَنَا
وَدَلَّلْنَا عَلَى حَقِيقَةِ غَايَتِنَا جَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ لِرُجُوهِ خَالِصًا وَإِلَى رِضَاهُ سَابِقًا أَمِينَ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ
عَلَى مُحَمَّدٍ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَصَحَابَتِهِ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

Ketebe Kaydı

كتب بعده في الاصل. نقلت كل هذه النسخة من نسخة بخط الشيخ ابي سعيد احمد بن علي بن ابراهيم
الربيعي المالكي وقوبلت عليها وكان قد نقلها من خط المحدث ابي اليمان رجاء بن طاهر الخزرجي
وعليها بخطه: قرأ علي جميع هذا الكتاب بأكمله..... الشيخ الفقيه الصالح العالم ابو سعيد أحمد بن
علي بن إبراهيم الربيعي المالكي... وكتب فقير رحمة ربه رجاء بن طاهر... بن عبد الله الانصاري
الخزرجي و من حطه نقلت و كتب عبد الله بن عبد النور بن منير الحلبي.¹¹⁵

¹¹⁴ Kelime yazma metinde biraz silik olmasına rağmen biraz dikkatli incelenince (المحدثين) olduğu görülmektedir. Kindî de bu şekilde kaydetmiştir. (Bknz: Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbün fî ilmi'l-hadîs*, 1/53.)

¹¹⁵ Bu kısım kitabın ketebe kaydıdır. Kitabın metin yazısından biraz daha girift bazı yerleri silinmiş zor bir bölümdür. Kindî'nin yazdığı şekliyle buraya alınmıştır. Bknz. Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbün fî ilmi'l-hadîs*, 1/53.

Tercümesi

1b

Kitâbün fî İlmi'l-Hadîs

Şeyh, İmam, Kurrâ Ebu Amr Osman b. Said el-Dani'den, Allah ona rahmet etsin.

2a

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Şeyh, Kur'an okuyucusu, hadis âlimi Ebu Ali Mansur b. Kays b. Muhammed b. İbrahim el-Lahmî el-Mürrî bize şöyle söyledi: Salih Şeyh, fakih, Kur'an okuyucusu, hadis âlimi, neseb ilminde mahir Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Yahya el-Kaysi el-Bevnetî ve Fakih Ebu Amr el-Hadır b. Abdirrahman b. Sa'id el-Kaysî ile salih şeyh ve hadis âlimi Ebu el-Hasan Ali b. Muhammed b. Huzeyl şöyle demişlerdir: Müminlerin Emiri Hişam'ın azatlı kölesi Ebu Davud Süleyman b. Ebi'l-Kasım bize şöyle anlattı: Ebu Amr Osman b. Sa'id b. Osman el-Mukri, Allah ondan razı olsun, şöyle dedi:

Bundan sonra, (Allah (c.c.) sizin başarınızı güzel eylesin) siz benden Muvatta' ve diğer tüm tasnif edilen eserlerde yer alan hadislerin rivayet yöntemini, muttasıl, mürsel, mevkuf, munkatı' isnad zincirini, niteliğini, size anlatmamı istediniz ki, bahsedilenlerin gerçekliğini anlayasınız.

Bu yüzden sorularınıza çabucak cevap vermek için eserlerde zikredilen bu hususları kendi içinde konu konu açıkladım. Başka şekillerde olup kıyas edilemeyecek olanlardan her birine bir örnek verdim. Benzer olan durumlarda bu örneklerle istidlal edilir.

Ayrıca, ehl-i hadisten işitip işitmediğini açıkça belirtmemiş olup tedlis yapanların hallerini sizin için bu yazdıklarımaya ilave ettim. Bunları tabakalarına ayırdım. Mensub oldukları mezheplerini (hadisçilerin bunları yaparken ki anlayışlarını) açıkladım

2b

Bütün bunlarda, hadisi, ravilerin hallerinin gerçeğini kolaylıkla öğrenmek isteyen ve buna yönelen hadis öğrencilerinin kırbalardan bütün bunları ezberleyebilmeleri için sözü uzatmayıp muhtasar tuttum. Bu konuda Yüceler yücesi Allah'tan yardım diler ona tevekkül ederiz. O bizim sığınağımızdır ve bize yeter.

Hadis kitaplarında Müsnedler ve onların çeşitleri

Osman b. Said şöyle demiştir: Senesinde kopukluk bulunmayan hadislerden müsned: Muhaddisin hocasından, yaşları uygun olup işittiğini açıkça belirttiği, sahabiye ve Rasulullah'a (s.a.v) varıncaya kadar her kuşakta bu durumda olan merfu' muttasıl bir rivayettir.

Zührî, Salimden, Salim babasından merfu olarak,

Zührî, ibn Müseyyib'den, O da Ebû Hureyre'den merfu olarak

Malik, Nafi'den O'da İbn Ömer'den merfu olarak

Abdullah b. Ömer, Nafi'den, O'da İbni Ömer'den merfu olarak

Eyyub, Nâfi'den, O'da İbn Ömer'den merfu olarak,

Mansur b. Mu'temir, el-Âmeş'ten' O, İbrahim'den, O' Alkame'den, O'da Abdullah b. Mesûd'dan merfû olarak rivayet etmişlerdir.

Bu şekildeki merû muttasıl bütün rivayetler müsneddir.

Bunun bir örneği, Hamza bin Ali bin Hamza el-Bağdadi'nin bize anlattığı şu hadistir: Ahmed bin Behzâd bin Mihrân es-Sîrâfi'den, O Ebu Ğassân Malik bin Yahya'dan O' Abdüvahhab bin Atâ el-Haffaf'tan, O, İbn Avn'dan O, Âmirden O'da Nûman b. Beşîr'den (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir. Ben Rasûlullah'tan (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: "Muhakkak ki helal bellidir haram da bellidir.

3a

Ve bunların arasında şüpheli olan şeyler vardır.” Ravi dedi ki: Rasulullah (s.a.v) belkide şöyle dedi: “Şüpheli şey vardır”.

Ebu Amr şöyle dedi: Hamza'dan işittiğim apaçık ortadadır, onun İbn Behzad'dan işittiği de apaçık ortadadır. Aynı şekilde İbn Behzad'ın Ebu Ğassan'dan, Ebu Ğassan'ın Abdülvehhab'dan, Abdülvehhab'ın İbn Avn'den, İbn Avn'in Şa'bi'den, Şa'bi'nin Numan'dan ve Numan'ın da Peygamberimizden (s.a.v) işittiği de apaçık ortadadır.

(Ebu Amr) Abdülvehhab b. Ahmed b. Hüseyin b. Münir'in Mısır'da şöyle derken işittim dedi: O, Ahmed b. Muhammed b. A'râbî'nin Mekke'de şöyle dediğini işittiğini söylemişir. Ahmed, Ebu Rifâa'yı, Ebu Rifâa İbn Aişe'yi, İbn Aişe Abdülvehhab b. Abdülmecid'i, O Yahya b. Saîd'i O Muhammed b. İbrahim'i, O Alkame b. Vakkas'ı O da Ömer b. Hattab'ı (r.a) şöyle derken işittiğini söylemiştir: Allah'ın Resulü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: “Ameller niyetlere bağlıdır ve her kimse ancak niyetine göre karşılık bulur. Kim Allah ve Resulü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resulü içindir. Kim de evleneceği bir kadın veya dünya kazancı için hicret ederse bunlara kavuşur. Ne için hicret ederse ona kavuşur.”

Bu da, her bir kişinin kendisinden rivayet ettiği söylenen şeyhten sağlam bir şekilde işitilmiş olması nedeniyle, muttasıl olduğu açık ve müsnet bir rivayettir. Bunların dışında açık müsned muttasıl rivayetleri bilmek isteyenler için verdiğim bir misaldir.

Fasl

Eğer bir Sahabî şöyle derse: "Biz şöyle şöyle yapardık, şöyle şöyle yapmamız emredildi, şöyle şöyle yapmamız yasaklandı, Bu sünnettendir, şöyle yapmak edeptendir, Allah'ın Resulü (s.a.v) aramızda iken şöyle şöyle derdik

3b

veya bunda bir kötülük görmezdik.” gibi benzer şeyler söylerlerse. Bunu sahabîliği bilinen bir kimse söylemişse bunlar müsned rivayetler arasında tahrir edilmiştir. Bu rivayetlerin içerisinde sahabî Hz. Peygamber’in (s.a.v) ismini zikretmemiş olsa bile (bu rivayetler müsned rivayetlerden sayılır)

Bunun bir örneği, Muhammed b. Abdullah el-Murri'nin bize rivayet ettiği şu hadistir. Demiştir ki: Vehb b. Messera el-Hicazî bize rivayet etti. Dedi ki: Muhammed b. Vaddah bize rivayet etti. Dedi ki: Ebu Bekir b. Ebi Şeybe bize rivayet etti: Şâzân, Abdül Aziz b. Abi Seleme'den, O Ubeydullah'tan, O, Nafi'den, O da İbn Ömer'den (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah'ın Resulü (s.a.v) ve ashabı çoğaldığı zaman Biz, kimin faziletli olduğu hususunda yarıştık. Rasulullah (s.a.v), Ebu Bekir, Ömer, Osman (r.anhüm) derdik ve sonra susardık.”

İshak b. İbrahim b. Muhammed b. Sa'dun el-Mukrî' bize rivayet etti ve şöyle dedi: Ahmed b. Muhammed el-Mekki bize rivayet etti ve şöyle dedi: Ali b. Abdülaziz bize şöyle rivayet etti ve şöyle dedi: el-Ka'nebi, Malik'ten, O İbn Şihab'tan, O da Enes b. Malik'ten rivayet ederek bize şöyle dedi: "İkinci namazını kılardık ve biri Kuba'ya gider, güneş henüz doğmadan oraya varırdı."

(Diğer bir örnek) Ali b. Muhammed el-Mâlikî bize şöyle rivayet etti dedi ki: Abdullah b. Ebu Hâşim bize şöyle rivayet etti dedi ki: İsa b. Miskîn ve Ahmed b. Ebu Süleyman bize şöyle rivayet ettiler ve dediler ki: Sahnun, İbn el-Kâsım'dan, O Malik'ten, O Sa'id b. Ebi Sa'id'den, O babasından, O da Ebu Hureyre'den (r.a) rivayet ederek şöyle dedi: "Beş şey fitrattandır. Tırnakları kesmek, bıyığı kısaltmak, koltuk altı kıllarını yolmak, kasık kıllarını tıraş etmek ve sünnet olmak."

4a

Bu konuda varid olan bir çok hadis vardık ki ben onlardan birkaç misal verdim. Sahabenin bunu Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında rivayetinde söyleyip söylemediği önemli değildir. Belirttiğimiz gibi, daha sonraki rivayetler aksini ortaya koyana kadar, müsned bir hadis olarak kabul edilir.

Fasl

(Hadis) rivayet eden ravilerin bu konuda söyledikleri: “Bize tahdis etti”, “Bize haber verdi”, “Onu bize bildirdi”, “Biz işittik” “Ona okuyarak aldık” veya “Bize okundu (Kıraat yoluyla aldık) (gibi rivayet lafızları) nın tamamı muttasıldır ve hiçbir belirsizlik te yoktur.

Ebu Amr ed-Dânî şöyle dedi: Musned'in şartlarından biri de, isnad zincirinde “Filanca dan bana haber verildi”, “Filancadan bana rivayet edildi”, “Filanca’dan bana ulaştı”, “Filanca bunu Peygambere isnad etti etmemiştir”, “Peygambere isnad edildiğini düşünmüyorum” veya benzeri ifadelerin bulunduğu senedler müsned kapsamından çıkarılmıştır.

Fasl

Ravîlerin “an” lafzıyla rivayet ettikleri muan’an rivayetler, eğer ravi kendisinden riveyette bulunduğu hocasına tam olarak yetiştiği açıksa ve tedlisi ile bilinen bir ravi değilse “sema” lafzını zikretmemiş olsa bile muhaddislerin icmaaylı rivayet muttasıl ve müsned bir rivayettir.

Bunun bir örneği, Ahmed b. Ömer b. Muhammed el-Kadı'nın Cîze'di bize rivayet ettiği şu hadistir: Ahmed b. Mes'ud el-Zünebrî bize şöyle rivayet etti, dedi ki: Muhammed b. Abdillan b. Abdi'l-Hakem bize şöyle rivayet etti, dedi ki: Vehb bize şöyle rivayet etti, dedi ki: Abdurrahman b. Ebi'z-Zinad bana

4b

Hişam b. Urve'den, o da babasından, o da Peygamberimizin (s.a.v) eşi Ayşe'den (r.anha) şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Rasulullah (s.a.v) o kadar çok oruç tutardı ki, ben onu hep oruçlu olarak bilirdim. Bazen de o kadar çok oruca niyetlenmezdi ki, artık hiç oruç tutmayacak derdim. Şaban ayının çoğunu da oruçlu geçirirdi.”

Rivayette “sema” ifadesi kullanılmamış olmasına rağmen, ravilerin Medineli olması ve tedlis alışkanlıklarının bulunmaması sebebiyle bu müsned bir hadistir

Fasl

Eğer rivayet eden, rivayet ettiği kişiden naklederek, “Şunu şöyle söyledi” veya “Şunu yaptı” veya benzeri ifadeler kullanırsa eğer o kimseden rivayeti ve tedlisten salim olduğu biliniyor ise “Haddeseni fülânün” veya “Semi'tühü fülânun” dememiş olsa bile rivayet muttasıl ve müsned olarak rivayet edilir

Bunun bir örneği, Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed el-Mu'addil'in Mısır'daki evinde bize imla ettiği rivayettir. Şöyle dedi: Ebu Sa'id b. el-A'rabi bize şöyle dedi: Ali b. Abdülaziz bize şöyle dedi: Ahmed b. Yunus bize şöyle rivayet etti: Zuhayr bize şöyle rivayet etti: Ebu'z-Zübeyr bize şöyle dedi: Nafi'nin şöyle dediğini işittim: İbn Ömer dedi ki: Resulullah'ın (s.a.v) minberden şöyle buyurduğunu işittim: "Cuma namazına gelen herkes gusül abdesti alsın."

Bunun bir başka örneği de İbrahim b. Sa'dun ez-Zahid'in bize rivayet ettiği şu hadistir: Ahmed b. Muhammed bize rivayet etti ve şöyle dedi: Ali bize rivayet etti ve şöyle dedi: El-Ka'nebi bize, Malik'tan, o İbn Şihab'dan rivayet etti ki, “Ömer b. Abdilaziz bir gün namazı geciktirdi. Bu arada Urve b. ez-Zübeyr onun yanına girdi...”.

İbn Şihab'ın Urve ile görüşmelerinin kesinliği ve herhangi tedlis içermemesi nedeniyle bunu müsned bir rivayet olduğuna hükmedilir. Hadisin Ravisi Urve'nin sözü de bunu desteklemektedir.

Aynı şekilde, Beşir b. Ebî Mes'ud da babasından rivayet etti, çünkü Urve'nin Beşir'den daha yaşlı biriyle görüştüğü kesindir.

5a

Benzer şekilde, Malik'in İbn Şihab'dan, o da Mahmud b. el-Rabi'den rivayet ettiği şu hadis de böyledir: "İtban b. Malik kör olmasına rağmen halkına namaz kıldırırdı."

Bu hadis te müsned bir hadis olarak kabul edilir. Çünkü Mahmud (r.a), Allah'ın Resulü'nü (s.a.v.) anlayacak yaşa (temyiz çağına) gelmiş bir ravidir. Peygamberimizin (s.a.v) kendisine kuyudan ağzına su doldurup kendisine püskürdüğünü hatırlamaktadır.

Ebu Amr ed-Dânî şöyle dedi:

Kitaplarda yer alan bu kabil rivayetler de aynı şekilde muttasıl olarak nakledilmiş kabul edilir. Ancak ravi kendisinden nakilde bulunduğu kimseyi işitmediğini beyan ederse veya “Bana ulaştı” yahut “filanın şöyle söylemiş olduğunu işittim” “bu bizde nihayet buldu” ... benzeri lafızlarla naklederse böyle senetler muttasıl değildir. Çünkü bu sözler ravinin kendisinden rivayet ettiği kimsenin ismini vermemesi gibi değildir. Yukarıdaki örnekte rivayeti nakleden kimden ve neyi naklettiğini beyan etmiştir. Diğerini bunu ihmal etmiştir.

Fasl

Eğer bir Tabiin, Allah Resulü (s.a.v) zamanında meydana gelen bir olayı anlatır ve Peygamber'in (s.a.v) bu konudaki sözünü tarif eder ve bu sözün Sahabî den olduğunu söyleyerek sahâbî'nin adını verirse, bu da mutlaka açık bir ittisal, bu hikayesi de sahabenin sözü olduğu anlamına gelmez.

Amra bint Abdülrahman'ın "Peygamber'den (s.a.v) bu konuda şöyle şöyle bir nakil vardır" demesi böyledir. Ve Aişe (r.anha) ona böyle söylemiş olabilir.

Burada Amra bint Abdülrahman sözü Rasulullah'a (s.a.v) isnad ve isal ettiği rivayetlerden değildir ki, bir hadisin lafzındaki ihtilaf zikretmek ve nakleden kimselerdeki sıkıntıya işaret etmek maksadıyla tahric edilmiştir olsun da bu konudaki çelişkiye dikkat çekmek için bunu burada zikrelelim.

5b

Amra'nın “Aişe (r.anha) “Nebi'ye (s.a.v) şu konuda gelindi veya şu konuda soruldu, O da (s.a.v) bu konuda şöyle dedi” demesi muttasıldır. Amra “Bana Aişe (r.anha) rivayet etti” ve benzeri lafızları söylememiş olsa bile, Yukarıda söylediğimiz gibi rivayeti nakleden kimse kendisinden rivayet ettiği kimseye yetmişse onların rivayetleri müsned olur.

Fasl

Bir sahabe, Peygamber'e (s.a.v) isnat etmediği ve Peygamberimizin ismini zikretmediği bir hadis rivayet edip sözü kendisinde bırakır. Ehli hadis bunu Nebi'ye (s.a.v) dayandırarak, Sahabenin Rasulullah'ı görmesi (huzurunda olması) sebebiyle ve mevkuflar olarak rivayet etmekten kaçındıkları için müsned olarak rivayet edilir,

Bunun bir örneği, Ebu Bekir Abdurrahman b. Ahmed el-Mu'addil'in bize rivayet ettiği şu hadistir: İshak b. İbrahim bize şöyle rivayet etti, dedi ki: Muhammed b. Ömer b. Lübabe bize şöyle rivayet etti, dedi ki: Yahya b. İbrahim b. Müzenî bize şöyle rivayet etti, dedi ki: Mutarrif b. Abdillah, Malik'ten, o Müslim b. Ebi Meryem'den, o Ebu Salih es-Samman'dan, o da Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: "Giysili oldukları halde çıplak olan, kötülüğe meyilli olan ve başkalarını da kötülüğe meyilli kılan kadınlar cennete giremezler, hatta cennetin kokusunu bile alamazlar; oysa cennetin kokusu beş yüz yıllık yolculuk mesafesinden bile duyulabilir."

6a

Bunun bir örneği de Ubeydullah b. Seleme b. Hazm el-Mükettib'in bize rivayet ettiği şu hadistir: Ömer b. Muhammed el-Mukri' bize rivayet etti, dedi ki: Ahmed b. el-Hasan el-Farisi bize rivayet etti ve o, El-Mümti' olarak bilinir, dedi ki: Ahmed b. Muhammed b. İsmail, Es-Savtî olarak bilinir, bize anlattı: Muhammed b. Eşkâb bize anlattı, dedi ki: Ebu el-Münzir İsmail b. Ömer bize anlattı, dedi ki: Hamza b. Habib ez-Zeyyât bize, Ali b. Sabit'ten, o Ebu Hazim'den, o da Ebu Hurayra'dan rivayetle şöyle dedi: "Âdem oğullarının en hayırlıları beş kişidir: Nuh, İbrahim, Musa ve İsa. Ve Muhammedir. Onların en hayırlısı da Muhammed'dir (s.a.v)."

Ebu Amr şöyle dedi: Bu iki hadis ve benzerleri, görüş veya çıkarıma dayalı olarak söylenemez. Aksine, bunlar ilahi vahiy esas alınarak söylenmiştir. Bu nedenle, bir Sahabe kendi görüşüne dayandırılmadığı için , bunlar Musned'e dahil edilmiştir.

Fasl

Rivayet ettiği kişiyle karşılaştığı bilinmeyen kimsenin rivayeti ise muttasıl sayılmaz; aksine, mürsel (kopuk) rivayet olarak adlandırılır.

Bunun örneği, İbrahim b. Sa'dun el-Mukri'nin bize rivayet ettiği şudur: Ahmed b. Muhammed el-Mekki bize rivayet etti, dedi ki: Ali b. Abdilaziz bize rivayet etti dedi ki: el-Ka'nabi bize, Malik'ten, o Zeyd b. Eslem'den, o Atâ b. Yasar'dan, o es-Sunâbihî'den rivayet etti ki, Allah'ın Resulü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Güneş, beraberinde şeytanın boynuzları olduğu halde doğar." (Hadisin devamı asıl kaynaklarda görülebilir)

"Mü'min kul abdest aldığında" hadisi ve benzerleri de böyledir. Peygamberimizin sahabesinden olduğu bilinmeyen birinden geliyorsa, ondan rivayet edenin rivayeti geçerli değildir.

Ebu Amr ed-Dânî şöyle demiştir: Bu, hadislerdeki müsned bilgisidir; tüm çeşitlerini, biçimlerini ve kategorilerini açıklar. Başarı Allah'a aittir.

6b

Mürsel Rivayetlerin Açıklanması Bölümü

Osman b. Sa'id Ebu Amr ed-Dânî şöyle demiştir: Mürsel hadis, muhaddisin tabiîye katar muttasın bir senetle rivayet ettiği, tabiînin de Peygamberimizin (s.a.v.) şöyle buyurdu dediği veya Rasulullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet edilmiştir dediği hadistir: Alimlerden Kûfelilerin çoğunluğuna göre, etbâu't-tabiînin ve onlardan sonra gelenlerin Rasulullah'tan (s.a.v) yaptıkları rivayetler için de mürsel hadis denilmektedir. Diğer alimler bu görüşe katılmamışlardır. Ali b. el-Medini ve talebelerinin görüşüne göre, etbâu't-tabiîn ve onlardan sonra gelenlerin görüşüne göre, İbn Vehb'in Mesleme b. Ali'den "Allah Rasülü'nün (s.a.v.) şöyle buyurdu" diye rivayet ettiği hadis ve buna benzer hadisler, mu'dal hadisler olarak adlandırılır. Mürselin bahsettiğimiz bu çeşitleri

öğrenciler açısından bilmemenin mazereti yoktur. Mesela Zührî İbnü'l-Müseyyib'den Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir veya A'meş ve Mansûr İbrahîm'den Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir gibi. Aynı şekilde Yahya ibn Kesîr Ebî Seleme ve İkrime'den Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir. Yine; Hasan'ın Rasûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurmuştur sözü ve benzeri senetler Tabiî, Nebî'den (s.a.v) işiten sahabenin ismini söylemediği senetlerin benzerleri mürsel rivayetlerdir.

Bunun misâli şudur ki: Bize İbrâhîm b. Muhammed tahdîs etti

7a

Dedi ki: Bize Ahmed b. Muhammed tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ali b. Abdilazîz tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdullah b. Mesleme Mâlik'ten, o Zeyd b. Eslem'den, o da Atâ b. Yesâr'dan rivayet etti ki şöyle demiştir: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: "Hararetin şiddeti Cehennem'in nefesindedir. Sıcak ziyadeleştiğinde namazı serinliğe bırakınız."

Bu nevi rivayetlerin benzerleri pek çoktur ki tâbiûn bunları mürsel olarak irsâl ederler. Bunlardan biri de şudur:

Bunun misâli: Bize (Fustât'ta) Kādî Ahmed b. Muhammed b. Bedr tahdîs etti. Dedi ki: Bize Hüseyin b. Muhammed b. Dâvûd (ki Me'mûn diye bilinir) tahdîs etti. Dedi ki: Bize Muhammed b. Hişâm tahdîs etti. Dedi ki: Bize Fadl b. el-Alâ' tahdîs etti. Dedi ki: Bize Talha b. Amr tahdîs etti; o da Atâ'dan, o da Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a) rivayet etti ki: 'Resûlullah'ın (s.a.v) yanına girdi de onu uzanmış hâlde gördü...'

Hadis (bundan ibarettir).

Atâ bu haberi Ömer'den mürsel olarak rivayet etmiştir; zîrâ Atâ onu idrâk etmemiştir. Bunun gibi, nakleden kimsenin nakledilenden (yaş itibariyle) onu görüp işitmediği, onunla buluşmadığı; yahut yaş itibariyle veya müşahede cihetiyle ona yetişmediği bilinen kimselerden gelen her haber bu kabildendir. Bu gibi vecihlerle, nakledenin nakledilenden semâ'ı ortadan kalkmış olur.

Fasl

Mürselin bir nev'i vardır ki pek müşkildir; onu bilmek, ancak hadiste derinleşmiş, rivayet yollarını çoğaltıp tanımış, tariklerini temyiz edip ayırmış kimseye müyesser olur. Çünkü bunun zahiri, sanki müsned gibidir.

Bunun misâli: Bize Halef b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mukri' tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdülvâhid b. Ahmed b. Ebî'l-Hasîb tahdîs etti. Dedi ki: Bize Hasan b. Abdilâla es-San'ânî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdürrezzâk tahdîs etti; o Ma'mer'den, o da Muhammed b. Vâsi'den, o Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Hüreyre'den rivayet etti. Ebû Hüreyre dedi ki:

7b

Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: ‘Kim pişman olan bir kimseye (muamelede) kolaylık gösterirse Allah Teâlâ kıyamet gününde ona (kolaylık) gösterir; kim bir Müslümandan bir sıkıntıyı kaldırırrsa Allah da kıyamet gününde ondan âhîret sıkıntılarından bir sıkıntıyı kaldırır; kul, kardeşinin yardımında bulunduğu müddetçe Allah da kulun yardımındadır.’

Ebû Amr dedi ki: Bu isnada, hadis sanatının ehli olmayan kimse yalnız zahirinden baksa, senedin ittisâlinden şüphe etmez. Hâlbuki öyle değildir; bilakis bu rivayet iki yerde mürseldir. Zîrâ Ma‘mer b. Râşid (sika ve imam olmakla beraber) Muhammed b. Vâsi‘den hiçbir şey işitmemiştir. Muhammed b. Vâsi‘ de (aslında büyük ve adil bir kimse olmakla birlikte) Ebû Sâlih’ten hiçbir şey işitmemiştir. Binaenaleyh her birinin arasında birer râvî vardır. Bu örneğin benzerleri hadis külliyatı içinde pek çoktur. Onu ancak bu sanatın ehli olanlar temyiz eder.

Fasl

Medine ehlinde kendisinden en çok mürsel rivayet edilen Saîd b. el-Müseyyib’dır. Mekke ehlinden Atâ b. Ebî Rebâh; Kûfe ehlinden İbrâhîm b. Yezîd en-Neha‘î; Basra ehlinden Hasan b. Ebî’l-Hasan el-Basrî; Şam ehlinden Mekhûl ed-Dîmeşkî; Mısır ehlinden Sa‘îd b. Ebî Hilâl’dır. Bunların dışında da çokça mürseller vârid olabilir. Bunlar tabîînin dışından da olabilir.

Mürsellerin en sahihi, Sa‘îd b. el-Müseyyeb’in mürselleridir. Zîrâ o sahâbe evlâdındandır; babası da ‘Şeceretü’r-Rıdvân’ ashabındandır. Sa‘îd, Ömer’i, Osman’ı, Ali’yi, Talha’yı, Zübeyr’i ve diğer ‘aşere’yi idrâk etmiştir. Tâbiîn içinde onları idrâk edip onlardan semâ‘ eden,

8a

Sa‘îd ile Kays b. Ebî Hâzim’den başka yoktur. Bununla beraber Sa‘îd, Hicaz ehlinin fakihî ve müftisidir; Mâlik b. Enes’in icmâlarını ‘umumun icmâi’ gibi kabul ettiği ‘fukahâ-yi seb‘a’nın evvelidir. Bunlar: Sa‘îd b. el-Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir, Urve b. ez-Zübeyr, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Ebû Seleme b. Abdîrrahman b. Avf, Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe ve Süleyman b. Yesâr’dır. Bazıları Ebû Seleme yerine Sâlim b. Abdillâh’ı zikreder. Ulemâ onun mürsellerini tedkik etmiş, onların sahih isnadlara dayandığını görmüştür. Bu şartlar başkasının mürsellerinde bulunmaz.

Fasl

Osman b. Sa'îd dedi ki: Bu konunun bir kısmı açıktır; talebelere gizli kalmaz. Bir kısmı ise hafîdir; onu ancak san'at ehli bilir. Açık olanı şudur ki: Sahâbeye mevkûf olarak gelen âsâr, onlarda durdurulur; öteye geçirilmez. Bunun misali, hadisin sahâbîye kadar irsâlsiz biçimde isnad edilmesidir. Sahâbîye vardığında: 'Şöyle derdi, şöyle yapardı, şöyle emrederdi...' gibi lafızlarla nakledilir. Misal olarak: Zührî'nin Sâlim'den, onun da babasından mevkûf rivayeti; Mâlik, Eyyûb ve Ubeydullah'ın Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den 'şöyle dedi' diye rivayetleri; Zeyd b. Eslem'in babasından, onun da Ömer'den mevkûf rivayeti; A'meş'in Mansûr'dan, onun da İbrâhîm'den, onun Alkame'den, onun da Abdullah'tan mevkûf rivayeti gibidir.

Bütün bunlar ve benzerleri sahâbeden mevkuf olarak yapılan rivayetlerdir.

Bunun misâli: Bize Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Bağdâdî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Mûsâ tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Yahyâ el-Hımmânî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Âmeş tahdîs etti;

8b

o Habîb'den, o Ebû Abdırrahman es-Sülemî', o da Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet etti ki şöyle dedi: 'İttibâ ediniz, bid'at çıkarmayınız; zira size kafi kılınmıştır.' Bu, sahâbe üzerine mevkûf olarak vârid olanların benzerlerine misaldir.

Fasl

Mevkûfâtın hafî olanına misal şudur: Bize Abdülmelik b. Hasan haber verdi. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh el-Hâfız tahdîs etti. Dedi ki: Bize Zübeyr b. Abdilvâhid tahdîs etti. Dedi ki: Bize Muhammed b. Ahmed ez-Zi'bekî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Zekerıyyâ b. Yahyâ el-Minkarî tahdîs etti. Dedi ki: Bize el-Asmaî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Keysân (Hişâm b. Hassân'ın mevlâsı) tahdîs etti; o Hişâm b. Hassân'dan, o Muhammed b. Sîrîn'den, o da Muğîre b. Şu'be'den rivayet etti ki şöyle dedi: 'Resûlullah'ın (s.a.v) ashâbı, kapısını turnaklarıyla tıkladılar.'

Hadis ehli olmayan kimse bunu, Resûlullah'ın zikredilmesinden dolayı müsned sanabilir. Hâlbuki böyle değildir; bu, sahâbîye mevkûftur. Sahâbî, akranı olan

sahâbeden bir fiili hikâyeye etmiştir; senedde onların hiçbiri tek tek zikredilmemiştir. Sahâbeden bu kabilden gelenler de böyledir.

Fasl

Mevkûfâtan bir misal de şudur: Bize Ahmed b. İbrâhîm tahdîs etti. Dedi ki: Bize Sa'îd b. Abdirrahman tahdîs etti. Dedi ki: Bize İbn Uyeyne tahdîs etti; o Hasîf'ten, o Mıķsem'den, o da İbn Abbâs'tan (Allah'ın şu kavli hakkında) rivayet etti: "Hacda ne rafes, ne fisk, ne cidâl vardır" (Bakara 2/197). İbn Abbâs dedi ki: 'Rafes: cima'dır; fisk: ma'siyetlerdir; cidâl ise: arkadaşınla münâkaşa edip onu öfkelendirinceye dek çekişmendir.'

Bu ve benzeri mevkûflar, sahâbenin tefsiri cümlesindedir. Bazen onların bir tefsiri, mevkûf değil müsned hükmünde de vârid olabilir.

Bunun misâli:

9a

Bize Abdurrahman b. Abdillâh b. Hâlid el-Ferâidî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh b. Sâlih Bağdad'da tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Umeyr tahdîs etti. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Bekir b. Ebû Uveys tahdîs etti. Dedi ki: (Bize) Süleyman b. Bilâl Zeyd b. Eslem'den, o da İbn Ömer'den rivayet etti ki: 'Bir adam, hanımına şer'an uygun olmayan bir tarzda yaklaşmış; bundan dolayı içi daralmıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Kadınlarınız sizin için bir tarladır; tarlanıza dilediğiniz şekilde varın" (Bakara 2/223) âyetini indirdi.

Ebû Amr dedi ki: Bu ve benzeri rivayetler, mevkûf değil müsneddir. Çünkü vahye ve nüzûle şahit olan sahâbî, Kur'ân'dan bir âyetin şu sebeple indiğini haber vermiştir. Bu, daha önce 'müsned' bahsinde beyan ettiğimiz üzere müsned hadis hükmündedir.

Fasl

Mevkûfâtan bir kısmı vardır ki, sahâbîde tevakkuf edilmesinden önce irsâl olunur. Bunu bilmek bu bâbın en müşkil olanlarındandır.

20 — Bunun misâli: Bize Muhammed b. Abdillâh el-Fakîh tahdîs etti. Dedi ki: Bize Vehb b. Meysere tahdîs etti. Dedi ki: Bize İbn Vaddâh tahdîs etti; o es-Sumâdihî'den, o İbn Mehdî'den, o Süfyân es-Sevrî'den, o Hammâd b. Zeyd'den, o İbrâhîm'den, o da İbn Mes'ûd'dan rivayet etti ki: 'Uyunuz, bid'at çıkarmayınız; zira size kifâyet olunmuştur.' Bu, İbn Mes'ûd'a mevkûftur; fakat tevķîften (sahâbîye ulaşmadan) önce mürseldir; zîrâ İbrâhîm onu idrâk etmemiştir.

Bunun misâli: Bize Abdülmelik b. Hasan haber verdi. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh tahdîs etti. Dedi ki: Bize Muhammed b. Ya'kûb tahdîs etti. Dedi ki: Bize Bahr b. Nasr tahdîs etti. Dedi ki: Bize İbn Vehb tahdîs etti. Dedi ki: Bana Muhammed b. Amr haber verdi; o İbn Cüreyc'den, o Süleyman b. Mûsâ'dan (rivayet etti). Süleyman dedi ki: Câbir b. Abdillâh şöyle dedi: "Oruç tuttuğunda kulağın ve gözün haramlardan, dilin yalandan oruç tutsun;

9b

hizmetçiye eziyeti bırak; üzerinde vakar ve sekînet olsun; oruç gününle iftar gününü bir tutma."

Hadis ehli olmayan kimse bunu yalnız Câbir'e mevkûf sanır. Hâlbuki bu, hem mevkûf hem de tevķîften önce mürseldir; çünkü Süleyman b. Mûsâ el-Eşdak Câbir'den işitmemiş ve onu görmemiştir. Atâ b. Ebî Rebâh'ın bu kabilden pek çok nezâiri vardır; onları ancak hadis ehlinden mümeyyiz olanlar bilir.

Ebû Amr dedi ki: İbn Vehb'in kendisinden rivayet ettiği 'Muhammed b. Amr, Medîneli İbn Alkame değildir; çünkü onunla buluşmamıştır; İbn Cüreyc'den de rivayet etmemiştir. O, Mısır ehlinden 'el-Yâfi'i' diye bilinen başka bir zâttır.

Fasl

Mevkûfâtta bir kısmı da aslında müsned olmakla beraber bazı râvîler onu kısaltır; isnadı yükseltmeyip sahâbîde durdurur. Başkası ise onu müsned olarak rivayet eder. Bu durumda o, müsned cümlesinden sayılır. Bunu ancak hadis hıfzında uzman olan muhaddisler bilir.

Bunun misâli: Bize Ahmed b. Firâs haber verdi. Dedi ki: Bize Abdurrahman b. Abdillâh b. Muhammed el-Mukri' tahdîs etti. Dedi ki: Bana dedem tahdîs etti. Dedi

ki: Bize Süfyân b. Uyeyne tahdîs etti; o Mansûr'dan, o Ribî b. Hirâş'tan, o da Ebû Mes'ûd'dan rivayet etti ki: "Nübüvvet kelâmından bize hıfz olunan şudur: Utanmazsan dilediğini yap."

Bu hadiste İbn Uyeyne, Mansûr'dan (rivayeti) kısaltmış; Ruh b. el-Kâsım da onu bu şekilde takip edip mevkûf kılmıştır.

(Aynı hadisin merfû' olarak isnadı) Sevrî, Şu'be ve başkaları

10a

Mansûr'dan bunu müsned rivayet etmiştir. Bunun misali şudur: Bize Selmûn b. Dâvûd b. Selmûn el-Karavî (orada) tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah eş-Şâfi'î Bağdad'da tahdîs etti. Dedi ki: Bize Mûsâ b. Sehl tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ravh b. Ubâde tahdîs etti. Dedi ki: Bize Şu'be ve Sevrî tahdîs etti. İki dedi ki: Bize Mansûr tahdîs etti; o Rib'î'den (rivayet etti). Rib'î dedi ki: Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Bedrî'yi işittim; şöyle diyordu: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: "Nübüvvetin evvel sözlerinden insanlara yetişen şudur: Utanmazsan dilediğini yap."

Bize Hamza b. Ali el-Bağdâdî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdullah b. el-Kâsım b. Ebî Halâd tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Halîfe tahdîs etti. Dedi ki: Bize el-Ka'nebî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Şu'be tahdîs etti; o Mansûr'dan, o Rib'î'den, o Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den, o da Nebî'den (s.a.v) rivayet etti ki: "Nübüvvetin evvel sözlerinden insanlara yetişen şudur: Utanmazsan dilediğini yap."

Bu, bu kabil vârid olan pek çok sayıda hadisin misalidir.

Âsârda Maktû'un Beyânı ve Örneklendirilmesi

Osman b. Sa'îd dedi ki: İsnadlardan 'munkatî' olan', 'mürsel' değildir. Munkatî (burada) tâbiînin sözünden vârid olandır. Meselâ: Zührî'nin Sa'îd'den 'şöyle dedi' diye rivayeti; Zührî ve Hişâm b. Urve'nin Urve'den 'şöyle dedi' diye rivayeti; A'meş ve Mansûr'un İbrâhîm'den 'şöyle dedi' diye rivayeti; Hasan'dan 'şöyle dedi' diye gelenler gibi. Bunun gibi, tâbiînin sözleri maktû' sayılır. Maktû'un dahi iki gizli çeşidi vardır ki, onları ayırmak hafızlarda dahi nadirdir.

Bize Muhammed b. Abdillâh el-Mâlikî tahdîs etti. Dedi ki: Bize İshak b. İbrâhîm tahdîs etti. Dedi ki: Bize Eslem b. Abdilazîz tahdîs etti; o Yûnus'tan,

10b

o İbn Vehb'den (rivayet etti). İbn Vehb dedi ki: Bana Mesleme b. Ali haber verdi; o Abdurrahman b. Yezîd'den (rivayet etti). Abdurrahman dedi ki: Bana bir adam tahdîs etti; o Nevvâs b. Sem'ân el-Kinânî'den rivayet etti. Nevvas dedi ki: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: 'Hiçbir kalp yoktur ki Rabbinin iki parmağı arasında olmasın; Doğrultmak dilerse onu doğrultur, saptırmak dilerse onu saptırır.'

Bize Ebû Muhammed es-Sakâlî haber verdi. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh tahdîs etti. Dedi ki: Bize Osman b. es-Semmâk tahdîs etti. Dedi ki: Bize Eyyûb b. Süleyman tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Ravh Abdülazîz b. Mûsâ el-Lâhûnî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Hilâl b. Hakk tahdîs etti; o el-Cerîrî'den, o Ebû'l-Alâ'dan (ki İbnü's-Şihhîr'dir) o da Benî Hanzala'dan iki adamdan, o Şeddâd b. Evs'ten rivayet etti. Şeddâd dedi ki: Resûlullah (s.a.v) bize namazda şöyle demeyi öğretirdi: 'Allah'ım! İşlerde sebat, doğru yol azmi, selîm kalp, sâdik dil, nimetlerine şükür, ibadetin güzelliği isteri. Senin bildiğin günahların bağışlanmasını dilerim. Senin bildiğin kötülüklerin şerrinden sana sığınırım. Ve senin bildiğin hayırları isterim.'

Bu ve benzeri rivayetler, Abdurrahman ile Nevvas arasındaki kişinin; Ebû'l-Alâ ile Şeddâd arasındaki iki kişinin cehaleti sebebiyle munkatı'dır.

Fasl

Bazen isnadda ismi zikredilmeyen bir adam bulunur. Bu her zaman munkatı' demek değildir. Şöyle ki: Bazı râvîler onun ismini zikretmeyi kısaltır; başkası ise onun ismini açıkça belirtir.

Bize Abdurrahman b. Osman b. Affân tahdîs etti. Dedi ki: Bize Kâsım b. Esbağ tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Züheyr tahdîs etti. Dedi ki: Bize Müslim b. İbrâhîm tahdîs etti. Dedi ki: Bize Selâm b. Miskîn tahdîs etti. Dedi ki: Bize Katâde tahdîs etti; o bir adamdan, o Ebû Hüreyre'den, o da Nebî'den (s.a.v) rivayet etti ki:

11a

“Kur’ân’dan otuz âyetlik bir sûre, bir adama şefaatt etti de onu cennete soktu.”

Selâm, Katâde’den rivayet ederken aradaki adamı isimlendirmemiştir; fakat Şu‘be onu isimlendirmiştir.

Bize İbn Affân tahdîs etti. Dedi ki: Bize Kâsım tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Hayseme tahdîs etti. Dedi ki: Bize babam tahdîs etti. Dedi ki: Bize Yahyâ b. Sa‘îd tahdîs etti. Dedi ki: Bize Şu‘be tahdîs etti. Dedi ki: Bana Katâde tahdîs etti... (hadis).

Selâm’ın isimlendirmedığı adam, Abbâs el-Cüşemî’dir; böylece hadis müsned hâle gelmiştir. Bu nev‘, zahirde munkatı‘ gibidir; onu ancak hâfız, fehim sahibi, san‘atta mütebahhir olan bilir.

Fasl

Munkatı‘ın ikinci nev‘i şudur: İsnadda, irsâlin mahalli olan tâbîîye varmadan evvel, bir râvînin kendisinden rivayet ettiği kişiden semâ‘ı bulunmaz. Bu nev‘e ‘mürsel’ denmez; ‘munkatı‘’ denir.

Bize Abdülmelik b. Hasan es-Sakalî icâzet yoluyla haber verdi. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî el-Hâfız tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû’n-Nasr Muhammed b. Yûsuf el-Fakîh tahdîs etti. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman el-Hadramî tahdîs etti. Dedi ki: Bana Muhammed b. Sehl tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdürrezzâk tahdîs etti. Dedi ki: Sevrî zikretti; o Ebû İshak’tan, o Zeyd b. Yüsey‘den, o da Huzeyfe‘den (r.a) rivayet etti. Huzeyfe (r.a) dedi ki: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: “Eğer işi Ebû Bekir’e verirseniz güçlü ve emindir; Allah yolunda kınayanın kınaması ona tesir etmez. Eğer işi Ali’ye verirseniz hidayet eden ve hidayete erdirilmiştir; sizi dosdoğru bir yola ikame eder.”

Ebû Amr dedi ki: Bu isnada bakan kimse, zahiren ittisâl ve senedine hükmeder. Zîrâ Abdürrezzâk’ın Sevrî’den semâ‘ı meşhurdur; Sevrî’nin Ebû İshak’tan semâ‘ı

11b

da meşhur ve maruftur. Hâlbuki burada iki yerde inkıtâ‘ vardır: Abdürrezzâk bunu Sevrî’den işitmemiş, bilakis Nu‘mân b. Ebî Şeybe el-Cündî’den, o da Süfyân’dan

işitmiştir. Süfyân da bunu Ebû İshak'tan işitmemiş; bilakis Şerîk'ten, o da Ebû İshak'tan rivayet etmiştir.

Bunun gibi, bir imamdan rivayetiyle meşhur bir râvîden, bu tarz tafsîlli bir rivayet geldiğinde, hükmü bu haber gibidir: onu 'munkatı' diye isimlendirmek gerekir. Bu ilmin en dakik nev'lerindedir; onu ancak tarikleri cem' eden mâhir mümeyyiz (bir hadis imamı) Allah'ın (c.c.) tevfiğiyle bilebilir.

Ehl-i Hadisten Müdellis olanların durumları Tabakaları ve Tedlis yapma şekilleri

Bize Abdülvehhâb b. Ahmed b. Hasan tahdîs etti. Dedi ki: Bize İbnü'l-A'râbî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdurrahman b. Merzûk el-Büzûrî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Nuaym tahdîs etti. Dedi ki: Şu'be'yi işittim, şöyle diyordu: "Tedlîs yapmaktansa zinaya düşmem bana daha sevimlidir."

Bize Selmûn b. Dâvûd el-Mukri' haber verdi. Dedi ki: Bize Ebû Ali Muhammed b. Ahmed İbnü's-Savvâf tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdullah b. Ahmed b. Hanbel tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ravh b. Abdilmu'min tahdîs etti. Dedi ki: Yezîd b. Zür'ay'ı işittim, şöyle diyordu: "Gökten düşmem, tedlîs yapmamdan bana daha sevimlidir."

Bize Ebû Affân tahdîs etti. Dedi ki: Bize Kâsım b. Esbağ tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Ebî Hayseme tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Muhammed es-Saffâr tahdîs etti. Dedi ki: Yezîd b. Zür'ay'ı işittim; tedlîsten soruldu da şöyle dedi: "Tedlîs bir yalandır."

Ebû Amr dedi ki:

Hadiste tedlîs altı kısımdır:

12a

Birinci kısım:

Hocası, kendisi ve talebesi sika olan kimselerden tedlis yapmak. Şu kadar var ki Bu kimseler haberi kabul edilen ve rivayetleriyle ihticac edilen kimselerden rivayet etmediler. Tabînden Ebu Sufyan Talha b.Nâfi' ve Katâde bunlardandır. Bunların dışında da vardır.

İkinci Kısım:

Kendisinden hadis işittikleri ve bizzat görüştikleri kimseden hadis tedlis eden topluluktur. Bunlar, (aslında o rivayeti bizzat) işitmedikleri halde 'Filanca şöyle dedi' derler. Şayet yanlarına işittikleri ile işitmediklerini birbirinden ayırt edebilen (mümeyyiz) biri gelir de kendilerine soru sorulursa yahut semâları (işitme kayıtları) üzerinde durulup bu hususta kendilerine müracaat edilirse, o takdirde bizzat işittikleri kısımları zikreder ve meseleyi açıklığa kavuştururlar."

Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hasan bana icâzetle haber verdi. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh en-Nâkîd tahdîs etti. Dedi ki: Bana Muhammed b. Ahmed ez-Zühî haber verdi. Dedi ki: Bize İbrâhîm b. Muhammed es-Sukkerî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ali b. Haşrem tahdîs etti. Dedi ki: Bize İbn Uyeyne; Zührî'nin kendisine şöyle dediğini söyledi: Bunun üzerine ona: 'Bunu Zührî'den işittin mi?' denildi. O da: 'Hayır ben bunu ne de onu Zührî'den işitenden (işittim). Bana Abdürrezzâk, Ma'mer'den, o da Zührî'den (rivayet etti)' dedi.

Bize Abdülvehhâb b. Ahmed b. Hasan tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Muhammed el-A'râbî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Rifâa Abdullah b. Muhammed tahdîs etti. Dedi ki: Bize İbrâhîm b. Beşşâr tahdîs etti. Dedi ki: Bize Süfyân tahdîs etti; o Amr b. Dînâr'dan, o da Hasan b. Muhammed'den (rivayet etti) ki: "Nebî (s.a.v) ...' ve bir hadisi zikretti.

Bunun üzerine bir adam ona: 'Ey Ebû Muhammed! Bu, Amr'dan semâ' mıdır?' dedi. O: 'Bozmayın!' dedi. Adam tekrar: 'Amr'dan semâ' mıdır?' dedi. İbn Cüreyc, Amr'dan (rivayet etti) denilince:

12b

Ey Ebû Muhammed! İbn Cüreyc'den semâ' mıdır?' dedi. Ebû Âsım en-Nebîl, İbn Cüreyc'den (rivayet etti) denilince: 'Ey Ebû Muhammed! Ebû Âsım'dan semâ' mıdır?' dedi. O da: 'Onu bozdun. Bunu bana Ali b. el-Medînî, Ebû Âsım'dan, o da İbn Cüreyc'den tahdîs etti. Bana İmam Seleme b. Sa'îd haber verdi; (fakat) rivayet etmeme izin vermedi' dedi.

Sonra (müellif) şöyle dedi: Bize Münzir b. Attâf tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Abdillâh Muhammed b. Kâsım tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Hayrûn el-Karavî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî tahdîs etti. Dedi ki: Ebû Abdillâh İbn Hanbel'i işittim, şöyle diyordu: "Mekke'ye, İbn Uyeyne'nin yanına geldik. İnsanların toplanması sebebiyle mevsimde Zührî'den hadis rivayet ederdi. Ona oturunca: "Bize Zührî tahdîs etti; o da Kâsım b. Muhammed'den, o da Âişe'den..." dedi. Hadis bitince yeniden başladı da: "Zührî; Sâlim'den; babasından..." dedi. Bunun üzerine Yahyâ b. Ma'în kalktı ve: "Allah aşkına ey Ebû Muhammed! Zührî'nin altında kim var?" dedi. O: "Zührî ile yetinmek yok mu?" dedi. Yahyâ: "Var" dedi. Sonra (İbn Uyeyne): "Otur" dedi; oturdu. İbn Uyeyne: "Yazın: Ma'mer, Zührî'den..." dedi. Yahyâ yine sıçradı: "Allah aşkına ey Ebû Muhammed! Ma'mer'in altında kim var?" dedi. O: "Ma'mer'de kifâyet yok mu?" dedi. 'Otur' dedi; oturdu. Bu sefer: "Yazın: İbnü'l-Mübârek, Ma'mer'den, Zührî'den..." dedi. İbn Ma'în kalktı: "Hakk için söyle ey Ebû Muhammed! İbnü'l-Mübârek'in altında kim var?" dedi. Ashabımızdan biri: "Yazın: Allah size bereket vermesin!" dedi. İbn Hanbel dedi ki: "Böylece onun bizden daha anlayışlı olduğunu bildim."

Ebû Amr dedi ki: Bunun benzeri, Muhammed b. İshak b. Yezîd b. Ebî Ziyâd'dan, Ebû İshak'tan, Muğîre'den, Hüseyim b. Beşîr'den de sabit olmuştur. Hatta Hüseyim'in ashabından bir cemaat,

13a

bir gün ondan tedlîs almamaya karar vermişti. O bunu sezip her hadiste 'bize' (حدثنا)

derken: "Husayn ve Muğîre, İbrâhîm'den (عن إبراهيم)" demeye başladı. Bitirince:

"Bugün size tedlîs yaptım mı?" dedi. Onlar: "Hayır" dediler. O da: "Zikrettiğim şeylerden Muğîre'den bir harf bile işitmedim; ben ancak: Husayn bana tahdîs etti, dedim; Ben ise Muğîre'den (r.a) işitmiş değilim" dedi.

Bize İbn Dâvûd haber verdi. Dedi ki: Bize Ebû Ali İbnü's-Savvâf tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdullah b. Ahmed b. Hanbel tahdîs etti. Dedi ki: Kavârîrî'yi işittim, şöyle diyordu: Vekî', Hüseyim'e "Bu tedlîslerle hadislerini bozuyorsun." Diye yazdı:

Hüseyim de ona: “Bismillahirrahmanirrahim; Üstadların Süfyân ve A‘meş bunu yaparlardı:” diye cevap verdi.

Üçüncü Kısım:

Meçhul kimselerden tedlîs edenler; Onlar kimdir, nereden gelmişleridir. Süfyân es-Sevrî'nin kendisinden rivayet ettiği Ebu Hemmam es-Sekûnî, Ebu Miskîn, Ebû Hâlid et-Tâî ve bunlardan başka Muhaddislerin bu konuda uzman olanlarının isimlerine vakıf olmadığı kimseler. Ebu Hemmâm'ın haricinde. Çünkü onun ismi el-Velîd b. Kaystır. En doğrusun Allah (c.c.) bilir.

Aynı şekilde Şube b. Haccâc'ın bilinmeyen kimselerden rivayet etmiştir. Bakıyye b. el-Velîd de isimleri ve adil olup olmadıkları bilinmeyen kimselerden rivayet etmiştir. Hatta bu konuda Ahmed b. Hanbel (rh. al.) şöyle demektedir: “Bakıyye meşhur bir kimseden rivayet ettiğinde rivayeti makbuldür. Eğer bilinmeyen bir kimseden rivayet etmişse rivayeti makbul değildir.”

Dördüncü Kısım:

Bazı kimseler cerhedilmiş ravilerden rivayet etmektedirler. Ancak tanınmamaları için isimlerini ve künyelerini değiştirmektedirler.

13b

İbn Cüreyc'in kitabında olduğu üzere Ali b. el-Medînî dedi ki: Dâvûd b. el-Husayn'dan bana haber verildi; yine 'Sâlih, Mevlâ't-Tev'eme'den' bana haber verildi; bu ise İbrâhîm b. Ebî Yahyâ'dandır. Bize Abdurrahman b. Osman ez-Zâhid tahdîs etti. Dedi ki: Bize Kâsım b. Asbağ tahdîs etti. (Kâsım dedi ki:) Ahmed b. Züheyr dedi ki: Yahyâ b. Ma'în'i işittim, şöyle diyordu: ‘Bana tahdîs olundu ki: “Kim hasta iken ölürse şehit olarak ölür.”

Bunu Haccâc, İbn Cüreyc'den; o da İbrâhîm b. Ebî Atâ'dan; o da Mûsâ b. Verdân'dan (rivayet etti). Hâlbuki İbn Cüreyc, (İbrâhîm b. Ebî Yahyâ'yı) künyelendir. İbn Atâ İbn Cüreycin İbrâhîm b. Ebî Yahyâ olduğunu söyledi.

Bize Halef b. Hamdân el-Mâlikî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Osman b. Muhammed tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ahmed b. Şeybân tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdülmecîd b.

Abdilazîz b. Ebî Dâvûd tahdîs etti; O İbn Cüreyc'den, o İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Atâ'dan, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etti. Ebû Hüreyre (r.a) dedi ki: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: "Kim hasta iken ölürse şehit olarak ölür; kabrin iki fitnecisinden (münker ve nekir meleklerinden) korunur; rızkı cennetten sabah-akşam getirilir."

Bize Abdülvehhâb b. Münîr haber verdi. Dedi ki: Bize Ahmed b. Muhammed tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abbâs ed-Dûrî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Yahyâ b. Ma'în tahdîs etti. Dedi ki: İbrâhîm b. Ebî Yahyâ yalancıdır. İbn Cüreyc onun hakkında: "İbrâhîm b. Ebî Atâ diye künyelenir; aslı İbrâhîm b. Ebî Yahyâ'dır; râfızî ve kaderî idi, sika değildir" derdi."

Bize Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed el-Mu'addel haber verdi. Dedi ki: Bize Ömer b. Muhammed b. Süleyman el-Attâr tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Abdilmelik Ahmed b. İbrâhîm el-Kuraşî tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Zur'a er-Râzî tahdîs etti.

14a

Dedi ki: Bize İbn Nümeyr tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû Hâlid el-Ahmer tahdîs etti. Dedi ki: Kelbî'yi işittim; şöyle diyordu: 'Atıyye bana dedi ki: "Seni Ebû Sa'îd künyesiyle künyelendirdim; ben 'Bize Ebû Sa'îd tahdîs etti' dediğimde, Resûlullah dedi..."'(Ebu Sa'îd El-Hudrî rivayet ediyormuş intibâmı vererek)

Ebû Amr dedi ki: Sevrî, İbrâhîm b. Herâse'den rivayet ederken 'Bize İshak tahdîs etti' derdi. Süleyman eş-Şâzekûnî dedi ki: 'Hadisle dindar olmak isteyen, A'meş'ten ve Katâde'den ancak "işittik" dedikleri şeyi (sema ile rivayet ettiklerini) alsın.'

Beşinci Kısım:

Bir topluluktur ki; kendilerinden pek çok hadis işittikleri (semâ ettikleri) hocalarından bazen bir kısım rivayetleri kaçırlar da (işitemezler), bilahare bunları o hocalardan tedlis yoluyla rivayet ederler.

Ali b. el-Medînî şöyle demiştir: Süfyan b. Uyeyne, bir hadisi tedlis etmek (hocasından işitmediği halde işitmiş gibi göstermek) istediğinde bazen şöyle derdi: 'On (kişi) Zeyd'den rivayet etti; onlardan biri de Mâlik b. Miğvel'dir, o Mürre'den, o da

Abdullah'tan rivayet etmiştir ki: “Şüphesiz Allah, ahlakınızı aranızda taksim etmiştir.”

Ali (b. el-Medîni) dedi ki: Züheyr ve İsrail, Ebû İshak'ın şöyle dediğini naklederlerdi: “Ebû Ubeyde bize (bunu bizzat) tahdis etmedi (anlatmadı); lakin Abdurrahman b. el-Esved, babasından, o da Nebî'den (s.a.v) “Üç taş ile istinca” hususunda rivayet etmiştir.’

Süleyman b. eş-Şâzekûnî şöyle demiştir: 'Bundan daha hayret verici ve bundan daha kapalı (gizli) bir tedlis asla işitmedim.' Ebû Ubeyde: 'Filan bana tahdis etmedi (hadis anlatmadı)... Abdurrahman'dan, o filandan, o da filandan (rivayetle)' demiştir. (Doğrudan) 'bana tahdis etti' demediği için de bu hadis (makbul) sayılmış ve yayılmıştır.

Altıncı Kısım:

Bir topluluktur ki; kendilerini asla görmedikleri ve kendilerinden hiçbir şey işitmedikleri şeyhlerden rivayette bulunurlar. Sadece 'Filan (şöyle dedi)' derler; bu ifade ise (onların durumunu bilmeyenlerce) 'semâ' (hocadan bizzat işitme) üzerine hamledilir. Halbuki onların o şeyhlerden ne 'âli' ne de 'nâzil' bir semâları (işitmişlikleri) mevcuttur.

Bana Abdülmelik b. Hasan icâzetle haber verdi. Dedi ki: Bize Muhammed b. Abdillâh tahdîs etti. Dedi ki: Bize Abdurrahman b. Hamdân el-Cellâb (Hemedân'da) tahdîs etti. Dedi ki: Bize İbrâhîm b. Nasr tahdîs etti. Dedi ki: Bize Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî tahdîs etti. Dedi ki: Rey ehlinde bir arkadaşım bana tahdîs etti;

14b

ona 'Eşres' derlerdi. Dedi ki: 'Muhammed b. İshak bize geldi; bize İshak b. Râşid'den hadis rivayet ederdi. Sonra İshak b. Râşid bize geldi; “Bize Zührî tahdîs etti” ve “Zührî bize haber verdi” demeye başladı. Ben ona: “İbn Şihâb'ı nerede gördün?” dedim. O: “Onunla buluşmadım; Beytü'l-Makdis'e uğradım. O'na ait bir kitap buldum” dedi.”

Sonra Ebû Amr dedi ki: Bu kısımdan, üzerinde amel olunan bazı kaideleri de zikrederim. Bunun cümlesinden: Hasan'ın Ebû Hüreyre'den, Câbir'den, İbn Amr'dan,

İbn Abbâs'tan hiç semâ'ı yoktur. A'meş'in Enes b. Mâlik'ten semâ'ı yoktur; onu ancak Mekke'de görmüştür. Ahmed b. Abdillâh b. Salih el-Kûfi: "O (Ameş) Enes b. Malik'ten sadece bir hadis işitmiştir." Demiştir. Şurası kesinleşmiştir ki. O, ondan herhangi bir şey işitmemiştir.

Şa'bî'nin Âişe'den, İbn Mes'ûd'dan, Üsâme b. Zeyd'den, Ali b. Ebî Tâlib'den semâ'ı yoktur; Muâz b. Cebel'den ve Zeyd b. Sâbit'ten de semâ'ı yoktur; onu ancak bir defa görmüştür.

Katâde'nin de sahâbeden semâ'ı, yalnız Enes b. Mâlik'tir. Amr b. Dînâr'ın sahâbeden rivayetlerinin çoğu semâ'lı değildir;

Mekhûl'ün de sahâbeden rivayetlerinin çoğu böyledir.

Bütün bunlar, ancak tarikleri cem' eden hadis hâfızına gizli kalmaz.

Ebû Amr dedi ki: Hicaz halkı, Haremeyn (Mekke ve Medine) halkı, Mısır ve Avâlî halkına gelince, tedlis onların yöntemlerinden değildir; aynı şekilde Horasan, Cebel, İsfahan, Fars diyarı, Horasan'ın geri kalanı ve Maveraünnehir halkı için de durum böyledir. Mağrip, Trablus, Kayrevan, Endülüs ve bu bölgelerin diğer idari birimlerinin halkı için de durum aynıdır; onların imamlarından herhangi birinin tedlis yaptığına dair bir bilgimiz yoktur.

15a

Muhaddisler arasında en çok tedlis yapanlar Kûfe halkı ile Basra halkından küçük bir gruptur. Bağdat halkına gelince, ne önceki ne de sonraki hocalarından hiç kimse tedlis yapmamıştır ve kendilerinden böyle bir şey nakledilmemiştir; ancak Ebû Bekir Muhammed b. Süleyman el-Bâgendî el-Vâsitî hakkında tedlis yaptığına dair söylenenler müstesnadır.

Ebû Amr dedi ki: Hidayet kandilleri ve mahlukatın süsü olan hadis ashâbı imamlarının mezheplerine göre, şart koştuğumuz hususların tamamını, bize sorulanları ve sorulmadığı halde bu konuyla ilgili ve bağlantılı olan meseleleri zikrettik.

Gücümüz yettiğince bunları açıkladık ve asıl gayemizin hakikatini delilleriyle ortaya koyduk. Allah bunu kendi rızası için halis kılsın ve hoşnutluğuna ulaştıran bir vesile eylesin. Âmin, ey âlemlerin Rabbi! Allah, peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed'e, onun sahabesine, ailesine ve tüm dostlarına salât eylesin.

Asılda bu ibarelerden sonra şöyle bir ketebe kaydı vardır: Bu Nüşha eş-Şeyh Ebî Saîd Ahmed b. Ali b İbrahîm er-Rib'î el-Mâlikî'nin hattıyla yazılmış nüshadan istinsah, ve mukabele edilmiştir. Bu nüshayı el-Muhaddis Ebu'l-Yemân Racâ b. Tahir el-Hazrecî kendi hattıyla nakletmiş ve kitabın tamamını Eş-Şeyh el-Fakîh es-Salih el-Âlim Ebu Sâid Ahmed b. Ali b. İbrâhîb er-Rib'î el-Mâlikî bana okumuştur. ... Ve bu rabbinin rahmetine muhtaç Racâ b. Tahir ... b. Abdillâh el-Ensârî el-Hazrecî (olarak ben) ve Abdullâh b. Abdinnûr b. Mürîr el-Halebî yazmıştır.

Son söz

Erken dönem hadis bilgisini, te'lif üslûbunu, tedris metodunu, hoca talebe ilişkisinin ve Endülüs ilim ve kültür hayatını bize yansıtması açısından Ebu Amr ed-Dânî'nin *Kitâbün fî ilmi 'l-hadîs* isimli eseri oldukça değerli bir çalışmadır. H. 5. asırda, bilgi aktarımında senetli rivayetlerin sıkça kullanıldığı bir dönemde kavramları tarif ederken böyle bir yola başvurmamış olması müteahhirîn dönemi özelliklerinden sayılan senedsiz bilgi aktarımının o devirde başladığının bir delili olarak görülmelidir. Müellifin talebelerine hitaben, kitabın giriş bölümünde yer alan: “Bundan sonra, (Allah (c.c.) sizin başarınızı güzel eylesin) siz benden Muvatta' ve diğer tüm tasnif edilen eserlerde yer alan hadislerin rivayet yöntemini, muttasıl, mürsel, mevkuf, munkatı' isnad zincirini, niteliğini, size anlatmamı istediniz ki, bahsedilenlerin gerçekliğini anlayasınız.” ifadesi talebelerin ilim tahsil döneminde ihtiyaç duydukları ilmi konularda kitap veya risale te'lif etmelerine işaret etmektedir. Ders notu olarak değerlendirebileceğimiz bu tür te'lifat sonraki asırların dayanağı olacak bilgilerin tesbit ve nakline vesile olmuştur. Hadislerin senet merkezli tenkidinin Endülüs kültür coğrafyasında da önem verilen bir olgu olduğu görülmektedir.

Eser üzerine pek çok tez ve akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen, bugüne kadar Türkçe bir tercümesinin bulunmaması önemli bir eksiklikti. Bu çalışma ile söz konusu eser, asıl nüshası esas alınarak yeniden gözden geçirilmiş ve tercümesiyle birlikte ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Böylece İslâm ilim ve kültür tarihinin önemli bir safhasına tanıklık eden Endülüs'ün ilmî seviyesi ve bakış açısı da belirli ölçüde ortaya konulmuştur.

Bu çalışmanın, ed-Dânî gibi değerli âlimlerin daha yakından tanınmasına vesile olması en büyük temennimizdir.

Sa'yü gayret bizden tevfik ve hidayet Allah'tandır (c.c.)

Konya-29.03.2026

Kaynakça

- Abdülhâdî Hammito, Mu‘cemü müellefâtü’l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî imâmü’l-kurrâ’ bi’l-Endelüs ve’l-Mağrib ve beyâni’l-mevcûd minhâ ve’l-mefkûd (Matbaatü’r-Refâ’, 1421/2000).
- Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’, thk. Su‘ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405/1985)
- Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, Târîḫü’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A‘lâm, thk. ‘Umar ‘Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1413/1993).
- Ebû ‘Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, Müsnedü’l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel, thk. Şu‘ayb el-’Arna’ût, ‘Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001).
- Ebû ‘Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, el-‘İlel ve Ma‘rifetü’r-Ricâl, thk. Vaşiyullâh b. Muḥammed ‘Abbâs (Riyad: Dâru’l-Ḥânî, 1422/2001).
- Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, el-Muvaṭṭâ’ (Rivâyetu Ebî Muş‘ab), thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf, Maḥmûd Ḥalîl (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1412).
- Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi‘î ez-Zerkeşî, en-Nuket ‘alâ Muḫaddimeti İbni’s-Şalâh, thk. Zeynul‘âbidîn b. Muḥammed Bilâ Ferec (Riyad: Eḏvâu’s-Selef, 1419/1998)
- Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, el-Muvaṭṭâ’, thk. Muḥammed Muştafâ el-’A‘zamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâyd b Sultân, 1425/2004).
- Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, el-Muvaṭṭâ’, thk. Muḥammed Fu‘âd ‘Abdulbâkî (Beyrut: y.y., 1406/1985).
- Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Abdullâh en-Nîsâbûrî el-Ḥâkim, Ma‘rifetu ‘Ulûmi’l-Ḥadîs, thk. es-Seyyid Mu‘zam Ḥuseyn (Beyrut: y.y., 1397/1977).

- Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, el-Câmi‘u’s-ṣaḥîḥ, thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavḳî’n-Necât, 1422).
- Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Naşr Muḥammed b. Naşr el-Mervezî, es-Sunne, thk. Sâlim Aḥmed es-Selefî (Beyrut: y.y., 1408).
- Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Vaḍḍâḥ İbn Vaḍḍâḥ el-Ḳurtubî, el-Bida‘ ve’n-Nehyu ‘anha, thk. ‘Amr ‘Abdulmun‘im Suleym (Kahire; Cidde: Mektebetu’l-‘İlm, 1416).
- Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî İbn Mâce, Sunenu İbn Mâce, thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdulbâkî (b.y.: Dâru ‘İḥyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.).
- Ebû ‘Abdullâh Nu‘aym b. Ḥammâd el-Mervezî Nu‘aym b. Ḥammâd, Kitâbu’l-Fiten, thk. Semîr Emîn ez-Zuheyrî (Kahire: Mektebetu’t-Tevḥîd, 1412).
- Ebû ‘Abdullâh Yâḳût b. ‘Abdullâh er-Rûmî Yâḳût el-Ḥamevî, Mu‘cemu’l-‘Udebâ = İrşâdu’l-Erîb ‘ilâ Ma‘rifeti’l-Edîb, thk. İḥsân ‘Abbâs (Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 1414/1993).
- Ebû Aḥmed Ḥamîd b. Maḥled b. Ḳuteybe el-Ḥorasânî İbn Zenceveyh, Kitâbu’l-Emvâl, thk. Şâkir Zeyb Feyyâd (Riyad: y.y., 1406/1986).
- Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, Kitâbün fî ilmi’l-hadîs, thk. Ebu Nizar Muhammed Mahmud Dahrûc, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2012)
- Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, Kitâbün fî ilmi’l-hadîs thk. Ali b. Ahmed el-Kindî (Abu Dabi: Müessesetü’l-Beynûne, 1427), 1/17.)
- Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, Kitâbün fî İlmi’l-hadîs, thk. Ali b. Ahmed el-Kindî el-Merar, (Abu Dabi; Müessesetü Beynûniye, 1427/2006).
- Ebu Amr Saîd b. Osman ed-Dânî, es-Sününü’l-vâride fî’l-fiten ve ğavâilihâ ve eşrâtu’s-sâah, thk. . Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mubârefûrî, (yy: Dâru’l-âsime, ts)

- Ebû ‘Avâne Ya‘kûb b. İshâk en-Nîsâbûrî Ebû ‘Avâne, Mustahrecu Ebî ‘Avâne, thk. Eymen b. ‘Ârif ed-Dimeşķî (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1419/1998)
- Ebû Bekir Muhammed b. ‘Abdulbâķî b. Muhammed el-Enşârî Kâđî’l-Mâristân, el-Meşîhatu’l-Kubrâ, thk. eş-Şerîf Hâtim b. ‘Ârif el-‘Avnî (b.y.: Dâru ‘Aleml’l-Fevâ’id, 1422)
- Ebû Bekr Aĥmed b. ‘Alî b. Sâbit el-Baĥdâđî Haĥîb el-Baĥdâđî, el-Kifâye fî ‘İlmi’r-Rivâye, thk. Ebû ‘Abdullâh es-Sevraķî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Medine: y.y., ts.).
- Ebû Bekr Aĥmed b. ‘Alî b. Sâbit el-Baĥdâđî Haĥîb el-Baĥdâđî, Târîhu Baĥdâđ, thk. Muştafa Abdulķadir ‘Ata (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1417).
- Ebû Bekr Aĥmed b. ‘Amr el-‘İtkî el-Bezzâr, el-Baĥru’z-Zeĥĥâr, thk. Maĥfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-Ĥikem, 1988/2009).
- Ebû Bekr Aĥmed b. el-Ĥüseyn b. ‘Alî el-Ĥüsrevcirdî el-Beyĥaķî, el-Âdâb - Beyĥaķî (Beyrut: Muessesetu’l-Kutubi’s-Şekâfiyye, 1408/1988).
- Ebû Bekr Aĥmed b. el-Ĥüseyn b. ‘Alî el-Ĥüsrevcirdî el-Beyĥaķî, es-Sunenu’l-Kubrâ, thk. Muhammed ‘Abdulķadir ‘Aĥâ (Beyrut: y.y., 1424/2003).
- Ebû Bekr Aĥmed b. el-Ĥüseyn b. ‘Alî el-Ĥüsrevcirdî el-Beyĥaķî, es-Sunenu’l-Kubrâ, thk. ‘Abdullâh et-Turķî (b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011).
- Ebû Bekr Aĥmed b. el-Ĥüseyn b. ‘Alî el-Ĥüsrevcirdî el-Beyĥaķî, el-Medĥal ile’s-Suneni’l-Kubrâ, thk. Muhammed Ċiyâ’u’r-Raĥmân el-A‘zamî (Kuveyt: y.y., ts.).
- Ebû Bekr Aĥmed b. el-Ĥüseyn b. ‘Alî el-Ĥüsrevcirdî el-Beyĥaķî, İşbâtu ‘Azâbi’l-Ĥabr ve Su’âlî’l-Melekeyn, thk. Şeref Maĥmûd el-Ĥudât (Amman: y.y., 1405).

- Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. ‘Alî el-Ḥüsrevcirdî el-Beyhaḳî, Şu‘abu’l-Îmân, thk. ‘Abdul‘aliyy ‘Abdulḥamîd (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423/2003).
- Ebû Bekr Aḥmed b. Mervân Ebû Bekir ed-Dîneverî, el-Mucâlese ve Cevâhiru’l-‘İlm, thk. Ebû ‘Ubeyde Meshûr b. Ḥasen ‘Âl Suleymân (Bahreyn; Beyrut: Cem‘iyyetu’t-Terbiyyeti’l-İslâmiyye, 1419).
- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ‘Abdullâh b. el-‘Absî İbn Ebî Şeybe, el-Kitâbu’l-Muşannef fi’l-Eḥâdiş ve’l-‘Âşâr, thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Riyad: Mektebu’r-Ruşd, 1409).
- Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥüseyn b. ‘Abdullâh el-Bağdâdî el-Âcurrî, eş-Şerî‘a, thk. ‘Abdullâh b. ‘Umar b. Suleymân el-Demîcî (Riyad: Dâru’l-Vaṭan, 1420/1999).
- Ebû Bekr Muḥammed b. İshâḳ b. Ḥuzeyme en-Nîsâbûrî İbn Ḥuzeyme, Kitâbu’t-Tevḥîd ve ‘İşbâtu Şîfâti’r-Rab ‘Azze ve Celle, thk. ‘Abdul‘azîz b. İbrâhîm eş-Şehvân (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1414/1994).
- Ebû Bekr Muḥammed b. İshâḳ b. Ḥuzeyme en-Nîsâbûrî İbn Ḥuzeyme, Şaḥîḥu İbni Ḥuzeyme, thk. Muḥammed Muştafâ el-’A‘zamî (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, ts.), 3/306.).
- Ebû Ca‘fer Aḥmed b. Muḥammed el-Mısrî eṭ-Ṭahâvî, Şerḥu Me‘âni’l-âşâr, thk. Muḥammed Zuhrî en-Neccâr, Muḥammed Seyyid Câdilḥaḳ (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1414/1994)
- Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥıbbân el-Bustî İbn Ḥıbbân, es-Şaḥîḥ, thk. Şu‘ayb el-’Arna‘ût (Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1408/1988).
- Ebû ‘Îsâ Muḥammed b. ‘Îsâ et-Tirmizî, Sunenu’t-Tirmizî, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir, Fu‘âd ‘Abdulbâḳî (Mısır: Şirketu Muştafâ’l-Bâbî’l-Ḥalebî, 1395/1975).
- Ebû Muḥammed ‘Abdullâh b. Vehb el-Mısrî el-Ḳureşî İbn Vehb, el-Câmi‘ fi’l-Ḥadîş, thk. Muştafâ Ḥasen Ḥüseyn Muḥammed Ebû’l-Ḥayr (Riyad: y.y., 1416/1995).

- Ebû Muhammed el-Hâriş b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hâris b. Ebî Usâme, Musnedu'l-Hâriş = Buğyetu'l-Bâhiş 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâriş, thk. Huseyn Ahmed Şâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezu Hıdmeti's-Sunne, 1413/1992).
- Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ' (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1394/1974).
- Ebû 'Osmân Sa'îd b. Mansûr el-Horâsânî Sa'îd b. Mansûr, es-Sunen, thk. Hâbiburrahmân el-'A'zamî (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 3/799.)
- Ebû Sa'îd b. el-A'râbî Ahmed b. Muhammed el-Başrî İbnu'l-A'râbî, Mu'cemu İbni'l-'A'râbî, thk. 'Abdulmuhsin b. İbrâhim b. 'Ahmed el-Huseynî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997).
- Ebu'l-Abbâs Reşiduddîn Ahmed b. el-Muferrec b. Alî b. Abdulaziz b. Mesleme ed-Dimeşki İbn Mesleme el-Enevî, el-Meşyehetu'l-Bağdâdiyye - el-Enevî, thk. Kamrân Sa'dullâh ed-Delevî (Beyrut: y.y., 2002),
- Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhim en-Nîsâbûrî es-Serrâc eş-Şekafi, Musnedu's-Serrâc (Faysalabad: 'İdâretu'l-'Ulûmi'l-'Eşeriyye, 1423/2002).
- Ebû'l-'Abbâs Şihâbuddîn 'Ahmed b. Muhammed b. 'Ahmed el-Mukrî et-Tilimsânî, Nefhu't-Tîb min Ğuşni'l-Endelusi'r-Ra'îb, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, ts.).
- Ebû'l-Fađl Muhammed b. 'Ubeydullâh b. Sa'd b. İbrâhim b. 'Abdurrahman b. 'Avfu'l-'Avfi ez-Zuhrî el-Kuraşî el-Bağdâdî Ebû'l-Fađl ez-Zuhrî, Hâdîşu Ebî'l-Fađl ez-Zuhrî, thk. Hasen b. 'Alî Şibâletu'l-Bulût (Riyad: y.y., 1418/1998).
- Ebû'l-Fidâ' Kâsım b. Kuţluboğâ el-Cemâlî İbn Kuţluboğâ, eş-Şikât mimmen lem Yaķa' fi'l-Kutubi's-Sunne (b.y.: Merkezu'n-Nu'mân, 1432/2011).

- Ebû'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf el-Ûifî el-Ûifî, İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuĥât, thk. Muĥammed Ebû'l-Faĥl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406/1982).
- Ebû'l-Ûâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Muĥammed el-Ĝâfîkî el-Cevherî el-Mâlikî Ebû'l-Ûâsım el-Cevherî, Musnedu'l-Muvaĥĥa', thk. Luĥfî b. Muĥammed es-Şaĝîr, Tâhâ b. 'Alî Bû Sureyh (Beyrut: y.y., 1997).
- Ebû'l-Ûâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr eĥ-Taberî er-Râzî el-Lâlekâ'î, Şerĥu 'Usûli 'İ'tikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a, thk. Aĥmed b. Sa'd b. Ĥamdân el-Ĝâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423/2003).
- Ebû'l-Ûâsım İsmail b. Muĥammed Ûıvâmu's-Sunne et-Teymî, et-Terĝîb ve't-Terĥîb, thk. Eymen b. Şâlih b. Şa'bân (Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 1414/1993).
- Ebû'l-Velîd 'Abdullâh b. Muĥammed b. Yûsuf b. Neşr el-'Ezdî İbnu'l-Feraĥî, Târîĥu 'Ulemâ'i'l-'Endulus (Kahire: Mektebetu'l-Ĥâncî, 1408/1988).
- Ebû't-Tayyib Muĥammed b. Ĥasen el-Ûannûcî Şıddîk Ĥasen Ĥân, et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Me'âşiri't-Tırâzi'l-Âĥir ve'l-Evvel (Katar: Vizâreti'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1428/2007).
- Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aĥmed b. 'Alî b. Muĥammed el-'Asĥalânî İbn Ĥacer el-'Asĥalânî, Lisânu'l-Mîzân, thk. Dâiratu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî, 1390/1971).
- Ebû'l-Ûâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aĥmed b. Eyyûb eĥ-Taberânî, el-Mu'cemu'l-'Evsat, thk. Târik b. 'İvaĥullâh b. Muĥammed, 'Abdulmuĥsin b. İbrahim el-Ĥuseynî (Kahire: Dâru'l-Ĥaremeyn, ts.)
- Ebû'l-Ûâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aĥmed b. Eyyûb eĥ-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Taberânî, thk. Ĥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.).
- Ebû'l-Ûâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aĥmed b. Eyyûb eĥ-Taberânî, ed-Du'â, thk. Muştafâ 'Abdulĥâdir 'Aĥâ (Beyrut: y.y., 1413).

- el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ' Ebû Muḥammed el-Beğavî, Şerḥu's-Sunne, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, Muḥammed Zuheyr eş-Şâvîş (Dımaşk; Beyrut: el-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983).
- El-Kâkim b. Yusuf b. Muhammed b. Ali et-Tacîbî el-Belensî el-Belensî, es-Sebtî, Bernâmecü'-Tecîbî, thk. Abdü'l-hafîz Mansûr, (Libya, Tunus: ed-Dâru'l-arabiyye, 1981)
- Hasen b. Meşhûr Âl-Selmân, Behcetü'l-müntefî, şerhu cüzin fî ulûmi'l-hadis fî beyani'l-muttasili ve'l-mürseli ve'l-mevkûfi ve'l-Munkatı, (yy. Dâru'l-eseriyye ve Dâru ensâru'l-Medîne ts.)
- Hayruddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dımeşkî, el-Alâm (yy: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002).
- İbrâhîm b. 'Alî b. Muḥammed b. Ferḥûn el-Ya'merî İbn Ferḥûn, ed-Dîbâcu'l-Muzḥeb fî Ma'rifeti A'yâni'l-'Ulemâ'i'l-Mezḥeb, thk. Muḥammed el-Aḥmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Turâş, ts.).
- Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-evvel ila asri'l-hazır, Adil Nüveyhaz, tak. Hasan Halid, (Beyrut: Müessesetü Nüveyhaz, 1409).
- Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1412), 2/288-289.
- Mustafa Taş, “Ebû Amr ed-Dânî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve İlmu'l-Hadis Eseri”, İlahiyat, Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, ed. M. Sait Uzundağ vd. (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021).
- Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, Sünenü Ebî Dâvûd, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.).
- Zülal Kılıç, “Endülüslü Ebû Amr ed-Dânî'nin (Ö. 444/1053) Hadis Usûlü İlmindeki Yeri”. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 24/2 (Eylül 2024). 669-700.
- Zülal Kılıç, “Hadis Usûlü Literatürü Bağlamında Meşrik-Endülüs Etkileşimi”. Kocaeli İlahiyat Dergisi 8/2 (Aralık 2024).

- Zülal Kılıç. Endülüs'te Hadis Usulü'nün Gelişimi, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024)
- (<https://thahabi.org/book/22938> Erişim Tarihi: 29:03.2026). Fas İslam Alimler Birliği hakkında daha geniş bilgi için Bknz: <https://www.arrabita.ma/> Erişim Tarihi: 29.03.2026
- (<https://www.arrabita.ma/addani/> erişim Tarihi: 29:03.2026). Meşhur b. Hasan Âl-Selman'ın tahkik ettiği nüshayı merkezin sayfasında erişime sunmaktadırlar.
- https://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D9%84%D9%81:%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8_%D9%81%D9%8A_%D8%B9%D9%84%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB_%D9%84%D8%A3%D8%A8%D9%8A_%D8%B9%D9%85%D8%B1%D9%88_%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D9%86%D9%8A_%D8%AE.pdf_2 Erişim Tarihi: 20.03.2026
- https://archive.org/details/agzah_pdf_2 Erişim Tarihi: 20.03.2026